

[2] Innhold

121 **Forord**

Redaksjonen

123 **Vedtagelsen af den russiske militærnægterlov**

Flemming Splidsboel Hansen

141 **Hotbilder och nationell samhörighet i Georgien**

Niklas Nilsson

159 **Aleksandra Kollontaj som kulturformidler i Norge**

Daniela Büchten

179 **Den ungarska minoriteten i Rumänien – Från våldsam
konflikt till gemensamt styre**

Anders Blomqvist

Velkommen til Internett

201 **Tsjetsjenia på nettet**

Bokomtaler

207 **History, Language and Society in the Borderlands of
Europe. Ukraine and Belarus in Focus**

Omtalt af Lars P. Poulsen-Hansen

210 **Between Utopia and Disillusionment. A Narrative of
the Political Transformation in Eastern Europe**

Omtalt av Elisabeth Bakke

- 213 **Muddling Through the Long 1960s. Ideas and Everyday Life in High Politics and the Lower Classes of Communist Hungary**
Recenserad av Katalin Miklóssy
- 216 **Bakhtin og Don Quixote: En indføring i Mikhail M. Bakhtins univers**
Omtalt av Iver B. Neumann
- 220 **Det røde tyranni. Stalin, magten og folket 1879–1953**
Recenserad av Johan Dietsch
- 222 **Contemporary Change in Russia: In from the Margins?**
Omtalt av Anders Kjøberg
- 225 **Understanding Russian Nature: Representations, Values and Concepts**
Recenserad av Peter de Souza
- 228 **Russia and Its Foreign Policy**
Recenserad av Carolina Vendil Pallin
- 231 **Russian Military Reform: A Failed Exercise in Defence Decision Making**
Recenserad av Hanna Smith
- 234 **Barentsbrytninger. Norsk nordområdepolitikk etter den kalde krigen**
Omtalt av Cecilie Lille
- 237 *Nye bøker i Norden*
- 243 *Summaries*

Forord

Kan man lære en gammel bjørn å sitte?

I vår overtok Russland for første gang det roterende formannskapet i Europarådet. I mange europeiske hovedsteder ble denne begivenheten møtt med krav om at russiske myndigheter nå må jobbe hardere for å overholde de forpliktelser som europarådsmedlemskapet innebærer. Kritikken har bl.a. gått på demokratiutviklingen i Russland, på økt statlig kontroll over media, den omstridte nye NGO-loven og menneskerettighetssituasjonen i Tsjetsjenia. Kritikken aktualiserer på ny debatten om normspredning og læring: Er Europarådet sterkt nok til å sosialisere Russland inn i det man oppfatter som et felles sett av europeiske verdier? Og er den russiske bjørnen villig til å internalisere disse verdiene, eller er medlemskapet sett fra Moskva et rent instrumentelt grep?

Flemming Splidsboel Hansen tar i sin artikkel nettopp utgangspunkt i spørsmålet om læring og europarådsmedlemskapets effekt. Den russiske grunnloven av 1993 fastslår retten til å avtjene samfunnstjeneste for militærnektene, men det tok nesten ti år før denne bestemmelsen ble lovregulert. Hvorfor satt denne rettigheten så langt inne, spør Hansen. Han finner svaret i russisk kultur, men forklarer både inkluderingen av siviltjeneste i grunnlovens rettighetskatalog og det noe motstrebende vedtaket av en lov om siviltjeneste i 2002 som utslag av et ønske om å bekrefte sin «europeiskhet». Hansen mener imidlertid at prosessen rundt militærnekteloven er et resultat av «enkel læring», det vil si en rent instrumentell overtakelse av et sett verdier, og ikke en «kompleks læring» hvor verdiene har blitt internalisert.

Et normfellesskap slik det er postulert for europarådsmedlemmene handler også om grensedragning mellom «oss» og «de andre». De tre resterende artiklene i denne utgaven handler på ulike sett om slik grensedragning – om trusselpersepsjoner og fiendebilder – og

om hvordan disse kan bygges ned eller motvirkes. Niklas Nilsson tar oss med til Javakheti-regionen, en etnisk armensk enklave i Georgia, og viser oss diskrepansen mellom georgiske myndigheters og den armenske minoritetens oppfatning av hva som kan destabilisere situasjonen i regionen. Forskjellene i trusselpersepsjoner er et alvorlig hinder for fremveksten av et nasjonalt fellesskap, og derigjennom utviklingen av et stabilt samfunn, konkluderer Nilsson.

Neste artikkel handler om den revolusjonære feministen Aleksandra Kollontaj, som tilbrakte mange år som diplomat i Norge (1922–26, 1927–1930) og Sverige (1930–45). Daniela Büchten presenterer Kollontaj som en foregangskvinne også når det gjelder internasjonalt diplomati med hennes fokus på kulturutveksling og informasjonsvirksomhet som en viktig del av den diplomatiske virksomheten. Kollontaj brukte aktivt utstillinger, konserter og reisevirksomhet som middel til å påvirke norsk opinion. Büchten viser bredden i Kollontajs engasjement ved å fokusere på tre ulike fremtredende norske kunstnere/intellektuelle i kretsen rundt Kollontaj: den radikale maleren Henrik Sørensen, den sovjetkritiske slavisten Olaf Broch og dirigenten (og sønn av den daværende statsminister) Johan Ludwig Mowinckel.

Og fiendebilder og strategier for å overvinne disse er også tema for Anders Blomqvists bidrag. Han har studert utviklingen av relasjonene mellom den ungarske minoriteten og den rumenske majoritetsbefolkningen i Romania fra begynnelsen av 1990-tallet og frem til i dag. Etter at rumenere og ungarere hadde stått sammen i kampen for å fjerne Ceaușescu, gikk utviklingen snart i gal retning etter diktatorens fall. Etableringen av et ungarsk parti avfødte raskt organiseringen av et ultranasjonalistisk rumensk motstykke, og konflikten toppet seg i voldelige sammenstøt våren 1990. Deretter har det gått gradvis bedre. Blomqvist undersøker dynamikken i relasjonene mellom Ungarn, den ungarske minoriteten og Romania for å avdekke hvilke faktorer som har bidratt til å trappe ned denne mulige konflikten.

På internettssidene vender vi denne gangen tilbake til et tema vi har tatt opp før, nemlig Tsjetsjenia på nettet. Jakub Godzimirski gjør opp status for situasjonen i dag, med blant annet oversikt over russiske og pro-russiske tsjetsjenske myndigheters nettsatsinger og deres motstykker blant tsjetsjenske separatistgrupper. Vi bringer som vanlig også en rekke bokomtaler og en oversikt over nye bokutgivelser i Norden.

God lesning!

Redaksjonen

Vedtagelsen af den russiske militærnægterlov

Flemming Splidsboel Hansen

PhD, assistant professor,
International Relations and
European Studies, Central
European University,
Budapest

Da de russiske vælgere den 12. december 1993 stemte ja til den nye postsovjetiske forfatning, godkendte de samtidig et forslag om at tilbyde militærnægtere et alternativ til militærtjeneste. Ifølge forfatningens art. 59 (3) skal det være muligt for «den borger i den Russiske Føderation, hvis overbevisning og tro strider mod militærtjeneste (...) at erstatte denne [tjeneste] med en alternativ borgertjeneste» (*Konstitutsija Rossijskoj Federatsii* 1993).

Det var dog først ti år senere, fra den 1. januar 2004, at russiske værnepligtige kunne begynde at gøre brug af deres forfatningssikrede ret til militærnægtertjeneste. Den nødvendige lovgivning kom nemlig ikke på plads førend i juni 2002, dvs. i den tredje dumasamling, og med vedtagelsen af loven blev det besluttet at hæve den almindelige 24 måneders værnepligt til 36 eller endog 42 måneder for militærnægtere (for tjeneste i hhv. den militære og ikke-militære sektor) (*Federalnyj zakon ob alternativnoj grazhdanskoj sluzjbe* 2002: art. 5 (1–2)). Forfatningens princip har med andre ord vist sig vanskeligt at få lovfæstet.

I denne artikel ser jeg nærmere på baggrunden for den russiske militærnægterlov. I det følgende afsnit introducerer jeg kort elementer fra læringsteori, inden jeg gennemgår lovens forhistorie og beskriver Europarådets rolle i forløbet. Europarådet er af særlig interesse, ikke alene fordi kampen for retten til at blive anerkendt som militærnægter står højt på dets dagsorden, men også fordi det er den eneste af de større europæiske sikkerhedsorganisationer, som Rusland faktisk er blevet *tildelt* medlemskab af.¹ Derefter gennem-

---

1 Som den officielle efterfølgerstat overtog Rusland automatisk Sovjetunionens medlemskab af CSCE, siden 1994 OSCE.

går jeg dumadebatten; et interessant aspekt af denne er, at den kan anvendes som indikator for, hvorvidt loven afspejler simpel læring, hvor midlerne ændres, men de grundlæggende værdier forbliver uberørte, eller om den snarere er et produkt af kompleks læring, hvor grundlæggende værdier revideres (jfr. f.eks. Nye 1987). Til sidst præsenterer jeg artiklens konklusion og giver et bud på den videre udvikling.

Normspredning og læring

De underliggende temaer for denne artikel er normspredning og læring. Alt afhængig af deres internalisering, så har normer en konstituerende (dvs. de definerer aktørens identitet) såvel som en regulerende effekt (dvs. de regulerer aktørens adfærd) (Onuf 1979). For aktører med en dyb norminternalisering er det regulerende led mellem identitet og adfærd relativt stærkt. Men for svagt socialiserede aktører spiller andre interesser ofte en større rolle, og disse får lov til at påvirke adfærden. Resultatet af dette er, at aktøren bryder de normer, som ellers definerer dens identitet.

En god måde at betragte denne problematik på er gennem James March og Johan Olsens to idealtyper for adfærdsforståelse. På den ene side har vi en «logic of consequentiality», hvor aktøren koldt afvejer forskellige muligheder imod hinanden og så vælger den løsning, som giver det bedste afkast. På den anden side har vi en «logic of appropriateness», hvor aktøren ikke bekymrer sig om konsekvenserne, men i stedet koncentrerer sig om at vælge den «korrekte» politik. Adfærden bestemmes af svarene på spørgsmål som, «hvilken type af situation er dette?», og «hvor passende er forskellige typer af adfærd for mig i denne situation?» (March & Olsen 1989: 22–23).

Disse idealtyper findes ikke i virkeligheden; her kombinerer aktører i stedet de to principper. Det vil sige, at den enkelte aktørs adfærd vil være placeret et eller andet sted imellem disse to ekstremer (March & Olsen 2004: 17). Det samme er tilfældet for den enkelte aktørs læring – her er ekstremerne bare defineret ved ren instrumentel overtagelse og ren imitation, eller ved hhv. simpel og kompleks læring (Schimmelfennig 2002). Socialiseringsniveauet afgør, hvor på skalaen aktøren befinder sig. Studier har tidligere vist, at aktører normalt bevæger sig gradvist fra lav til dyb internalisering og fra kommunikativ handling (at støtte normen gennem tale alene) over formel handling (f.eks. ved at indføre normen i forfatningen) til adfærdshandling (faktisk gennemførelse af politikker, som støtter normen) (*ibid.*).

På den måde afspejler skiftet fra en «logic of consequentiality» til en «logic of appropriateness» ændringer i norminternaliseringen og dermed også i forholdet til normbrydende adfærd. For ikke-socialiserede aktører betyder det ikke noget at bryde normen; eftersom de ikke tror på normens værdi, er den ikke en del af deres identitet. Der er derfor ikke nogen selvsanktionering, og det er således op til eksterne aktører at arbejde for, at normen alligevel får en vis adfærdsregulerende effekt. Når vi taler om stater, så finder vi disse eksterne aktører i det internationale samfund (Schimmelfennig 2002).

For fuldt socialiserede aktører derimod er normbrydende adfærd «psykologisk smertefuldt også selvom de direkte materielle gevinster er positive» (Axelrod 1986: 1104). Eftersom disse aktører har en stærk tro på normens værdi, er den en del af, hvem de er, og de følger den uanset andre interesser; i dette tilfælde er der ikke behov for ekstern sanktionering. Normen respekteres, simpelthen fordi andre måder at gøre tingene på er uacceptable (Schimmelfennig 2002).

Socialiseringsniveauet afgør også, hvilken politik som vil have en effekt på aktøren. I den lave ende af skalaen er materiel straf det rette instrument. Hvis omkostningerne ved normbrydende adfærd bliver for høje, ja så retter aktøren ind og skifter kurs. I den anden ende af skalaen derimod er det nok at lære fra sig. Aktøren leder efter rollemodeller, og eftersom hun er ivrig efter at lære, er det tilstrækkeligt at vise, «hvordan vi gør tingene» (*ibid.*: 2002: 12–13).

«Shaming», eller det at «at pege fingre», er et instrument, som falder ind mellem de to ekstremer. Frank Schimmelfennig forklarer, at

shaming requires that actors have declared their general support of the standard of legitimacy at an earlier point in time – either out of a sincere belief in its rightfulness or for instrumental reasons. When, in a specific situation, actors would prefer to deviate from the standard because it contradicts their self-interest, members of the community can shame them into compliance by exposing the inconsistency between their declarations and their current behavior (Schimmelfennig 2001: 64).

Vi skal forvente, at en aktør, som der bliver peget fingre ad, vil forsøge at nedtone normens betydning (dvs. dens konstituerende effekt) eller endog genfortolke dens indhold til egen fordel. Ved at argumentere for, at den fælles identitet skal være mindre restriktiv,

kan aktøren måske overbevise de andre aktører om, at hun skal betragtes som en del af «os», selvom hendes fortolkning af normen afviger fra flertallets (Schimmelfennig 2001). Deraf følger hypotesen, at jo klarere normen er blevet formuleret, og jo større enighed, der er om dens fortolkning, jo sværere vil det være at undgå at blive peget fingre ad (Schimmelfennig & Sedelmeier 2004).

Baggrunden for loven

Efter vedtagelsen af forfatningen i 1993 syntes det forventeligt, at medlemmerne af den første Duma (i øvrigt valgt på samme dag som folkeafstemningen om den nye forfatning) hurtigst muligt ville levere den påkrævede lovgivning og dermed bekræfte retten til militærnægtertjeneste. Det viste sig dog hurtigt, at der var betydelig modstand mod denne ide; således blev et konkret lovforslag stemt ned under andenbehandlingen i december 1994 og efterfølgende blev det effektivt holdt borte fra Dumaens dagsorden. Det hjalp ikke, at daværende præsident Boris Jeltsin kom med en direkte opfordring til medlemmerne af Dumaen om at give reelt indhold til art. 59 (3) inden udløbet af deres periode i december 1995 (*RFE/RL Newslines* 1. november 1995).

En del af denne modstand skyldtes utvivlsomt det forhold, at den nye forfatning var blevet forberedt *efter* den forfatningsstridige og blodige opløsning af det tidligere parlament, Den øverste Sovjet, og at den derfor især i de første år led af mangel på legitimitet. I Dumaen var der stor modvilje mod specielt kapitlerne 4 og 5 som behandler magtens tredeling, og mod kapitel 2, som opremser en lang række rettigheder og friheder, deriblandt også art. 59 (3) (*Konstitutsija Rossijskoj Federatsii* 1993).

Derudover var der simpelthen uvilje mod at anerkende retten til at være militærnægter. Ved valget i 1993 var den store sejrherre Ruslands liberaldemokratiske Parti (LDPR), ledet af Vladimir Zjirinovskij, et parti, der har været særdeles kritisk over for tanken om en militærnægtertjeneste.² Uden for Dumaen viste det sig også vanskeligt at samle støtte. Militærets mange problemer – bl.a. faldende bevillinger, troppereduktioner, horrible levevilkår, massive lønefterslæb og efter december 1994 krigen i Tjetjenien – skubbede

2 Således bød Zjirinovskij den nye lov velkommen med en kommentar om, at mænd, som ikke lever op til deres «forpligtelser over for staten», bør fratages deres stemmeret ved både føderale og regionale valg foruden også muligheden for senere at indtage ledende stillinger i statslige institutioner (Zjirinovskij 2004). Det skal dog tilføjes, at LDPR faktisk stemte *for* loven – et forhold, som siger mere om partiet og dets forhold til Kreml end om dets forhold til de russiske militærnægtere.

naturligt spørgsmålet om den manglende militærnægterlov i baggrunden (se f.eks. Herspring 2003). Faktisk syntes det upassende overhovedet at tænke den tanke, at nogle få udvalgte skulle gå fri, mens så mange andre måtte lide.

Det var i det mindste således, modstandere af loven forsøgte at styre debatten. Ifølge mange af disse kunne situationen i landet, og i de væbnede styrker, forbedres hvis blot man kunne styrke patriotismen. En artikel i *Krasnaja zvezda*, forsvarsministeriets avis, slog således fast, at «situationen er alvorlig. Vi mister vores unge (...). Staten mister patrioter [og] hæren mister gode soldater som er loyale over for den hellige pligt, det er at forsvare Fædrelandet» (*Krasnaja zvezda* 15. marts 1994). En mulig vej ud af dette ville ifølge artiklens forfatter være at indføre en særlig skat for «den slags mennesker, som enten ikke er i stand til eller villige til at tjene, men som alligevel nyder godt af deres jævnaldrendes beskyttelse (*ibid.*).

Forhold som de ovennævnte var med til at sikre Ruslands Kommunistparti (KPRF) et særdeles godt resultat ved valget i 1995 – et valg, som resulterede i en væsentlig styrkelse af oppositionen. Samlet gik de russiske vælgere til venstre, og de fik følge af militærets folk; to år tidligere havde LDPR været det foretrukne parti på de militære valgsteder, men det blev nu kraftigt udfordret af KPRF.³ På baggrund af denne udvikling kom det ikke som nogen overraskelse, da Dumaen i 1998 valgte at forkaste endnu et forslag om en militærnægterlov, denne gang en revideret og mere konservativ udgave af 1994-forslaget (Transnational Radical Party 1999).

Ruslands optagelse i Europarådet

Modstanden imod militærnægterlovgivningen overlevede med andre ord uden problemer det dramatiske valg i 1995. Og ikke nok med det, den syntes faktisk at blive mere indædt, efter Rusland i februar 1996 trådte ind i Europarådet. Der var flere årsager dertil. For det første kom medlemskabet på et uheldigt tidspunkt for oppositionen, som for alvor havde Jeltsin presset ud i tovene forud for præsidentvalget i sommeren 1996. Samtidigt kom det på et kontroversielt tidspunkt, da russiske styrker fortsat var i gang med at nedkæmpe tjetjenske separatister – et forhold, som gav anledning til udbredte spekulationer om, at Europarådet ønskede at række Jeltsin en hjælpende hånd

³ Simonsen anslår, at begge partier fik helt op til 20–22 % af stemmerne (Simonsen 2000: 15).

ved at vise, at under hans ledelse opnåede landet konkrete resultater (Jordan 2003: 285).⁴ Dette var naturligvis med til at underminere Europarådets status blandt medlemmerne af oppositionen.

Derudover led Europarådet allerede *inden* disse begivenheder under en mangel på legitimitet. Efter udbruddet af krigen i Tjetjenien i december 1994 havde Europarådet, og især dets Parlamentariske Forsamling (PACE), vist sig særdeles kritisk over for Rusland; forholdet nåede et foreløbigt lavpunkt da PACE i februar 1995 besluttede at indstille behandlingen af Ruslands medlemsansøgning – et skridt, som udløste voldsomme protester fra et bredt udsnit af russiske politikere og meningsdannere (se f.eks. *RFE/RL Newslines* 1. februar 1995).⁵

Denne spænding til trods blev tilbuddet om medlemskab godkendt af et overvældende flertal i Dumaen (304 for og 18 imod) – et forhold, som illustrerer, hvor vigtigt det var for russerne at blive accepteret som en del af «Vesten». Som nævnt er Europarådet den eneste af de større europæiske sikkerhedsorganisationer, som har tildelt Rusland medlemskab efter en eksamination af dets reformindsats, og eftersom medlemskab af både EU og NATO er urealistisk på nuværende tidspunkt, ja så er Europarådet Ruslands bedste kort, når det forsøger at bevise over for omverdenen, at det faktisk er en del af kredsen af liberale demokratier.⁶

Ruslands indtræden i Europarådet medførte ikke nogen umiddelbar forbedring af forholdet mellem de to parter. Jeltsin «takkede» pænt for den mulige støtte, som Europarådet havde givet ham ved at opfordre de nye russiske medlemmer af PACE til at «afvise alle forsøg på at lægge pres på Rusland, blande sig i dets interne anliggender og være dobbeltmoraliske» (*RFE/RL Newslines* 13. marts 1996). Hermed refererede Jeltsin ikke alene til PACEs politik over for Tjetjenien; han gav også udtryk for den opfattelse (og den er meget almindelig i Rusland), at hvor Estland, Letland og Litauen alle slap for kritik af deres «mishandling» af de russisktalende mindretal, så var Europarådet altid klar når menneskerettighedsforholdene i Rusland skulle kritiseres.⁷

4 I sin Tale til Nationen i februar 1996 pegede Jeltsin selv på medlemskabet af Europarådet som en af sine største udenrigspolitiske successer (*RFE/RL Newslines* 26. februar 1996).

5 PACE genoptog behandlingen af Ruslands ansøgning i september 1995.

6 For en diskussion af sammenhængen mellem denne status og medlemskabet af Europarådet, se f.eks. Karaganov (2004).

7 Et flertal i PACE svarede igen på denne kritik ved at holde et minuts stilhed til ære for Tjetjeniens præsident Džjokhar Dudajev, efter han var blevet dræbt af russiske styrker i april 1996.

Europarådet og militærnægterloven

Det ændrede dog ikke ved den kendsgerning, at Rusland ved sin indtræden i Europarådet forpligtede sig til at gennemføre lovgivning, som ville tillade militærnægtertjeneste. Som led i optagelsesforhandlingerne indvilligede de russiske myndigheder i at opfylde en række krav – og et af kravene berørte netop dette emne. Efter den afsluttede debat om Ruslands medlemskab vedtog PACE således en resolution, hvori det blev noteret, at

the Russian Federation shares fully its understanding and interpretation of commitments entered into as spelt out in [art. 3 i Europarådets Statut] and intends: (...) xviii) To adopt a law on alternative military service, as foreseen in Article 59 of the constitution (PACE 1996).

Hermed accepterede Rusland en *formel* forpligtelse til at anerkende retten til militærnægtertjeneste; ved sin indtræden i Europarådet kom landet dog også under et langt større *uformelt* pres for omsider at levere den manglende lovgivning.

Retten til militærnægtertjeneste er ikke formelt indeholdt i Den Europæiske Menneskerettighedskonvention, men et overvældende flertal af Europarådets medlemsstater fortolker konventionen mere liberalt, og tilbuddet om en alternativ tjeneste er derfor en veletableret norm (jfr. Directorate General of Human Rights 2003). En klar indikation af normens styrke kan findes i netop det faktum, at den er inkluderet i den russiske forfatning – en forfatning, som skulle leve op til «europæiske» standarder.

Siden slutningen af 1960'erne har Europarådet arbejdet for retten til at være militærnægter (PACE 1967). Mest berømt er måske Ministerrådets anbefaling fra 1987, hvori man opfordrede alle de medlemsstater, som endnu manglede at gøre dette, at sørge for at «anyone liable to conscription for military service who, for compelling reasons of conscience, refuses to be involved in the use of arms, shall have the right to be released from the obligation to perform such service» (Committee of Ministers 1987).

Denne anbefaling er ikke bindende, men eksperter gør det samtidigt klart, at den «may be considered as an authoritative interpretation of Article 9 [i Den Europæiske Menneskerettighedskonvention], which cannot simply be ignored by the national authorities» (van Dijk & van Hoof 1998: 545). Senere har PACE forsøgt at øge presset på de medlemsstater, som ikke efterlever normen om militærnægtertjeneste, bl.a. ved at vedtage mere vidtrækkende anbefalinger og ved at indstille til Ministerrådet, at det også følger denne linje.

Eksempelvis henstillede PACE i 2001, dvs. året inden Dumaen vedtog loven om militærnægtertjeneste, til Ministerrådet at opfordre «those member states that have not yet done so to introduce into their legislation: i. the right to be registered as a conscientious objector at any time» (PACE 2001) og tilføjede, at denne ret skulle ledsages af en «genuine alternative service of a clearly civilian nature, which should be neither deterrent nor punitive in character» (*ibid.*).

Som svar herpå henviste Ministerrådet til sin anbefaling fra 1987, understregede vigtigheden af effektiv implementering af denne og tog derefter stilling til de af PACEs forslag, som ville medføre en skærpelse af den oprindelige anbefaling; blandt andet det ovennævnte punkt iv. Ministerrådet havde visse forbehold som diskuteres nedenfor, men var «i princippet» enig med PACE og henstillede derfor til, at aftjening af militærnægtertjeneste ikke skal medføre hverken diskrimination eller straf (Committee of Ministers 2002).

Rusland var m.a.o. fra 1993 – og endnu mere fra 1996 – under stærkt pres for at følge en vidt udbredt europæisk standard for håndtering af problematikken med militærnægtere. Som nævnt ovenfor kan efterlevelse af denne norm betragtes som en del af det at være «europæisk» – en etiket, som Rusland har fundet det vanskeligt at tilkæmpe sig. Netop på denne baggrund kunne det forventes, at Dumaen hurtigt ville levere den manglende lovgivning, men det var altså først medlemmerne af den tredje samling, valgt i 1999, som valgte at bringe Rusland ad dét spor. Jeg vil nu diskutere, hvorfor det forholdt sig sådan.

Debatten i Dumaen

Som led i den fortsatte debat om militærnægternes uafklarede status bemærkede en skuffet russisk aviscommentator i slutningen af 2001, at man endnu var et stykke fra at se «den generation af politikere, som ikke alene er bekendt med deres medborgeres rettigheder, men faktisk respekterer dem» (Malakhova 2001). Vedtagelsen af militærnægterloven blot seks måneder senere syntes at have gjort denne evaluering til skamme, men det må tilføjes, at loven først blev vedtaget knapt tre år efter valget og, at emnet således tydeligvis ikke stod særligt højt på dagsordenen. En vurdering af baggrunden forudsætter dog et nærmere kig på debatten i Dumaen.

Som nævnt i indledningen blev det besluttet at gøre militærnægtertjenesten længere end den almindelige værnepligt (med en

faktor 1,5 og 1,75 for tjeneste i hhv. den militære og ikke-militære sektor). Loven siger endvidere, at den værnepligtige skal føre bevis for, at militærtjeneste strider imod hans «overbevisning eller tro» (art. 11); at sessionskomiteen derefter vurderer den fremlagte dokumentation (art. 12); at afslag kan appelleres (art. 15); og at militærnægtertjenesten, når tilladelse er givet, som regel skal udføres *uden for* den værnepligtiges hjemregion (art. 4) (*Federalnyj zakon ob alternativnoj grazhdanskoj sluzjbe* 2002).

Loven fik denne form under andenbehandlingen den 19. juni 2002. En tidligere udgave passerede førstebehandlingen den 17. april 2002, men derefter fremlagdes nogle meget forskellige ændringsforslag – et tydeligt tegn på manglende enighed. De vigtigste forslag var forfattet internt i regeringen, og der var, Dumaens sammensætning taget i betragtning, ingen tvivl om, at disse ville blive vedtaget.

Inden vi ser nærmere på argumenterne *for* loven, skal det nævnes, at der var betydelig modstand fra en række liberale politikere. Generelt blev det beklaget, at den anden udgave af loven var strengere i sine bestemmelser, end den første havde været. Ifølge Vladimir Lysenko (Ruslands Regioner) skyldtes ændringerne, at

repræsentanter for forsvarsministeriet og generalstaben gik til præsidenten og overbeviste [ham] om, at vi ikke har brug for en demokratisk lov; det er derfor, [daværende arbejdsminister Aleksandr] Potjinok pludselig har ændret mening og er begyndt at sætte spørgsmålstegn ved alle de demokratiske elementer, som er i [den første udgave af] loven (Duma 2002c).

Disse kritikere fandt flere grundlæggende svagheder ved loven, deriblandt den forlængede tjenestetid og det extraterritoriale princip (dvs. aftjening af værnepligten uden for hjemregionen). I sin kritik af førstnævnte punkt argumenterede Vladimir Semjonov (Unionen af Højrekræfter, SPS) for, at

hvis vi taler om den værnepligtiges ret til at vælge enten militær- eller militærnægtertjeneste, så er vi nødt til at skabe ens betingelser for den ene og den anden. Jeg holder fast på, at den lange tjenestetid er en straf af den værnepligtige pga. hans overbevisning. Derudover er den lange tjenestetid [diskriminerende], og den er i modstrid med Forfatningen og Ruslands internationale forpligtelser (Duma 2002c).

Regeringens repræsentant under debatten udtrykte forståelse for dette synspunkt. Potjinok forsikrede således de deputerede om, at

Regeringen også er bekymret over tjenestetiden, men det samlede antal arbejdstimer taget i betragtning finder den, at der bør være i det mindste en nogenlunde ensartethed mellem militærtjenesten og militærnægtertjenesten, hvor den værnepligtige kun arbejder de otte timer, som er fastlagt i Arbejdsloven (...) Vi frygter virkelig (...), at hvis vi gør den ene form for tjeneste lettere end den anden, så vil vi simpelthen ikke kunne få [det påkrævede antal værnepligtige] (Duma 2002c).

Andre fortalere for loven talte varmt for en tydelig forskel mellem de to typer af tjeneste. Og da kritikere anførte, at den forlængede tjenestetid ville være diskriminerende over for militærnægterne, blev dette prompte afvist. En oprevet Vjatjeslav Volodin (Fædrelandet – Hele Rusland, OVR) spurgte kritikerne, hvorvidt de ønskede en militærnægtertjeneste, «som er lettere og kortere?», inden han selv slog fast, at «det vil aldrig ske! Vi ønsker at bevare de Væbnede Styrker, at sikre, at de er stærke, og at militærtjenesten er prestigefyldt» (Duma 2002c). Valerij Dorogin (Ruslands Regioner) fortsatte ad samme spor, da han gjorde det klart, at værnepligten skal aftjenes inden for militæret, «da borgeren skal gøre sin pligt i forsvaret af Fædrelandet» (*ibid.*). For begge talere syntes det vigtigt at gøre militærnægtertjenesten så hård som muligt for derved at tvinge de værnepligtige ind i militæret.

Efter stemmerne 240 for og 61 imod blev lovforslaget derefter overført til tredjebehandling den 28. juni 2002 (Duma 2002b). Eftersom forslagens skæbne allerede var afgjort, var debatten forholdsvis kort. Enkelte kritikere forsøgte dog at bringe forslaget tilbage til andenbehandling. Ifølge Sergej Ivanenko (Jabloko) ville lovforslaget, hvis det blev vedtaget, nok afslutte debatten, men det ville ske ved, at «vi vedtager en lov, som intet har at gøre med en militærnægtertjeneste; vi sætter bare en skærm op, som der ikke er noget som helst bag» (2002d).

Flere af regeringens støtter opfordrede kritikerne til at tage den med ro; som Vadim Bulavinov (De Folkedeputerede) gjorde opmærksom på, så

træder [loven] først i kraft om halvandet år og (...) indtil det sker, er der intet som forhindrer [Jer] i at forberede ændringsforslag, eksempelvis hvad angår tjenestetiden eller -stedet. I dag drejer det sig alene om ét principielt spørgsmål: Får vi en militærnægtertjeneste, eller får vi ingen overhovedet? Det er dét, det drejer sig om (2002d).

Andre viste sig mindre imødekommende og udtrykte tilfredshed med lovens udformning. Eksempelvis mindede Dorogin tilhørerne

om, at «vi sigtede alle efter at gøre militærtjenesten og militærnægtertjenesten ens, vi harmoniserede dem» (2002d). Og i en åbenlys provokation gjorde Sajnulla Bagisjajev (OVR) opmærksom på, at «loven vil gøre det muligt for alle borgere i Den russiske Føderation at gøre brug af deres forfatningsgivne rettighed til at forsvare Fædrelandet, til at forsvare staten, og dermed er alle borgernes forfatningsmæssige rettigheder og forpligtelser (...) respekteret og overholdt» (*ibid.*).

Dorogins kommentarer bragte Aleksej Arbatov (Jabloko) til talerstolen:

[Vores] kollega Dorogin beskrev loven i dens aktuelle form meget præcist, da han sagde, at formålet er at gøre [militærnægtertjenesten] så hård som militærtjenesten, og at det er derfor, alle ændringerne er blevet vedtaget. Vi har hele tiden troet, at snarere end at gøre tjenesten så hård som muligt, så var formålet med [militærnægtertjenesten] at sikre et maksimalt udbytte for staten og for samfundet gennem det (...) arbejde, som de unge mennesker, som ikke vil aftjene militær- men militærnægtertjeneste, laver (2002d).

Trods denne modstand blev lovforslaget til sidst vedtaget med stemmerne 273 for og 109 imod (Duma 2002a).

Diskussion af årsagerne

Det virker, som om et flertal i Dumaen var drevet af to hensyn. På den ene side var de i højere grad end deres forgængere opmærksomme på den manglende lovgivning, og de ønskede at få lukket det hul, som var blevet efterladt af medlemmerne af de to tidligere dumasamlinger. Da først lovgivningsarbejdet var sat i gang, forløb processen relativt hurtigt, og det store spørgsmål var tydeligvis ikke, *hvorvidt* Rusland skulle have en militærnægterlov, men snarere *hvorledes* denne lov skulle udformes.

På den anden side ønskede de at indrette militærnægtertjenesten således, at den blev så lidt attraktiv som muligt. En del var utvivlsomt bekymrede for, at militærnægtertjenesten – hvis den blev aftjent på lige vilkår med den almindelige militærtjeneste – kunne undergrave de væbnede styrker, som stadig i høj grad er afhængige af værnepligtige (Herspring 2003: 166–67). De fleste syntes dog drevet af en overbevisning om, at militærnægterne simpelthen bør straffes for deres valg; læsningen af dumadebatten efterlader helt klart dette indtryk.

Jeg ser to primære årsager hertil – den ene intern, den anden ekstern. Først og fremmest er der en kløft mellem den specifikke norm (anerkendelse af retten til militærnægtertjeneste) og de dominerende værdier i Rusland. Fra teorier om normspredning ved vi, at der er en direkte forbindelse mellem dette «match» (ofte kaldet «goodness of fit») og det arbejde, som er påkrævet for at opnå en internalisering af normen (Risse, *et al.* 2001: 6–9). Ud fra dette kan vi formulere en hypotese om, at jo svagere matchet er, jo mere sandsynligt er det, at ændringer i adfærd vil være et resultat af simpel læring.

Som illustreret ovenfor så er spørgsmålet om tvungen militærtjeneste et særdeles følsomt emne i Rusland. Værnepligten møder betydelig modstand, men samtidig ønsker en stor del af befolkningen (meningsmålinger anslår normalt 25–40 %), at fastholde den (*CDI – Russia Weekly* 14. maj 2004; 1. oktober 2004). En del af forklaringen på den fortsatte støtte skal findes i det forhold, at forskellige aktører bevidst har forsøgt at mindske ovennævnte «match»; et af midlerne i denne debat har været et argument om, at militærnægtertjenesten er et udtryk for ikke-russiske værdier og traditioner. Meget af den aktuelle debat om patriotisme afspejler netop denne konflikt mellem introduktionen af en ny norm og fastholdelsen af ældre dyder (og beskyttelsen af egne interesser); det har bl.a. kunnet iagttages i den del af den patriotiske debat, som har et religiøst skær, og som sigter efter at sætte tydeligere rammer for «ægte russisk adfærd».

Da det russiske militær i starten af 1990'erne indledte en lang kamp for at fastholde sin status og forhindre omfattende ændringer, fandt det hurtigt sammen med Den russisk-ortodokse Kirke. For militæret var dette samarbejde en måde, hvorpå man kunne løfte sig selv væk fra «almindelig» (nedskærings-) politik og op på et niveau, som var defineret af emner som skæbne og historie. Og for patriarkatet var samarbejdet en vej til at øge sin synlighed og hæve kirkens status på et tidspunkt, hvor denne var presset af både sekularisme og andre trossamfund (Prasol 1994).

Da militærnægterloven omsider vendte tilbage til Dumaens dagsorden, kommenterede patriarkatet det med en erklæring om, at der fra et teologisk synspunkt *ikke* er nogen undskyldning for at unddrage sig almindelig værnepligt. En repræsentant for patriarkatet slog således fast, at kirken «altid har betragtet militærtjeneste [*ratnoje*] som en hellig forpligtelse», og at den ikke kan støtte dem, som «afviser denne tjeneste pga. personlige og selviske årsager» (citeret i Malakhova 2001).

Ved at reducere «matchet» kunne patriarkatet håbe på at øge modviljen imod en række konkurrerende, og især kristne, religiøse grupper. Ruslands kontroversielle religionslov fra 1997 havde allerede gjort livet vanskeligere for en del af disse, men ved at tilføje endnu et element til debatten – det følsomme spørgsmål om forsvaret af Fædrelandet – kunne man skubbe yderligere i denne retning (Hansen 2001). Samme konstruktion af begrebet «patriotisme» blev iøvrigt benyttet af lovens modstandere i Dumaen; et eksempel er Vasilij Sjandybin (KPRF) som hævdede, at

i et interview for nylig (...) sagde [Boris] Nemtsov, da han blev spurgt om, hvorvidt Rusland skulle slutte sig til NATO, at den russiske [*rus-skaja*] nation er ude af stand til at forsvare sig selv (...) Lad mig slå fast over for [SPS], at russerne [*russkie*] er i stand til at forsvare sig selv og til at tjene to–tre år i den nordlige flåde [og] i luftvåbenet (Duma 2002c).⁸

Kommentarer som denne tjente naturligvis alene til at sætte spørgsmålstegn ved militærnægternes bevæggrunde og loyalitet og til at mindske offentlighedens støtte til militærnægterloven. Og som sådan gjorde den det vanskeligere for lovens tilhængere at stå fast.

Den anden eksterne årsag har at gøre med Europarådets politik og status. Organisationens fortsatte fokus på militærnægternes retsstilling i de forskellige medlemsstater betød naturligvis, at Rusland ikke kunne unddrage sig en vis opmærksomhed. Og efter genoptagelsen af krigen i Tjetjenien i september 1999 blev Moskva ramt af en bølge af kritik fra Europarådet – nu ikke alene pga. den manglende vilje til at efterleve medlemsaftalen fra 1996, men også pga. hvad man så som overdreven magtanvendelse over for den tjetjenske civilbefolkning (se f.eks. PACE 2000).

Forholdet mellem Rusland og Europarådet nåede et nyt lavpunkt i april 2000, da PACE besluttede at suspendere de russiske medlemmers stemmeret og endog opfordrede til, at landet skulle ekskluderes. For præsident Vladimir Putin – og det overvældende dumaførtal, som stod bag ham – var det mildt sagt en uheldig udvikling; den kom netop på et tidspunkt, hvor man forsøgte at overbevise Vesten om, at valget af den nye præsident ikke markerede starten på nye og mindre liberale tider i Rusland (f.eks. Shevtsova 2003).

En af måderne, hvorpå man kunne håbe at ride stormen af, var

8 Ordvalget var bevidst kontroversielt, idet «russkaja» og «russkie» begge henviser til *etniske* russere og ikke til russere defineret ved statsborgerskab.

ved at imødekomme nogle af Europarådets krav. I løbet af kort tid vedtog Dumaen således en stribe love inden for rets- og menneskerettighedsområderne – en udvikling, som i april 2002 fik det ellers så kritiske PACE til at rose «de indiskutable fremskridt, som Rusland har gjort i forhold til etableringen af demokrati og retssamfund» (PACE 2002).⁹ En stor del af dette blev utvivlsomt gjort, «fordi det var det rette at gøre», men en del blev lige så sikkert gjort af nød snarere end af lyst; et nærmere kig på de enkelte lovgivningsprocesser kunne muligvis afsløre, hvad der reelt lå bag hvad.

Militærnægterloven synes dog at være en del af den sidste kategori. Eftersom Europarådet har haft lav status i Rusland, var man mindre optaget af detaljerne i organisationens standarder; man sigtede i stedet efter de overordnede rammer, således som de blev defineret ved landets indtræden i 1996. Og hvad militærnægterloven angår, ja så holder man sig faktisk inden for disse rammer.

Som nævnt tidligere, da PACE i 2001 opfordrede medlemsstaterne til at introducere en «genuine alternative service of a clearly civilian nature, which should be neither deterrent nor punitive in character», så erklærede Ministerrådet sig enig heri. Men Ministerrådet slog samtidigt fast at «in certain cases, the less onerous duties of civilian service may justify a longer duration than that of military service. It considers that member states must enjoy a certain discretion in deciding the length and organisation of the alternative service» (Committee of Ministers 2002). Den forlængede tjenestetid og det extraterritoriale princip er med andre ord fuldt ud acceptable fra et *retligt* synspunkt.

Resultatet var altså, at man opfyldte et af Europarådets krav og derved forhåbentlig fik fyldt på sin «europæiske identitet» – og man gjorde det med de lavest mulige omkostninger. Et hurtigt blik rundt på de enkelte medlemsstaters militærnægterlove viser, at Rusland nok er et af de *mindst* liberale, hvad angår absolut såvel som relativ tjenestetid, men der er faktisk en mindre gruppe af stater, som har mere restriktiv lovgivning.¹⁰

I denne sammenhæng er «europæisk» adfærd altså et usikkert begreb; retten til militærnægtertjeneste er et grundkrav, men derudover er der stor variation og lille enighed om, hvad «militærnægternormen» rent faktisk dikterer. Denne uklarhed betyder, at det

9 I denne resolution opfordrede PACE også dog Dumaen til «omsider at få vedtaget en lov om militærnægtertjeneste».

10 Denne gruppe inkluderer endog EU-medlemmer som Grækenland, Finland og Cypern; se Quaker Council for European Affairs (2005).

er vanskeligt at definere og udstille «forkert» eller normbrydende adfærd – og når først grundkravene er opfyldt, så er det derfor også meget mindre effektivt at hænge de mere fodslæbende medlemsstater ud.

Konklusion

Militærnægterloven var primært et produkt af simpel læring. Medlemmerne af den tredje Duma var mere følsomme i spørgsmålet om Ruslands image i udlandet, og de ønskede tydeligvis at stoppe en del af den kritik, som kom fra det internationale samfund generelt – og fra Europarådet i særdeleshed. For at opnå dette vedtog de en lov, som imødekommer mindstekravet, dvs. som tilbyder et alternativ til militærtjenesten. Dette begrænsede niveau er udtryk for en lav grad af socialisering; uden det internationale pres og det ubehag, som det giver at blive peget fingre ad, er det tvivlsomt, om loven overhovedet var blevet til noget.

Betyder det så, at beslutningen om at acceptere Rusland som medlem af Europarådet var forhastet, således som visse kritikere (f.eks. Jackson 2004) har argumenteret for? Ikke nødvendigvis. Forpligtelserne over for Europarådet spillede helt klart en rolle – de var med til at overbevise en ny generation af politikere om, at man var nødt til at lukke hullet mellem ord og gerninger. Og det virker, som om de sigtede efter et lavt niveau, fordi de kunne slippe afsted med det. Havde der været en fælles, mere liberal fortolkning af «militærnægternormen» blandt Europarådets medlemmer (eksempelvis at militærnægtertjenesten ikke kan overstige militærtjenesten med mere end en faktor 1,5 eller med seks måneder, alt efter hvad der er kortest), ja så er der også grund til at tro, at den russiske lov ville have været mere liberal.

Vedtagelsen af loven er et skridt (lille, ja, men dog et skridt) i den rigtige retning. Vores erfaringer med normspredning fortæller os, at det sagtens kan blive fulgt af andre. Ifølge Thomas Risse og Kathryn Sikkink er det således, at

the process of human rights change almost always begins with some instrumentally or strategically motivated adaptation by national governments to growing domestic and transnational pressures. But (...) this is rarely the end of the story. Even instrumental adoption of human rights norms, if it leads to domestic structural change such as redemocratization, sets into motion a process of identity transformation, so that norms initially adopted for instrumental reasons, are later maintained for reasons of belief and identity. While the old leadership

is not persuaded, the new leadership has internalized human rights norms and shows a desire to take its place in a community of human rights abiding states (Risse & Sikkink 1999: 10).

Når de først er gennemført, viser reformer sig ofte vanskelige at rulle tilbage. Et eksempel er et forslag fra 2004 om at annullere ophævelsen af dødsstraf i Rusland – en ændring, som også var indeholdt i landets aftale med Europarådet fra 1996. Forslaget blev stillet efter massakren i Beslan i Nordossetien, og meningsmålinger viste, at et flertal i befolkningen støttede ideen. Allerede inden afstemningen i Dumaen gjorde sikkerhedskomiteens formand Vladimir Vasiljev (Det Forenede Rusland) det dog klart, at «genindførelsen af dødsstraffen i Rusland er helt udelukket nu» (*RFE/RL Newslines* 17. september 2004); Dumaen afviste da også blankt forslaget, et forhold som antyder, at dødsstrafmuratoriet havde påvirket politikernes forståelse af «acceptabel adfærd» (*RFE/RL Newslines* 23. september 2004, Karaganov 2004).

Det er interessant at se, hvorledes tilblivelsen af militærnægterloven tydeligt afspejler den teori, der blev beskrevet indledningsvis (Schimmelfennig 2002): Fra kommunikativ handling (tale som et liberalt demokrati) over formel handling (formuleringen af art. 59 (3)) til reelle ændringer i adfærd (tilbuddet om en militærnægtertjeneste). Kritikere vil påpege, at adfærden stadig kan forbedres, men vi har ikke desto mindre været vidner til netop sådan en udvikling. Og hvad der starter som rationelle cost-benefit beregninger eller «Potjemkin-harmonisering», følges altså ofte af mere komplekse læringsprocesser. Det er godt nyt for de russiske militærnægtere – og for alle andre, som håber at se en forbedring af menneskeretighederne i Rusland.

Litteratur

- Axelrod, Robert (1986) An Evolutionary Approach to Norms. *American Political Science Review* 80 (4): 1095–111.
- Committee of Ministers, CoE (1987) *Recommendation Regarding Conscientious Objection to Compulsory Military Service*. Rec (87) 8E (<https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=703967&BackColorInternet=9999CC&BackColorIntranet=FFBB55&BackColorLogged=FFAC75>).
- Committee of Ministers, CoE (2002) *Exercise of the Right of Conscientious Objection to Military Service in Council of Europe Member States*. Doc. 9379 (<http://assembly.coe.int/Documents/WorkingDocs/DOC02/EDOC9379.htm>).
- Directorate General of Human Rights, CoE (2003) *Conscientious Objection to Compulsory Military Service* (www.coe.int/T/E/Human_rights/otherpubs.asp).
- Dijk, Pieter van & Godefridus van Hoof (1998) *Theory and Practice of the European Convention on Human Rights*. Haag: Kluwer International Law.
- Duma (2002a) *Khronika zasedanija 28 ijunja 2002 g.* (<http://wbase.duma.gov.ru/steno/nph-sdb.exe>) (nr. 4).
- Duma (2002b) *Poimennye golosovanija 19 ijunja 2002 g.* (<http://wbase.duma.gov.ru/steno/nph-sdb.exe>) (nr. 18).
- Duma (2002c) *Stenogramma zasedanija 19 ijunja 2002 g.* (<http://wbase.duma.gov.ru/steno/nph-sdb.exe>) (nr. 20).
- Duma (2002d) *Stenogramma zasedanija 28 ijunja 2002 g.* (<http://wbase.duma.gov.ru/steno/nph-sdb.exe>) (nr. 5).
- Federalnyj zakon ob alternativnoj grazhdanskoj sluzjbe* (2002) Nr 113-F3 (www.mil.ru/articles/article5397.shtml).
- Hansen, Flemming Splidsboel (2001) Ruslands kamp imod uønskede religioner. *Kristeligt Dagblad* 6. marts.
- Herspring, Dale (2003) «Putin and the Armed Forces» i Dale Herspring (red.) *Putin's Russia*. Lanham, MD: Rowman & Littlefield (157–65).
- Jackson, William (2004) Russia and the Council of Europe – The Perils of Premature Admission. *Problems of Post-Communism* 51 (5): 23–33.
- Jordan, Pamela (2003) Russia's Accession to the Council of Europe and Compliance with European Human Rights Norms. *Demokratizatsiya* 11 (2): 281–96.
- Karaganov, Sergej (2004) O smertnoj kazni, Rossii i Evrope. *Rossija v globalnoj politike* (www.globalaffairs.ru/articles/3004.html).
- Konstitutsija Rossijskoj Federatsii* (1993) (www.duma.gov.ru).
- Malakhova, Jevgenija (2001) Budet li v Rossii alternativnyj voennyj prizyv? *Nezavisimaja gazeta – Religii* 11. december.
- March, James & Johan Olsen (1989) *Rediscovering Institutions*. New York, NY: Free Press.
- Onuf, Nicholas (1979) *World of Our Making*. Columbia, SC: University of South Carolina Press.
- Nye, Joseph (1987) Nuclear Learning and US-Soviet Security Regimes. *International Organization* 41 (3): 371–402.
- PACE (1967) *On the Right of Conscientious Objection*. Resolution 337 (<http://assembly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta67/ERES337.htm>).

- PACE (1996) *On Russia's Request for Membership of the Council of Europe*. Opinion 193 (<http://assembly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta96/EOP1193.htm>).
- PACE (2000) *The Conflict in Chechnya*. Recommendation 1444 (www.assembly.coe.int/Mainf.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta00/EREC1444.htm).
- PACE (2001) *Exercise of the Right to Conscientious Objection to Military Service in Council of Europe Member States*. Recommendation 1518 (www.assembly.coe.int/Mainf.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta01/EREC1518.htm).
- PACE (2002) *Honouring of Obligations and Commitments by the Russian Federation*. Resolution 1277 (www.assembly.coe.int/Mainf.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta02/ERES1277.htm).
- Prasol, Aleksandr (1994) Patriotizma bez dukhovnosti ne byvaet. Dlja armii eto osobenno aktualno. *Krasnaja zvezda* 4. marts.
- Quaker Council for European Affairs (2005) *The Right to Conscientious Objection in Europe: A Review of the Current Situation* (www.quaker.org/qcea/coreport/index.html).
- Risse, Thomas, Maria Green Cowles & James Caporaso (2001) «Europeanization and Domestic Change: Introduction» i Maria Green Cowles, James Caporaso & Thomas Risse (red.) *Transforming Europe*. Ithaca, MA: Cornell University Press (1–20).
- Risse, Thomas & Kathryn Sikkink (1999) «The Socialization of International Human Rights Norms into Domestic Practices: Introduction» i Thomas Risse, Stephen Ropp & Kathryn Sikkink (red.) *The Power of Human Rights*. Cambridge: Cambridge University Press (1–38).
- Schimmelfennig, Frank (2001) The Community Trap: Liberal Norms, Rhetorical Action, and the Eastern Enlargement of the European Union. *International Organization* 55 (1): 47–80.
- Schimmelfennig, Frank (2002) «Introduction: The Impact of International Organizations on the Central and East European States – Conceptual and Theoretical Issues» i Ronald Linden (red.) *Norms and Nannies*. Lanham, MD: Rowman & Littlefield (1–29).
- Schimmelfennig, Frank & Ulrich Sedelmeier (2004) Governance by Conditionality: EU Rule Transfer to the Candidate Countries of Central and Eastern Europe. *Journal of European Public Policy* 11 (4): 661–79.
- Shevtsova, Lilia (2003) *Putin's Russia*. Moskva: Carnegie.
- Simonsen, Sven Gunnar (2000) Marching to a Different Drum? *NATO Research Fellowship Report* (www.nato.int/acad/fellow/99-01/simonsen.pdf).
- Transnational Radical Party (1999) *Civil and Political Rights: The Question of Conscientious Objection to Military Service* (www.radicalparty.org/comm55/item%2011.htm).
- Zjirinovskij, Vladimir (2004) *Otvet Vladimira Zjirinovskogo dlja press-sluzjby Gosudarstvennoj Dumy: Vozmožno reformirovanie nynesnej armii ili jejo nuzjno stroit zanovo?* 1. marts (www.ldpr.ru).

Hotbilder och nationell sanhörighet i Georgien

Niklas Nilsson

politices magister-examen
från Lunds universitet, forskningsassistent vid Silk Road
Studies Program, Uppsala
universitet

I vilken grad utgör upplevda hotbilder¹ ett hinder för utvecklingen av nationell sanhörighet i Georgien? Syftet med denna artikel är att studera denna fråga med fokus på interaktionen mellan hotfulla föreställningar om «den andre» på den interna och den externa politiska arenan, som de formuleras av georgiska regeringstjänstemän respektive invånare i Javakheti-regionen i södra Georgien, en region som i huvudsak befolkas av etniska armenier och i dagsläget är isolerad från övriga landet.

Den kanske mest fundamentala aspekten av nationsbyggande är uppnåendet av nationell sanhörighet vilket i sin tur skänker staten legitimitet (jfr Hettne 1992: 63). Genom införandet av en gemensam nationell identitet inom statens territorium söker staten eliminera känslor av icke-tillhörighet eller av att utgöra en separat nation inom staten (Kymlicka 2001: 230). Under och efter Sovjetunionens sammanbrott har exkluderande definitioner av nationen, baserade på etnicitet, varit dominerande både bland Georgiens majoritet och bland dess minoriteter (Cornell 2002: 158–63), vilket bland annat har beskrivits som en bidragande orsak till krigsutbrotten i Abchazien och Sydossetien (*ibid.*: 225–26). En omvandling av etnicitetsbaserade definitioner av nationen och att i ökad omfattning bygga nationell sanhörighet på medborgarskap i stället för etnicitet (jfr Smith 1991: 9–15) har därför beskrivits som en viktig förutsättning för långsiktig stabilitet i ett multietniskt Georgien

---

1 Det bör understrykas att artikeln fokuserar på *upplevda* hotbilder och därmed inte tar ställning till dessa uppfattningars överensstämmelse med verkligheten. Artikelns huvudsyfte är analys av just uppfattningar och föreställningar om hot, vilket också utgör en viktig avgränsning.

(Cornell *et al.* 2002: 10–11). Motstridiga hotbildsuppfattningar har dock potential att utgöra ett viktigt hinder för utvecklingen av en sådan nationell samhörighet.

Enligt David Brown (2000: 67) har upplevda hot en avgörande betydelse för graden av tolerans inom nationsbyggnadsprojektet då samhörighet konstruerad kring hot har större potential att anta intoleranta former. Det är därför centralt för nationella identiteters karaktär hur nationens mål och potentiella fiender utmålas av politiska eliter och hur dessa framställningar av verkligheten mottas av befolkningen i stort. Det ter sig emellertid som ett rimligt antagande att nationell samhörighet konstruerad kring medborgarskap snarare än etnicitet bidrar till att motverka framställningar av andra grupper som hotfulla, åtminstone inom staten (Petersson 2001: 14–15).

Medan politiska aktörer kan ha ett intresse av att återge hotbilder som objektiva framställningar av verkligheten (Eriksson 2001: 99), innehåller placerandet och rangordningen av dessa på den politiska agendan oundvikligen ett normativt element vilket reflekterar politiska intressen (*ibid.*: 2, 6–7). Formuleringen av hotbilder kan därför ses som manifestationer av nationell identitet då vissa hot accentueras medan andra förminskas i enlighet med nationsbyggnadsprojektets ambitioner (jfr Noreen 2001: 91–94). Officiella framställningar av hotbilder kan även sägas reflektera den för nationella identiteter nödvändiga gränsdragningen mellan «vi» och «dem».

Som kommer att åskådliggöras nedan problematiseras relationerna mellan regering och minoritet i Georgien genom deras skilda upplevelser av hotbilder. Medan regeringstjänstemän ofta visar försiktighet i att uttala sig om potentiell separatism och bristande lojalitet mot staten bland den armeniska minoriteten, tycks den georgiska staten bland den armeniska befolkningen i Javakheti-regionen upplevas som ett hot mot säkerhet och kulturell identitet. Problematiken i detta förhållande blir dock än mer uppenbar då den ställs i relation till upplevda hotbilder på den externa arenan. I termer av yttre hot definieras av regeringstjänstemän det främsta hotet mot Georgiens territoriella integritet som härstammande från Ryssland, medan intervjuade medlemmar av den armeniska minoriteten snarare beskriver Ryssland som en beskyddare, både mot den traditionella fienden Turkiet och gentemot den georgiska staten. Interaktionen mellan interna och externa hotbilder demonstreras med attityder till den ryska militärbasen i staden Akhalkalaki i Javakheti-regionen.

Materialet består delvis av tidigare forskning på detta område,

men framförallt av intervjuer som genomförts under en fältstudie i Georgien under maj och juni 2005. Totalt genomfördes 28 intervjuer med tre kategorier av respondenter: forskare sysselsatta med minoritetsfrågor och andra experter inom detta område, regeringstjänstemän med ansvar för områden relevanta för interetniska relationer, samt armeniska politiker, representanter för armeniska intresseorganisationer och bosatta i Akhalkalaki.

Politiska utmaningar och problem

Georgien är den mest etniskt diversifierade staten i södra Kaukasus. Enligt den senaste folkräkningen år 2002 var ca 16 % av befolkningen av annan etnicitet än georgisk (FIDH 2005: 6).² Interetniska relationer har varit problematiska alltsedan självständigheten från Sovjetunionen. De mest uppenbara exemplen är naturligtvis de två inbördeskrigen i utbrytarregionerna Sydossetien och Abchazien. Den turbulenta perioden av etnisk nationalism under och efter frigörelseprocessen fick emellertid också följder för regeringens relationer till andra minoriteter, även om detta inte genererade lika dramatiska konsekvenser. Den nya regeringen efter «Rosornas revolution» i november 2003 står inför stora utmaningar när det gäller återupprättandet av kontroll över landets förlorade territorier, men också beträffande integrationen av regioner kompakt befolkade av etniska minoriteter vilka idag i hög grad är politiskt och ekonomiskt isolerade från övriga Georgien. Detta gäller i synnerhet Javakheti-regionen, vilken huvudsakligen befolkas av etniska armenier och vid upprepade tillfällen har bedömts vara en potentiell utbrytarregion (Cornell *et al.* 2002: 50).

Javakheti består av Akhalkalaki- och Ninotsminda-distrikten i sydvästra Georgien, vilka till 93,6 % respektive 95,3 % befolkas av etniska armenier (Wheatley 2004: 5). De socioekonomiska problem som förekommer i de flesta rurala delar av Georgien är i högsta grad en realitet också i Javakheti (Cornell *et al.* 2002: 51). Ekonomisk nedgång och hög arbetslöshet orsakar säsongsbetonad migration av arbetskraft till Ryssland, vilken i viss omfattning tenderar att bli permanent (Wheatley 2004: 10). Infrastrukturen är i dåligt skick, vilket tvingar befolkningen att ta långa omvägar för att nå Tbilisi

2 Dessa siffror inkluderar inte utbrytarregionerna Sydossetien och Abchazien. Det bör också understrykas att den demografiska sammansättningen antagligen genomgått vissa förändringar sedan den senaste folkräkningen och att tillförlitligheten i nämnda siffror är begränsad på grund av avsaknaden av möjligheter att samla in statistik i delar av landet.

(*ibid.*: 8), ett problem som orsakar stora begränsningar i handel och andra förbindelser med övriga Georgien. Det mest omtalade specifika problemet för Javakheti-regionen, i jämförelse med andra regioner, är emellertid den omfattande bristen på kunskaper i det georgiska språket (FIDH 2005: 15).³ Vidare är medier på armeniska en bristvara, vilket medför ett informationsvakuum rörande den politiska utvecklingen i landet och att den armeniska befolkningen uteslutande är beroende av ryska medier för information (Elbakidze 2002: 78–79). Sammanfattningsvis befinner sig Javakheti-regionen i ett tillstånd av politisk, ekonomisk och social isolering från övriga Georgien.

Den interna arenan: Hotbilder enligt regeringstjänstemän

Regeringstjänstemän som konfronteras med frågan om hot härstammande från Javakheti-regionen definierar uteslutande dessa som «radikala grupper»,⁴ vilka stöds politiskt och ekonomiskt av fientliga externa krafter med ett intresse av att mobilisera lokalbefolkningen mot den georgiska staten:

Vi måste vara medvetna om att det i Javakheti finns flera politiskt radikala grupper som stöds av vissa stater och som i högsta grad försöker (...) starta och eskalera konflikter (...) och hävdar att armenier diskrimineras enbart på grund av att de är armenier. Det rör sig om politiska partier som varit aktiva [i regionen] i årtal och de försöker starta konflikter men lyckas inte (...) eftersom de inte har något stöd, bara från en liten andel av befolkningen.⁵

Dessa gruppers huvudsakliga verksamhet, enligt intervjuade regeringstjänstemän, går ut på att sprida «propaganda» mot den georgiska regeringen och därigenom provocera fram negativa attityder bland lokalbefolkningen mot regeringens försök att förbättra situationen. De uppfattas emellertid också som relativt isolerade och bedöms

3 Intervju med Kakha Gogolashvili, forskare, Georgian Foundation for Strategic and International Studies, Tbilisi, 9 juni 2005.

4 Med «radikala grupper» åsyftas grupperingar som Javakh och Virk, vilka vid flera tillfällen krävt politisk autonomi för Javakheti-regionen (Cornell 2002: 202) och Förenade Javakh, vilken under mars 2005 organiserade två stora demonstrationer som protest mot diskussionerna om avvecklande av den ryska militärbasen i Akhalkalaki (Hakobyan 2005).

5 Intervju med Tamar Tsikhistavi, tjänsteman, Statsministeriet för konfliktlösning, Tbilisi, 30 maj 2005.

inte ha något större inflytande över lokalbefolkningen i stort. Man bortser emellertid inte fullständigt från risken att dessa kan få ett ökat inflytande under vissa omständigheter.

Samtliga intervjuade regeringstjänstemän understryker att problem relaterade till Javakheti-regionen inte på något sätt har en «etnisk dimension», utan är exklusivt knutna till sociala och ekonomiska faktorer.⁶ Dessa beskrivs som i sak likadana som i andra georgiska regioner,⁷ medan okunskaper i det georgiska språket och problem relaterade till den ryska militärbasen delvis beskrivs som undantag.⁸

Det finns en viss variation i tjänstemännens uppfattning om mer generella attityder bland lokalbefolkningen i Javakheti. De flesta menar att lokalbefolkningen i stort inte är negativa till integration i den georgiska staten, om detta innebär en lösning på ekonomiska och sociala problem.⁹ Andra erkänner en brist på tillit till den georgiska staten, vilken härstammar från president Zviad Gamsakhurdias¹⁰ regeringsperiod.¹¹ Tjänstemännen är dock eniga om att en lösning på regionens ekonomiska problem kommer att innebära att andra problem löser sig själva. En annan nyckelfråga är avvecklandet av den ryska militärbasen, vilket antas komma att ha en positiv inverkan på lokalbefolkningens attityder gentemot regeringen.¹²

I övrigt ifrågasätts inte den armeniska befolkningens lojalitet mot den georgiska staten. Det hävdas att armenierna uppfattar sig som georgiska medborgare¹³ och att minoriteten självständigt eftersträvar att integreras i den georgiska staten.¹⁴ Enligt en tjänsteman vid Försvarsministeriet bedöms uppkomsten av hot från Javakheti-regionen som mycket osannolik under de kommande 3–4 åren.¹⁵

6 Intervju med Archil Karablashvili, tjänsteman, Statsministeriet för europeisk och transatlantisk integration, Tbilisi, 22 juni 2005.

7 Intervju med Givi Sjugarov, rådgivare, Utrikesministeriet, Tbilisi, 7 juni 2005.

8 Intervjuer med Sandro Svanishvili, rådgivare, Regeringskansliet, Tbilisi, 19 maj 2005 och Tamar Tsikhistavi (se fotnot 5).

9 Intervjuer med Nodar Kharsliladze, rådgivare, Försvarsministeriet, Tbilisi, 13 juni 2005 och Tamar Tsikhistavi (se fotnot 5).

10 Gamsakhurdia var Georgiens president under 1991–92, en period som karakteriserades av aggressiv etnisk nationalism och en attityd mot minoriteter som «gäster» på georgiskt territorium.

11 Intervju med Aleksander Nalbardov, tjänsteman, Nationella Säkerhetsrådet, Tbilisi, 25 maj 2005.

12 Intervju med Tamar Tsikhistavi (se fotnot 5).

13 *Ibid.*, samt intervju med Givi Sjugarov (se fotnot 7).

14 Intervju med Aleksander Nalbardov (se fotnot 11).

15 Intervju med Nodar Kharsliladze (se fotnot 9).

Den officiella framställningen av hot relaterade till Javakheti-regionen kan med andra ord beskrivas som försiktig. Trots förekomsten av «politiskt radikala grupper» framställs den armeniska minoriteten inte som illojal i mer generella termer, utan som positiv till den georgiska staten och sin tillhörighet till denna. Särskilt intressant i sammanhanget är det officiella förnekandet av en «etnisk dimension» i det problematiska förhållandet mellan regeringen och regionens befolkning. Som visas nedan uppfattas faktiskt socioekonomiska problem i stor utsträckning av lokalbefolkningen som resultat av etnisk diskriminering i olika former – vilket dock i stor utsträckning avfärdas av regeringstjänstemän som propaganda från extremister.

Hotbilder enligt den armeniska minoritetsbefolkningen: Diskriminering

Medan regeringstjänstemän är motvilliga till att erkänna tecken på bristande tillit, menar de flesta bedömare som inte är knutna till regeringen att medlemmar av den armeniska minoritetsbefolkningen uppenbarligen uppfattar sig som diskriminerade. Även om regionens ekonomiska och sociala problem liknar de i andra delar av landet innebär det faktum att regionen kompakt befolkas av en etnisk minoritet åtminstone en försvårande omständighet. Respondenter i en kvalitativ intervjustudie genomförd av Marina Elbakidze (2002) uppfattar de flesta ekonomiska och sociala problem i en kontext av etnisk diskriminering. En respondent uttryckte detta på följande sätt: «Problem som påverkar hela Georgien är mer angelägna och antar en etnisk dimension i Javakheti» (Elbakidze 2002: 85). Problem som dålig infrastruktur och underfinansierade skolor uppfattas ofta som ett uttryck för regeringens fördomsfulla behandling av minoriteter och det finns en utbredd uppfattning att armenier avsiktligt förbises av myndigheterna.¹⁶ Besvärliga levnadsförhållanden ses ofta som resultat av diskriminerande politik och många armenier hävdar att de «inte är jämlika med georgierna» och att de är andra klassens medborgare.¹⁷

En intressant fråga i detta sammanhang är bristen på kunskaper i georgiska bland regionens befolkning och kravet på kunskaper i

16 Intervjuer med Kakha Gogolashvili (se fotnot 3). Mikael Hertoft, expert på minoritetsfrågor, European Centre for Minority Issues, Tbilisi, 13 juni 2005 och Ghia Nodia, forskare, Caucasus Institute for Peace, Development and Democracy, Tbilisi 25 maj 2005.

17 Intervjuer med Marina Elbakidze, forskare, Caucasus Institute for Peace, Development and Democracy, Tbilisi, 17 maj 2005 och Guram Svanidze, rådgivare, Parlamentet, Tbilisi, 3 juni 2005.

statsspråket för offentliga anställningar. Detta har inneburit avsked för exempelvis armeniska tjänstemän, läkare och poliser och svårigheter att få anställning, vilket orsakat omfattande protester.¹⁸ Vidare komplicerar kravet på strikt användning av georgiska i officiella dokument kommunikationer mellan regionen och centralregeringen i politiska frågor (Elbakidze 2002: 85).¹⁹

Assimilering

En rädsla för assimilering var en flitigt diskuterad fråga både i Elbakidzes studie och i de intervjuer författaren jäg genomförde under besök i regionen. Uppfattningarna varierade emellertid i denna fråga och medan vissa inte såg någon allvarlig risk för assimilering uppfattade andra de flesta av regeringens försök att formulera och implementera integrationspolitik i detta ljus. Över huvud taget är kommunikationen problematisk mellan regeringen och den armeniska minoriteten i att skilja mellan vad som innebär å ena sidan assimilering och å andra sidan eftertraktad integration. Förståelsen för denna terminologi skiljer sig i hög grad mellan olika respondenter i Javakheti och många förespråkar integration i någon form medan politik som formuleras av centralregeringen uppfattas som ett hot mot armeniskt språk och kultur.²⁰ Den mest omtalade konkreta frågan i detta sammanhang är politiken för att främja befolkningens kunskaper i georgiska, vilket ofta beskrivs som en «väg till assimilering».²¹ David Rstkyan, ledare för organisationen Virk, hävdar att det huvudsakliga motivet för denna politik är att assimilera armenier och att de därför är rädda för att lära sig språket:

Vi kommer att glömma vårt språk (...). När vi har lärt oss georgiska kommer de att kräva att vi ändrar våra efternamn så att vi blir riktiga georgier och sedan kan vi få vilka poster som helst, var som helst.²²

Ovanstående citat ger uttryck för en utbredd uppfattning i Javakheti att armenier i Tbilisi och i andra delar av Georgien har blivit assimilerade i det förflutna.²³ Detta ställs ofta i direkt relation till tidigare

18 Intervju med Mikael Hertoft (se fotnot 16).

19 Samma åsikt kom fram i intervju med en skolrektor, Akhalkalaki, 8 juni 2005.

20 Intervju med Marina Elbakidze (se fotnot 17).

21 Intervju med Ghia Nodia (se fotnot 16).

22 Intervju med David Rstkyan, ledare för Virk, Akhalkalaki, 14 juni 2005.

23 Intervju med Mikael Hertoft (se fotnot 16).

krav på att tala georgiska och på att ändra efternamn till georgisk-klingande sådana för att vara attraktiv på arbetsmarknaden:

Många armenier i andra delar av Georgien (...) lärde sig georgiska, ändrade sina efternamn och blev assimilerade. I Tbilisi är den armeniska befolkningen idag officiellt bara 1–2 %. (...) Assimilering är en mycket problematisk fråga. Hundratusentals armenier har redan assimilerats.²⁴

Man bör dock vara medveten om att det också finns positiva attityder till att studera georgiska.²⁵ Javakhetis isolering från resten av landet medför emellertid att få av regionens invånare har daglig användning för språket och därför inte ser ett behov av att lära sig detta.²⁶ Ungdomar som söker sig till högre utbildning studerar oftast i Armenien eller Ryssland och ser därför inte studier i georgiska som nödvändiga (Elbakidze 2002: 82–83). Generellt uppfattas kraven på kunskaper i georgiska som alltför hårda och de åtföljs inte av stimulerande åtgärder som skulle göra kraven mer effektiva och acceptabla i lokalbefolkningens ögon.²⁷ Politiska aktörer som Virk beskriver språkraven som ett verktyg för assimilering, men mycket talar för att skepticism mot att lära sig georgiska knappast är begränsad till dessa.

Påtvingad migration

En något mer radikal ambition hos den georgiska regeringen är, enligt somliga respondenter, att medvetet göra den ekonomiska och sociala situationen i Javakheti så dålig att den armeniska befolkningen tvingas emigrera till Armenien eller Ryssland.²⁸ Denna uppfattning uttrycks vid flera tillfällen i Elbakidzes studie (2002: 86). Ghia Nodia sammanfattar frågan på följande sätt:

De tror att georgierna vill genomföra någon form av bosättningspolitik, att bosätta georgier och tvinga armenierna att flytta (...). Detta är den georgiska strategin som den uppfattas av många armenier.²⁹

24 Intervju med Karen Elchian, ledare för Armenian Cooperation Centre of Georgia, Tbilisi 7 juni 2005.

25 Intervju med Mikael Hertoft (se fotnot 16).

26 Intervjuer med bosatta i Akhalkalaki, 7–8 juni 2005.

27 Intervju med Karen Elchian (se fotnot 24).

28 Intervju med Marina Elbakidze (se fotnot 17).

29 Intervju med Ghia Nodia (se fotnot 16).

Den svåra ekonomiska och sociala situationen utpekade som en effekt av regeringens «medvetna anti-minoritetspolitik», vilken av en respondent beskrivs som «ett vitt folk mord. De försätter oss i sådana förhållanden att vi måste flytta» (Elbakidze 2002: 70). David Rstkyan går så långt som att hävda att anställningar av etniskt georgiska lärare är en del av regeringens medvetna politik för att ändra den demografiska sammansättningen i Javakheti, vilket enligt honom syftar till att göra armenier till en minoritet i sin egen region.³⁰

Det vore emellertid förhastat att dra slutsatsen att attityder bland armenier i Javakheti är exklusivt negativa gentemot integration i den georgiska staten. Deltagande i det offentliga livet och andra former av interaktion med det georgiska samhället verkar ses som eftersträvansvärt av stora delar av befolkningen. Däremot mottas ofta regeringens strategier och åtgärder med viss misstänksamhet. Som Ghia Nodia formulerar det:

Minoriteter ser inte homogeniserande ansträngningar enbart som fördomar mot minoriteter. De har en kluven attityd och ser vissa positiva effekter (...) men också en starkare stat som ett hot mot deras identitet.³¹

Från den armeniska lokalbefolkningens perspektiv ter det sig därmed uppenbart att den georgiska regeringen på olika sätt uppfattas som ett hot. Upplevd diskriminering av armenier, rädsla för assimilerings och misstankor om skapande av svåra förhållanden för att tvinga armenier att emigrera åskådliggör en misstro gentemot den georgiska staten. Medan det material som presenteras i denna artikel knappast kan utgöra en grund för generaliseringar och det vore felaktigt att beskriva Javakhetis befolkning som uteslutande negativ till integrations- och språkfrågor pekar materialet trots allt mot en viss misstänksamhet mot regeringens intentioner som ett potentiellt hot mot armenisk kulturell identitet.

Den externa arenan: Rysslands roll i georgisk inrikespolitik

Det ryska inflytandet över georgisk inrikespolitik ökade i omfattning under andra halvan av 1700-talet, då Ryssland sågs som en naturlig allierad mot det Ottomanska väldet (Suny 1994: 57ff). Kungariket

³⁰ Intervju med David Rstkyan (se fotnot 22).

³¹ Intervju med Ghia Nodia (se fotnot 16).

Kartli-Kakheti (dagens östra Georgien) annekterades 1801 av det ryska imperiet, vilket följdes av en gradvis administrativ integrering av övriga Transkaukasien under 1800-talet. Dessa aspekter av historien, tillsammans med georgiska erfarenheter under Sovjetunionens existens, utgör en viktig bakgrund till den georgiska regeringens uppfattning om nutida rysk inblandning i georgisk politik. Eftersom Ryssland bevisligen spelade en viktig roll i Georgiens ännu olösta inbördeskonflikter i Abchazien och Sydossetien och fortfarande stöder utbrytarregionerna på olika sätt ter sig Ryssland som det antagligen viktigaste hotet mot Georgien på den externa arenan.

De flesta intervjuade regeringstjänstemän uppfattar ryskt inflytande i termer av materiellt, militärt och politiskt stöd som en avgörande faktor, både för utgången av de interna konflikterna och för interetniska relationer inom landet mer generellt. En tjänsteman vid Statsministeriet för konfliktlösning menar att stöd från Ryssland var den huvudsakliga orsaken till att Abchazien och Sydossetien kunde vinna inbördeskrigen. Utan detta stöd skulle konflikterna inte ha utbrutit och existerande problem skulle ha lösts på fredlig väg.³² Enligt denna beskrivning övertalade Ryssland Abchazien och Sydossetien att utropa sig självständiga och satte in trupper på den abchaziska sidan. Ryssland utnyttjade även Nordkaukasus och Abchaziens armeniska befolkning mot Georgien i kriget.³³ Vidare uppfattas rysk inblandning och ryska intressen som de huvudsakliga orsakerna till det nuvarande dödläget i förhandlingar mellan regeringen och separatistregionerna:

Ryssland tror att södra Kaukasus är en rysk provins (...), att det fortfarande är en supermakt som kan göra vad det vill med små stater i sin omgivning (...). [Ryssland] utnyttjar Abchazien och Sydossetien för sina politiska mål men ger inget tillbaka till dem (...). Så snart vi inte har Ryssland i regionen kommer vi att kunna lösa våra konflikter.³⁴

Intervjuade regeringstjänstemän bedömer att stora delar av de sydossetiska och abchaziska befolkningarna visserligen föredrar en återförening med Georgien, men att de utsätts för hårdför anti-georgisk propaganda från sina myndigheter och i förlängningen från Ryssland. Denna propaganda går ut på att utmåla georgierna

32 Intervju med Levan Geradze, tjänsteman, Statsministeriet för konfliktlösning, Tbilisi, 28 juni 2005.

33 Intervju med Tamar Tsikhistavi (se fotnot 5).

34 *Ibid.*

som «fascister som vill utplåna dem och kontrollera deras territorium».³⁵

Även om negativt ryskt inflytande över konflikterna och fredsprocesserna är de främsta exemplen på rysk intervention i georgiska interna angelägenheter, beskrivs de inte som de enda. Ryssland uppfattas även ha ett inflytande över andra interetniska relationer inom Georgien:

Med ryska intressen i regionen, som stödjer radikala grupper mot varandra, är ett enda ord tillräckligt för att starta ett krig i Kaukasus.³⁶

Medan de flesta intervjuade regeringstjänstemän håller med om att Ryssland antagligen har ett intresse av att behålla situationen i Javakheti instabil och upprätthålla sina band till lokalbefolkningen, bedöms Rysslands intresse av att provocera fram faktisk konflikt i regionen som lågt, framförallt eftersom detta skulle försätta Armenien (som är nära allierat med Ryssland) i en svår situation.³⁷ Regeringstjänstemän argumenterar också för att ryska försök att destabilisera situationen inte skulle lyckas uppbåda något brett stöd bland lokalbefolkningen, eftersom det viktigaste politiska inflytandet utifrån över regionen är Jerevans.³⁸ Enligt oberoende experter uppfattar regeringen Ryssland som intresserat av att behålla Javakheti i ett tillstånd av «kontrollerbar instabilitet»,³⁹ och av att manipulera misstroendet bland den armeniska minoriteten för att skada Georgien.⁴⁰

För att summera bedöms inte Ryssland ha ett intresse av att på allvar försämra situationen i Javakheti. Däremot uppfattas Ryssland ha ett inflytande över lokalbefolkningen, som framförallt syftar till att motverka försök att förbättra interetniska relationer inom Georgien. Detta inflytande över Javakheti relateras av de flesta bedömare till den ryska militärbasen i Akhalkalaki. Frågan om basens avveckling kommer att behandlas mer utförligt nedan. Det är dock värt att notera att regeringstjänstemän frekvent knyter

35 Intervju med Levan Geradze (se fotnot 32).

36 Intervju med Tamar Tsikhistavi (se fotnot 5).

37 Intervju med Nodar Kharsiladze (se fotnot 9).

38 *Ibid.* Armeniens politiska, ekonomiska och kulturella inflytande över Javakheti-regionen kan betecknas som betydande. Detta inflytande uppfattas dock av den georgiska regeringen snarast som en stabiliserande faktor i regionen, då Armenien är beroende av goda relationer till Georgien efter kriget i Nagorno-Karabach och därför har ett starkt intresse av att hålla situationen i Javakheti stabil.

39 Intervju med Mamuka Komakhia, oberoende expert, Tbilisi, 21 maj 2005.

40 Intervju med Ghia Nodia (se fotnot 16).

negativa attityder bland lokalbefolkningen gentemot både basens avvecklande och integrationsfrågor till rysk manipulation.

Interaktion mellan intern och extern arena: Den ryska militärbasen i Akhalkalaki

Turbulensen kring den ryska militärbasen stationerad i Akhalkalaki utgör ett intressant exempel på förhållandet mellan Ryssland, den georgiska regeringen och den armeniska minoriteten. Idag uppfyller basen knappast några militära funktioner, eftersom all tung utrustning förflyttats och den militära personalen kraftigt reducerats. Den utgör dock ett viktigt instrument för politiska påtryckningar på den georgiska regeringen och frågan om basens avvecklande är en het potatis och en källa till problematiska relationer mellan Ryssland och Georgien. Även om Ryssland efter påtryckningar från OSSE i 1999 gick med på att dra tillbaka sina militärbaser i Georgien, var det först år 2005 man enades med Georgien om en tidsplan för att avveckla basen i Akhalkalaki innan 2008 (*Civil Georgia* 30 maj 2005).

Basen är ett uppenbart problem för den georgiska regeringen och svårigheter i relationer mellan regeringen och lokalbefolkningen i Javakheti ställs ofta i relation till denna. Det överenskomna tillbakadragandet ses som viktigt för att reducera etniska spänningar i regionen. Regeringstjänstemän menar att när de ryska baserna försvinner, kommer befolkningarna i Javakheti, liksom de i Sydossetien och Abchazien, att inse behovet av att «börja tänka på framtiden och börja förhandla med centralregeringen».⁴¹ Basen uppfattas som «en källa till potentiell konflikt som spelar en negativ roll både för georgiska interna och externa relationer».⁴² Regeringstjänstemän är dock noga med att understryka att basens betydelse för lokalbefolkningen inte är av politisk natur, utan strikt ekonomisk. Stödet bland lokala armenier för att behålla basen ses huvudsakligen som en reaktion på det inkomstbortfall detta kommer att orsaka, eftersom den främsta anledningen till regionens beroende av rysk militär närvaro är att denna medför inkomster och möjligheter att erhålla ryskt medborgarskap.⁴³

Intervjuade regeringstjänstemän menar att dessa ekonomiska band har varit en del av Rysslands strategi för att konsolidera sin ställning i Georgien och att Ryssland utnyttjar sitt förhållande till re-

41 Intervju med Tamar Tsikhistavi (se fotnot 5).

42 Intervju med Nodar Kharsiladze (se fotnot 9).

43 Intervju med Givi Sjugarov (se fotnot 7).

gionens befolkning för att underminera relationer mellan denna och regeringen.⁴⁴ Med anledning av basens strikt ekonomiska natur förväntas dock inte regionens armeniska befolkning göra åtskillnad mellan ryska och georgiska trupper, så länge regionen förses med arbetstillfällen och soldater som spenderar sina inkomster.⁴⁵

Regeringstjänstemän uppfattar huvudsakligen negativa attityder mot basens avvecklande som en effekt av rysk propaganda. Ryssland uppfattas söka motverka basens stängning genom att argumentera för att detta kommer att göra den ekonomiska situationen ohållbar. Dessutom bedöms Ryssland vara ansvarigt för ett florerande rykte att basens avvecklande kommer att beröva den armeniska befolkningen sitt främsta skydd mot Turkiet, liksom missuppfattningen att basen antagligen kommer att ersättas med en NATO-bas bemannad av turkiska enheter.⁴⁶

Förståelsen bland armeniska invånare i Akhalkalaki för basens funktioner ser dock delvis mycket annorlunda ut. Elbakidzes studie avslöjade en nästan enhälligt negativ ståndpunkt bland den armeniska befolkningen mot tillbakadragandet (2002: 92). De omedelbara argumenten för detta var, som framhölls av regeringstjänstemän, huvudsakligen ekonomiska, som arbetstillfällen och kommersiella fördelar. Både Nodia och Elbakidze menar dock att det viktigaste motivet för viljan att behålla basen är att den upplevs som en garant för befolkningens säkerhet.⁴⁷ Nodia pekar på det faktum att basen inte spelar en viktig ekonomisk roll numera, eftersom antalet lokalanställda minskat kraftigt. Den huvudsakliga anledningen till stödet för basen är den traditionella uppfattningen bland den armeniska befolkningen om Ryssland som en beskyddare mot det turkiska hotet⁴⁸ och basen ses som ett symboliskt skydd mot detta.⁴⁹ En vanlig uppfattning är att basens tillbakadragande kommer att innebära ett utökat turkiskt inflytande över regionen (Huber 2004: 39).

Den ryska basen uppfattas dock inte bara som ett skydd mot Turkiet. Den ses även som ett försvar mot eventuell aggression från den georgiska staten. I relation till detta påminner flera respondenter i Elbakidzes studie om Gamsakhurdias tid som president och menar

44 *Ibid.*

45 Intervju med Nodar Kharsliladze (se fotnot 9).

46 Intervjuer med Tamar Tsikhistavi (se fotnot 5), Nodar Kharsliladze (se fotnot 9) och Givi Sjugarov (se fotnot 7).

47 Intervjuer med Ghia Nodia (se fotnot 16) och Marina Elbakidze (se fotnot 17).

48 Det upplevda hotet från Turkiet baseras i stor utsträckning på de massmord av armenier som begicks av det Ottomanska väldet 1915. En stor del av Javakhetis armeniska befolkning härstammar från flyktingar undan dessa.

49 Intervju med Mikael Hertoft (se fotnot 16).

att basen kan komma att behövas «om en ny Gamsakhurdia skulle komma till makten» (Elbakidze 2002: 93). Eftersom centralregeringen i vissa kretsar misstänks ha en ambition att assimilera Javakhetis befolkning eller förmå armenierna att emigrera, ses basen som ett skydd även mot detta.⁵⁰ Förhandlingar och debatter om basens avvecklande har inte passerat ouppmärksammade i Javakheti. I mars 2005 organiserades två stora demonstrationer för att stödja basens fortsatta existens (Hakobyan 2005). David Rstkyan gav uttryck för en ganska dramatisk syn på de potentiella konsekvenserna av ett tillbakadragande:

Om den ryska basen avvecklas (...), kommer den lokala befolkningen automatiskt att kräva att den stannar så länge de inte har autonom status (...). När den ryska basen avvecklats kommer den georgiska armén att komma hit, men folket kommer inte att tillåta det. När de tagit bort basen kommer de inte att ha några fler problem med armenier och de kan alla assimileras (...). Basens viktigaste funktion är att hindra vargen från att äta fåren. Vi är fåren (...), Georgien är vargen och Ryssland är björnen. Och de hindrar vargen från att äta fåren (...). Därför söker vi skydd från Ryssland. Vi kommer att söka skydd från i princip vemsomhelst som är beredd att ge oss det.⁵¹

Nair Iritsyan, borgmästare i Akhalkalaki, gav uttryck för en liknande, men något mer nyanserad uppfattning:

Sedan Ryssland kom hit har vi inte sett något krig från den turkiska sidan. [Den ryska basen] är en garanti för vårt folk. Därför stödjer vi den (...). Vi behöver inte den georgiska armén. Om de kommer hit med vapen, kommer vi inte att lita på dem (...). Om den georgiska armén ersätter den ryska basen och en konflikt skulle uppstå, kommer de att delta i den konflikten och krossa armenierna (...). Officerarna kommer att vara georgier och de kommer att beordra soldaterna att göra det. Det kommer att vara en helt georgisk armé med makt att förgöra armenier. De kan använda armén på georgiskt territorium, inte här (...). När vi förstår att vi är verkliga bröder kommer vi inte att behöva en armé, men det kommer att ta lång tid.⁵²

Sammanfattningsvis finns det en diskrepans, för att uttrycka det milt, mellan åsikter och uppfattningar om den ryska militärbasens funktioner bland å ena sidan regeringstjänstemän och å andra

50 Intervju med Ghia Nodia (se fotnot 16).

51 Intervju med David Rstkyan, ledare för Virk, Akhalkalaki, 14 juni 2005.

52 Intervju med Nair Iritsyan, borgmästare, Akhalkalaki, 14 juni 2005.

sidan boende i Akhalkalaki. Det är intressant att notera att medan uppfattningen att basen utgör ett skydd mot Turkiet till viss del accepteras av intervjuade regeringstjänstemän (även om denna uppfattning uppfattas som löjlig och huvudsakligen som en effekt av rysk propaganda), finns det mycket liten förståelse för att basen också uppfattas som ett skydd mot den georgiska regeringen.

Föreställningen bland den armeniska befolkningen om Ryssland som beskyddare blir uppenbar när denna ställs i relation till den ryska militärbasen i Akhalkalaki. Den påstådda likgiltigheten bland lokalbefolkningen till huruvida trupper i regionen är ryska eller georgiska ter sig därför som en minst sagt förenklad beskrivning av lokala armeniers uppfattningar om Rysslands funktion i regionen.

Slutsatser

Motstridiga hotbilder komplicerar relationer mellan regering och minoritet genom att de begränsar möjligheterna att konstruktivt hantera interetniska relationer. Politiska åtgärder vilka bedöms som nödvändiga för integrationen av Javakhetis befolkning i det georgiska samhällslivet uppfattas ofta som tecken på aggressiv nationalisering bland den armeniska befolkningen utifrån en bristande tilltro till centralregeringen. Uppfattad diskriminering och assimilering av armenier medför ett implicit ifrågasättande av regeringens legitimitet och minskar därigenom utsikterna att genomföra lyckade politiska åtgärder syftande till samhällelig inkludering av denna minoritet.

Den officiella nedtoningen av hot härstammande från Javakheti tjänar i viss mån syftet att i minskad omfattning definiera nationstillhörighet utifrån etnicitet – en beskrivning av minoriteten som illojal skulle uppenbarligen motverka formuleringen av ett nationskoncept där armenier inkluderas. Genom motviljan att tillstå den av lokalbefolkningen uppfattade etniska dimensionen av regionens problem misslyckas dock regeringen med att hantera en rad problem vilka inte är exklusivt knutna till socioekonomiska frågor. Då klagomål över diskriminering konsekvent beskrivs som uttryck för extremism, framställs indirekt en större del av lokalbefolkningen än medlemmar av politiskt aktiva organisationer som illojala mot den georgiska staten.

Det uppfattade ryska inflytandet över förhållandet mellan regeringen och Javakheti komplicerar relationerna mellan regering och minoritet ytterligare. Det finns en viss kluvenhet i förståelsen av Rysslands roll i detta förhållande bland regeringstjänstemännen.

Medan man argumenterar för att rysk propaganda inte får något bredare genomslag, uppfattas uttryck för missnöje och bekymmer angående säkerhet ofta som en effekt av denna propaganda och i förlängningen alltså som ett uttryck för ryska intressen. Även om det är svårt att bedöma hur utbredd sådan oro är bland den armeniska befolkningen implicerar materialet att den existerar och att den troligen är mer utbredd än till enbart politiska aktivister. Framställningen av säkerhetsbryderier som en effekt av rysk propaganda får därför som dubbel konsekvens att dessa inte tas på allvar och att den armeniska befolkningen i Javakheti framställs som manipulerad av Georgiens viktigaste externa fiende.

Rysslands uppfattade ambition och förmåga att manipulera den armeniska befolkningen och potentiellt använda denna mot den georgiska staten för att «söndra och härska» komplicerar därmed indirekt uppfattningen om den armeniska befolkningens lojalitet. Medan lojaliteten inte öppet ifrågasätts medför den påstådda mottagligheten för rysk propaganda att minoriteten knappast framställs som en pålitlig komponent av den georgiska staten. Om Javakhetis armeniska befolkning delvis uppfattas som ett redskap för en extern fiende vilken utgör ett hot mot statens territoriella integritet, utgör detta onekligen ett viktigt hinder för utvecklingen av en nationell samhörighet kapabel att inkludera denna minoritet. Externt inflytande över georgiska interna relationer kan därför sägas ha stor betydelse för formuleringen av hotbilder och uppfattningar om det ryska inflytandet över relationer mellan regering och minoritet är en nyckel till förståelsen av hotbilder som hinder för en inkluderande, socialt definierad georgisk nationell identitet.

Denna artikel har undersökt de potentiella konsekvenserna av upplevda hotbilder för möjligheterna att omdefiniera georgisk nationstillhörighet i en mer inkluderande riktning. I den georgiska kontexten tycks uppfattade hot på olika sätt utgöra viktiga hinder för utvecklingen av en nationell samhörighet. De presenterade resultaten visar både på komplexiteten i relationer mellan regering och minoritet och på vikten av att behandla integrationsfrågor i landet med försiktighet. Resultaten åskådliggör också vikten av att hantera hotbilder jämte institutionsbyggande och andra medel för att stärka staten. Utan uppmärksammande av och dialog om minoritetsgruppers säkerhetsbryderier riskerar sådana nationsbyggande aktiviteter att bli kontraproduktiva.

Litteratur

- Brown, David (2000) *Contemporary Nationalism – Civic, Ethnocultural and Multicultural Politics*. London: Routledge.
- Cornell, Svante (2002) *Autonomy and Conflict: Ethnoterritoriality and Separatism in the South Caucasus – Cases in Georgia*. Stockholm: Elanders Gotab.
- Cornell, Svante, Fariz Ismailzade, Tamara Makarenko, Khatuna Salukvadze & Georgi Tcheishvili (2002) *The South Caucasus – A Regional Overview and Conflict Assessment*. Stockholm: Sida.
- Elbakidze, Marina (2002) «The Social, Economic and Political Situation in Javakheti: People's Concerns» i Ghia Nodia (red.) *Ethnic-Confessional Groups and Challenges to Civic Integration in Georgia*. Tbilisi: Caucasus Institute for Peace, Democracy and Development.
- Eriksson, Johan (red.) (2001) *Hotbildernas politik*. Stockholm: Utrikespolitiska institutet.
- Hakobyan, Grigor (2005) Demonstration in Javakheti Marks Increased Tensions in Armenian Populated Regions of Georgia. *Central Asia–Caucasus Analyst* 6 april (www.cacianalyst.org/view_article.php?articleid=3198).
- Hettne, Björn (1992) *Etniska konflikter och internationella relationer*. Lund: Studentlitteratur.
- Huber, Martina (2004) *State-Building in Georgia: Unfinished and at Risk?* Haag: Netherlands Institute of International Relations.
- FIDH (Fédération Internationale des Ligues des Droits de l'Homme) (2005) *International Fact-Finding Mission: Ethnic Minorities in Georgia*. No 412/2 (www.fidh.org/IMG/pdf/ge412ang.pdf).
- Kymlicka, Will (2001) *Politics in the Vernacular: Nationalism, Multiculturalism and Citizenship*. Oxford: Oxford University Press.
- Noreen, Erik (2001) «Estländska hotbilder – anpassning till väst?» i Johan Eriksson (red.) *Hotbildernas politik*. Stockholm: Utrikespolitiska institutet.
- Petersson, Bo (2001) *National Self-Images and Regional Identities in Russia*. Aldershot: Ashgate.
- Smith, Anthony (1991) *National Identity*. Reno, NV: University of Nevada Press.
- Suny, Ronald Grigor (1994) *The Making of the Georgian Nation*. Indianapolis, IN: Indiana University Press.
- Wheatley, Jonathan (2004) *Obstacles Impeding the Regional Integration of the Javakheti Region of Georgia*. Working Paper No 22. Flensburg: European Centre for Minority Issues.

Aleksandra Kollontaj som kulturformidler i Norge

Daniela Büchten
utstillings- og arrangements-
ansvarlig ved Nasjonal-
biblioteket, Oslo. Prosjekt-
leder for utstillingen «Norge–
Russland: Naboer gjennom
1000 år»

Det er torsdag, 15. januar 1931. I Universitetets Aula i Oslo dirigerer Johan Ludwig Mowinckel en konsert med Filharmonisk Selskaps Orkester. Han har akkurat kommet tilbake fra sin andre turnéreise til Sovjetunionen. Mowinckel serverer publikum Opus 19 av den unge russiske komponisten Aleksandr Mosolov, Jernstøperiet. Kontrasten til de to andre verkene på programmet, Mozarts Symfoni nr. 39 i Ess-dur og Ludwig van Beethovens Pianokonsert nr. 4 i G-dur, kunne knapt vært sterkere. Stampende rytme, disharmoniske effekter og et fremadstormende hovedmotiv i hornene fremkaller bildet av en mektig, roterende maskin. Etter knapt tre minutter slutter stykket med et voldsomt crescendo. Publikum er forbauset, noen også sjokkert. Allikevel mottar de dirigenten «med stor begeistring og varmt bifall», skriver Sverre Hagerup Bull i sin konsertanmeldelse dagen etter (Bull 1931).

Veien til Norge

At nordmenn i 1931 opplevde det nyeste innen sovjetisk samtidsmusikk, kunne de takke Aleksandra Kollontaj for. Konserten var et resultat av hennes arbeid som diplomat og formidler av russisk kultur i Norge. Den russiske aristokraten, født i 1872, hadde tidlig gjort opprør mot sitt eget miljø. Allerede før århundreskiftet sluttet hun seg til sosialdemokratiet og studerte marxistisk teori i Sveits, England og Frankrike. Under revolusjonen 1905 var Kollontaj i Russland, hvor hun ble medlem av Russlands sosialdemokratiske arbeiderparti og var aktiv i kvinnebevegelsen (Usjakova 2004: 330). I 1908 måtte hun flykte til utlandet.

Fra sitt eksil i Tyskland, Italia, Frankrike og Belgia engasjerte hun seg for arbeidernes og kvinnes rettigheter og under første verdenskrig spesielt for fredssaken. Kollontajs første opphold i Norge var fra 1915 til 1917. Med utgangspunkt i Kristiania agiterte hun for bolsjevikene og Lenin (Usjakova 2004: 330). Etter Oktoberrevolusjonen 1917 ble hun folkekommissær for sosial velferd og dermed verdens første kvinnelige statsråd. Og i 1922 ble hun utnevnt til legasjonsråd ved den russiske handelsrepresentasjonen i Kristiania.¹ Å underbygge godt fungerende handelsforbindelser til utlandet ble under NEP (Den nye økonomiske politikken) ansett som helt nødvendig (Sørbye 2005: XXXIV). Den språkmektige Kollontaj snakket flytende norsk og ble med tiden anerkjent som en dyktig diplomat, berømt for sin eleganse og sitt intellekt. I Kristianias selskapsliv spilte hun etter hvert en viktig rolle. Samtidig vakte Kollontajs engasjement for kvinnesaken og ikke minst utgivelsen av hennes egne noveller oppsikt på 1920-tallet.

Den 27. oktober 1922, kort etter at Kollontaj kom til Kristiania, skrev hun til Sentralkomiteens generalsekretær, Josef Stalin. I brevet refererer hun til en samtale med ham før hennes avreise. Den nyutnevnte diplomaten påpeker at de hadde vært enige om hennes hovedoppgave: å informere om Russland i Norge og omvendt. Kollontaj skriver at informasjonsarbeidet i Norge hittil ikke hadde vært tilstrekkelig. Kulturelle forbindelser var etter hennes oppfatning et viktig redskap. Kollontaj poengterer i brevet at blant annet «artikler, foredrag om 'kulturelle' og økonomiske emner» ville utgjøre et tyngdepunkt i hennes arbeid. Hun ville presentere Sovjetunionen «som et land som gir et betydelig bidrag til verdenskulturens skattkammer» (Kollontaj 2003: 581).² I sine erindringer presenterer hun derimot en annen versjon av samtalen med Stalin. I kapitlet som er datert 15. oktober 1922, påstår Kollontaj at Stalin ga henne følgende oppdrag: «Det dreier seg om vår de jure anerkjennelse, det vil si normale diplomatiske forbindelser mellom oss og Norge.» Dessuten skulle hun videreutvikle de økonomiske kontaktene mellom landene. Verken det første eller siste er nevnt i brevet fra 27. oktober (*ibid.*: 37, fotnote 26).

Kollontajs erindringer er basert på opptegetninger og dagboknotater, som hun bearbeidet videre mellom 1947 og 1951. I dette tilfellet virker det som om Kollontaj i etterkant tilpasset «oppdraget» til det som faktisk ble hennes viktigste oppgave frem til 1924: å

1 Kollontaj hadde allerede mistet alle sine politiske verv i februar 1922. At hun kunne dra til Norge som diplomat reddet henne fra politiske så vel som private problemer. Se også Sørbye (2005: XXXIV).

2 Alle sitater fra tysk og russisk har jeg oversatt selv. Jeg takker Yngvild Sørbye for nyttige kommentarer.

få en de jure anerkjennelse fra norsk side. Da Norge anerkjente Sovjetunionen 15. februar 1924, som tredje land etter Storbritannia og Italia, var dette en stor seier for Kollontaj. Helt til hun ble sendt som ambassadør til Mexico i 1926 jobbet hun også mye med handelsforbindelser, særlig med fiskeeksport. Hennes engasjement for kulturelle forbindelser satte først inn for fullt i hennes andre periode som diplomat i Norge, fra 1927–30, og i Sverige, fra 1930–45.

Kulturformidleren Kollontaj

Etter sitt opphold i Mexico var Kollontaj høsten 1927 to måneder i Moskva før hun dro videre til Oslo. Stedfortredende utenrikskommisær Maksim Litvinov orienterte Kollontaj om hennes nye oppgaver, som bl.a. inkluderte å få på plass en ikke-angrepspakt mellom Norge og Sovjetunionen. «Og ikke minst,» refererer Kollontaj ham videre i sine erindringer, skulle hun jobbe «for å utvide forbindelsen til andre miljøer enn kommunistene og Arbeiderpartiet. Man må henvende seg til de politiske kreftene i borgerskapet og til representanter for kulturlivet, for å øke vår innflytelse» (Kollontaj 2003: 176). Om det var på bakgrunn av et klart direktiv fra partiet eller ikke,³ satte Kollontaj snart i gang en rekke aktiviteter innen kulturformidling. Allerede 21. november 1927 uttalte Kollontaj i et intervju med *Aftenposten* at nordmenn generelt står «uten særlig kjendskap til de nye retninger i russisk aandsliv».⁴ Derfor ville hun prøve å få i stand konserter med norsk musikk i Sovjetunionen og omvendt, støtte oversettelser av russisk og norsk litteratur og intensivere konkret utveksling i teatermiljøet (*Aftenposten* 21. november 1927).

Kollontajs strategi i forhold til kulturlivet omfattet kontaktpleie overfor vennlig innstilte intellektuelle, direkte innflytelse på sentrale representanter for kulturlivet og konkret organisering av kulturutveksling. Positive uttalelser om sovjetisk kultur i norske media og innenfor toneangivende kretser var etter hennes oppfatning av stor verdi for Sovjetunionens ansikt utad. I de følgende årene organiserte diplomaten derfor utstillinger av sovjetisk kunst, formidlet kontakter i teatermiljøet, organiserte reiser for norske intellektuelle til Sovjetunionen, skrev artikler om russisk kultur i norske aviser og så videre. Dette skjedde samtidig med at den sovjetiske

-
- 3 Det er nødvendig å forholde seg til Kollontajs erindringer med en viss skepsis, og man kan derfor ikke være sikker på om Litvinov uttalte seg slik Kollontaj refererer ham. Det er mulig hun i ettertid har villet begrunne sin faktiske politikk de neste årene med et foregående partioppdrag. Jeg anser imidlertid at Kollontajs fremstilling er sannsynlig.
  - 4 Alle sitatene fra norsk har jeg latt stå i originalversjon. Jeg har ikke rettet gammeldags rettskrivning og skrivefeil.

kulturpolitikken fra slutten av 1920-årene mer og mer snevret inn den kunstneriske friheten til de forskjellige strømningene innen kulturlivet (Møller 1978: 334).

Kollontaj var genuint interessert i kultur, i kunst, litteratur og teater. I Norge holdt hun tett kontakt med mange venstreorienterte kunstnere og intellektuelle. Nina Krymova, Kollontajs sekretær i Oslo, beskrev atmosfæren i legasjonen slik: «Til våre mottakelser i legasjonen kom den gang folk som Roald Amundsen og Fridtjof Nansen, forfatterne Arnulf Øverland og Nordahl Grieg, malerne Per Krogh og Henrik Sørensen, komponisten Christian Sinding, skuespillerne Ingolf Schanche, Hans Jakob Nilsen og Agnes Mowinckel og mange, mange andre» (Krymova 1972). I det følgende vil jeg belyse Kollontajs arbeidsmåte ved å gå nærmere inn på hennes kontakter til tre norske kulturpersonligheter: Henrik Sørensen, Olaf Broch og Johan Ludwig Mowinckel jr.

Henrik Sørensen og det sovjetiske kunstlivet

Kollontaj pleide et vennskapelig forhold til maleren Henrik Sørensen, en av de dominerende personligheter i datidens norske kulturliv. Flere ganger ba hun de venstreorienterte kunstnerne Sørensen, Per Krogh, Axel Revold og Alf Rolfsen til middag hos seg hvor de diskuterte politikk og kunst. Henrik Sørensens sønn, Sven Oluf Sørensen, beretter at hans far en gang spurte Kollontaj om det var et behov for en revolusjon i Norge. Da «hadde hun vendt et portrett av Stalin som sto på hennes skrivebord, og ropt: ‘Enhver som har deltatt i en revolusjon, vil aldri mer være med på det. En revolusjon forløper alltid annerledes enn man har håpet på, og utallige uskyldige vil lide’» (Sørensen 2003: 157). Og en annen gang skulle hun ha sagt til den uttalte pasifisten Sørensen: «Stalin er Deres mann – han likviderer generaler!» (*ibid.*: 311). Sven Oluf Sørensen var riktignok fortsatt et lite barn på denne tiden, og erindringene må leses med en viss skepsis.⁵ Det er rimelig å anta at en slik åpenhet ville ha vært farlig for Kollontaj, men det kan også være at hun tillot seg kritiske kommentarer, om enn ikke så drastisk som det anførte eksempelet,⁶ for å skaffe seg ekstra troverdighet overfor utvalgte norske intellektuelle som hun stolte på.

5 Det er mulig at erindringene er farget av det faren fortalte i etterkant. Allerede noen få år etter sin reise til Moskva stilte Sørensen seg langt mer kritisk til Sovjetunionen.

6 Heinz Deutschland skriver i sitt forord til *Mein Leben* at Kollontaj i sine erindringer ofte gjenga andres kritiske ytringer overfor Sovjetunionen, muligens for å formidle leseren sin egen skepsis (Deutschland i Kollontaj 2003: 16).

Kollontaj samarbeidet med Henrik Sørensen for å få til en mønstring av sovjetisk kunst i Oslo. *Oslo Aftenavis* opplyste i ingresen til Kollontajs artikkel «Hvad vet vi om hverandres kunst?» fra 14. januar 1928 at hun allerede hadde diskutert muligheten av en norsk-russisk maleriutstilling med Nasjonalgalleriets direktør Jens Thiis. Kollontaj innleder artikkelen med å si at «gjenoprettelsen, utviklingen og befestelsen av de tradisjonelle kulturelle forbindelser mellom Norge og Sovjetunionen» var en av hennes viktigste oppgaver. Hun refererer videre til det gode gjensidige kjennskap til hverandres litteratur og teater og at forfattere som Ibsen, Hamsun, Tolstoj og Dostojevskij var like godt kjent i begge landene. Nå etterlyste hun en utveksling av litteraturen etter revolusjonen som etter hennes oppfatning ble oversatt altfor sjelden. Hun presenterte derfor en rekke sovjetiske samtidsforfattere i artikkelen (Kollontaj 1928, se også Nag 1981: 95).

Hvor langt Kollontaj kom i forhandlingene med Thiis om en eventuell kunstutstilling, er uklart.⁷ Den russiske kunsthistorikeren og president for Det statlige akademi for kunstvitenskap Pjotr Kogan kom på besøk til Oslo våren 1928. Kollontaj benyttet da anledningen til å diskutere ideen om en utstilling av sovjetisk kunst (Büchten 2004: 358). Etter besøket sendte Kogan Kollontaj en katalog fra den sovjetiske presentasjonen på den internasjonale kunsthåndverksutstillingen i Paris 1925. Kollontaj fordelte den videre til blant annet Sørensen og Kunstakademiet. Til gjengjeld fikk Kogan et intervju med Sørensen til publisering i sovjetiske aviser hvor kunstneren snakket om muligheten for å utveksle utstillinger med norsk og sovjetisk kunst (Kollontaj 1989: brev 224).

Utstillingen Sovjetkonst ble organisert av Selskapet for Sovjetunionens kulturelle forbindelser med utlandet (VOKS) og ble først vist i Stockholm. I Oslo fant den sted i Kunstnerforbundet og i lokalene til Østkantutstillingen på Ankertorvet. Den ble arrangert blant annet av kunstnerne Henrik Sørensen, Willi Midelfart og Reidar Aulie samt Kunstnerforbundets driftige sekretær Kitty Kamstrup (Brandtzæg 2004: 366, Kollontaj 2003: 252). Uforutsette komplikasjoner forhindret Kollontaj fra å åpne utstillingen: Etter at militærattaché Soboljev ved den sovjetiske ambassaden i Stockholm hadde hoppet av, fikk Kollontaj et telegram fra Moskva som beordret henne dit som chargé d'affaires (Kollontaj 2003: 257–67). Midt i kaoset som fulgte utnevnelsen var Kollontaj bekymret over

7 Det finnes ingen korrespondanse om dette på Nasjonalbiblioteket eller i Nasjonalgalleriets arkiv.

at Sørensen og de andre som hadde organisert utstillingen, ville bli skuffet. Kollontaj skrev: «Vi hadde planlagt en festlig åpning hvor regjeringen, kongen, diplomater og andre gjester skulle inviteres. Vi ble enige om at den midlertidige chargé d'affaires, Mirnyj, skulle åpne utstillingen» (*ibid.*).

Utstillingen fikk stor oppmerksomhet. Den viste ikke bare malerier, men også skulpturer, plakater, grafikk og akvareller. Motivene spente fra moderne industribygninger til portretter, propagandaplakater og stilleben. Kunsthåndverksgjenstandene gikk som varmt hvetebrød, og det ble solgt for over 4000 kroner, en betydelig sum på den tiden. Disse verkene ble stort sett positivt omtalt i dagspressen, for eksempel i *Dagbladet*: «I dag er det håndarbeidene som oversvømmer lokalet i en bølgende mangfoldighet av strålende farver. (...) Det vi her får se er god og solid folkekunst bygget på gammel tradisjon» (*Dagbladet* 23. april 1930).

Kunstverkene derimot ble overveiende kritisk mottatt i den liberale og konservative pressen. Felles for flere norske kunstkritikere, både fra venstreorienterte og mer konservative aviser, var at de hadde forventet en nyskapende kunst tilpasset den revolusjonære omveltningen i Sovjetunionen. Den sovjetkritiske Jappe Nilssen slaktet nærmest utstillingen i det liberale *Dagbladet* 29. april. Etter hans oppfatning inneholdt utstillingen ikke «et eneste fremragende arbeid». Nilssen savnet verker som vitnet om «et folk i gjæring, fra en nasjon som er under ny omforming» (Nilssen 1930).

Flere kritikere fremhevet at revolusjonen ikke hadde frembrakt nye kunstneriske uttrykk. Kristian Haug skrev 26. april i *Aftenposten* at forventningene om en ny revolusjonær kunst var feil i utgangspunkt: «Kunst skapes ikke så lettvint som nye lover og forordninger». Det meste som ble vist her var etter hans oppfatning bare eksempler på dårlige kopier av europeisk kunst som var gått ut på dato (Haug 1930). *Arbeiderbladet* nøyde seg med et kort oppslag på tittelsiden 24. april. Selv om journalisten fikk et «meget gunstig inntrykk» av utstillingen, kom to dager senere en artikkel utelukkende om håndarbeidene og barnebøkene. I Sovjetunionen berettet man – ikke overraskende – bare om en positiv mottakelse og stor interesse. I en artikkel om sovjetiske kunstutstillinger i utlandet i tidsskriftet *Iskusstvo v massy* sto det at norske kunstnere knapt kunne vente på å se de sovjetiske verkene «som hele verden snakker om» og at de derfor hjalp frivillig med å sette opp utstillingen (*Vystavki ...* 1930: 28).

Aleksandra Kollontaj var heller ikke fornøyd med kunstutvalget og klaget til Fjodor Petrov, lederen for VOKS, 18. mai 1930.

Jeg må imidlertid si Dem helt åpent, (...) at seriøse kritikere og kunstnere syntes maleriene på utstillingen var ubetinget svake. Var det virkelig ikke mulig å velge sterkere og mer typiske talenter blant våre unge kunstnere? Hvis utstillingen hadde relativt stor suksess, så var det hovedsakelig takket være plakaten, husflidsproduktene og særlig de kunstneriske barnebøkene (Kollontaj 1989: brev 252).

Kollontaj understreket overfor Kogan at det bare var det betydelige forarbeidet som gjorde at de norske avisene skrev noenlunde velvillig om mønstringen. De fleste avisene hadde etter hennes oppfatning med rette kritisert mangelen på originalitet ved de utstilte verkene – både når det gjaldt tema og kunstnerisk utførelse. Kollontaj uttrykte også sitt ønske om høyere kunstnerisk kvalitet i fremtidens utstillinger. Alt i alt syntes Kollontaj likevel at utstillingen var nyttig, om ikke annet så for å befeste vennskapet med kunstnerne Revold, Sørensen og Rolfsen.

Samtidig med Sovjetkonst ble det vist en utstilling av 5-årsplans resultater for gjenoppbyggingen av Sovjetunionen i Folkets hus (*Arbeiderbladet* 28. april 1930). Og allerede i januar hadde man kunnet se en utstilling om sovjetisk film i Kunstnerforbundet. I ti dager hadde man vist sovjetiske filmer som ble mottatt som «noe nytt, friskt og sterkt inn i den moderne kinematografi» (*Dagbladet* 1. januar 1933). Muligens ble reaksjonene i avisene mer kritiske til Sovjetkonst fordi man forventet et tilsvarende «friskt» uttrykk i billedkunsten. Samlet sett fikk imidlertid denne storsatsningen på sovjetisk kultur, som Kollontaj hadde lagt ned betydelig arbeid i, stor – om ikke alltid positiv – oppmerksomhet hos media og publikum.⁸

En viktig måte å påvirke toneangivende kulturpersonligheter på, var å tilrettelegge for reiser til Sovjetunionen. En del av Kollontajs arbeid besto i nettopp slik tilrettelegging. Flere norske intellektuelle følte et behov for å se med egne øyne hva som skjedde i Sovjetunionen. Henrik Sørensen, som var opptatt av fredsarbeid og antikrigskunst, ble mer nysgjerrig på Sovjetunionen etter sitt møte med sovjetisk kunst. Den 8. mai 1933 ba Sørensen sin svenske kunstnervenn Birger Simonsson innstendig om å bli med på en reise til en teaterfestival i Moskva som Kollontaj hadde vært med på å initiere: «En som for noen dager siden kom fra Moskva sa at man intet kunde se av nøden og elendigheten – han var meget begeistret. Så er det andre som sier det motsatte. Derfor vil jeg gjerne gjøre

⁸ I sine erindringer skrev Kollontaj at arbeidet med utstillingen var tidkrevende og tungt (Kollontaj 2003: 252).

denne reisen».⁹ Et annet trekkplaster var de store kunstsamlingene av moderne fransk kunst i Moskva. Sørensen oppfordret sin venn å ta kontakt med Kollontaj og klarte til slutt å overtale den nølende Simonsson til å bli med på turen.

I 1933 reiste en stor skandinavisk delegasjon med 14 norske deltakere til Moskvas teaterfestival (Brandtzæg 2004: 366). Kollontaj, som på denne tiden var diplomat i Sverige, ba 28. mai 1933 lederen for VOKS om «å gi spesiell oppmerksomhet til våre gode venner: den store kunstneren Henrik Sørensen, den store svenske kunstner og kunstprofessor Simonsson, samt skuespiller og regissør ved folketeateret, Agnes Mowinckel» (Kollontaj 1989: brev 291). Alle deltakere skulle komme med det offisielle sovjetiske Inturist turistbyrå, men Kollontaj understreket at kunstnerne nok var mer interessert i kunstskoler og «Kremls storhetstid» (*ibid.*). Samme dag skrev Kollontaj også til sin venninne Nina Krymova og ba henne spesielt om å ta hånd om Sørensen.¹⁰

Teaterfestivalen var spesielt organisert for utenlandske grupper utenfor den ordinære teatersesongen. I tillegg til ovennevnte Sørensen og Mowinckel inkluderte de norske deltakerne bl.a. de radikale malerne Willi Midelfart og Karen Holtsmark, skuespilleren Gerda Ring, den senere teatersjef for Den Nationale Scene i Bergen Hans Jacob Nilsen, psykoanalytikeren Nic Waal og historikeren Arne Ording. De ble forsynt med et eget program på svensk «för 10 og 15-dagershögtidligheterna för teater och övrig konst med början 1. juni i Moskva».¹¹ Gruppen bodde sentralt i Moskva på det komfortable Hotell Savoj, som reklamerte med «mange rom med egne bad». At deltakerne kunne nyte en slik luksus, forsterket deres inntrykk av et velfungerende samfunn.

Det ventet et tett program med foredrag av tidligere undervisningskommisær Anatolij Lunatsjarskij om sovjetteaterets utvikling, tallrike museumsbesøk (alt fra Tretjakovgalleriet til Revolusjonsmuseet og Det antireligiøse museet), teaterforestillinger på Moskvas kunstner-teater og Bolsjojteateret, ballett og opera. De utvalgte stykkene omfattet både den klassiske tradisjonen som Tsjajkovskijs Svanesjøen og nyere stykker om revolusjonære temaer. Sørensen så blant annet Rød valmue (*Krasny mak*), en ballett av Rejngold Glijer, som ifølge programmet var det «første koreografiske verk,

9 Henrik Sørensens brevveksling med Birger Simonsson, Nasjonalbiblioteket, håndskriftsamlingen, brevs. 666.

10 Sven Oluf Sørensens private dokumentsamling etter sin far.

11 *Ibid.*

som forener det nye revolusjonære innholdet med den klassiske balletts form» og teaterstykket *Revolten* av Dmitrij Furmanov og S. Polivanov om borgerkrigen.¹²

Dessuten hadde Inturist lagt opp til rundreiser i og utenfor byen, blant annet til arbeiderkvartaler og til Skuespillernes og kunstneres hus. Deltakerne fikk diskutere med teaterledere, skuespillere og teaterarbeidernes yrkesorganisasjon. Henrik Sørensen fikk også 10. juni anledning til å reise videre til Leningrad, hvor han ble i ett døgn. Byen etterlot inntrykket av «tusen og én natt».¹³ I et intervju med *Dagbladet* med tittelen «Eventyret Russland» understreker Sørensen at ingen merket «en spionskygge i ryggen», men at de tvert imot våget seg til «å bryte privatlivets fred i en uhyggelig grad. Vi ramlet inn i kirker, som var gjort om til klubber og traff svenske kommunistkvinner og tyskere og østerrikere og blev invitert privat til klubbblærerne» (Borgen 1933).

Omtrent 50 år senere fortalte Karen Holtsmark om forbauselsen da de besøkte den radikale norske forfatteren Nordahl Grieg som de trodde levde under vanskelige forhold i Moskva: «Der fikk vi sjampagne og kaviar» (Mørland 1994). Holtsmark var begeistret over inntrykkene: «Denne russlandsturen var en fantastisk opplevelse. Det var første gang jeg virkelig fikk sett Matisse» (*ibid.*). Hun ble bare skuffet over at de ikke kunne se Kandinskijs verker.¹⁴ Holtsmark var tydeligvis ikke klar over at Kandinskijs modernistiske eksperimenter nå ble fordømt som «formalistiske» i Sovjetunionen.

Kunstnerne ble noen ganger forbauset over at fordringen om et nytt, revolusjonært innhold i kunsten ikke førte til nyskapende uttryksmåter. Dette viser en historie som Karen Holtsmark berettet om mange år senere:

Men det var en morsom episode der. Sørensen fant en gammel, liten mann som også malte (...). Men – så sa Sørensen: «Dette her er ikke så nytt, nyskapende.» (...) – Å, jo – , svarte han. – Se der, og pekte på et landskapsbilde – en kornåker – der en kunne skimte en rød flekk – en liten traktor. – Der er fremskrittet (Mørland 1994).

---

¹² *Ibid.*

¹³ Henrik Sørensen i postkort til sin kone (Sven Oluf Sørensens private dokumentsamling etter sin far).

¹⁴ Sørensen var begeistret over samlingene av moderne vestlig kunst i Moskva. Han skrev også om russernes forhold til den klassiske og moderne vestlige kunst i *Konstrevy* (Sørensen 1933).

I det før omtalte intervjuet med *Dagbladet* refererer Sørensen til samme episode og forteller at kunstneren var fornøyd med å ha tilføyd traktoren og dermed å ha «gjort op med femårsplanen» (Borgen 1933). De norske radikale kunstnerne opplevde altså denne kontrasten mellom konservativ uttrykksform og angivelig «revolusjonært» innhold som kuriøs, men ikke nødvendigvis kompromitterende. Hjemme i Norge søkte de etter uttrykksformer for en «tendenskunst», det vil si en sosialkritisk kunst. Å tilføye en liten traktor i et landskapsbilde virket på forfatteren Johan Borgen, som intervjuet Sørensen, ikke problematisk: «Akk, var det bare den slags offer som blev gjort til det borgerlige syn her hjemme,» kommenterer han i artikkelen (*ibid.*).

Verkene som de norske delegatene så på sin reise, og spesielt på utstillingen Den russiske sovjetrepublikks kunstnere de siste 15 år, 1917–1932, var som oftest utført i realistisk stil. Tiden for modernistiske eksperimenter, som hadde fått blomstre på 1920-tallet, var nå forbi. Sørensen mente at bildene viste at kunstnerne ikke følte seg forpliktet overfor staten.¹⁵ Denne oppfatningen virker naiv når man tenker på at delegasjonen så propagandabilder på utstillingen i Moskva hvor kunstneres forpliktelser overfor staten kom tydelig til uttrykk (Büchten 2004: 359, Brandtzæg 2004: 367).¹⁶ I samme artikkel uttaler Sørensen seg positivt om arbeidsbetingelsene til sine sovjetiske kolleger, om Skuespillernes og kunstneres hus, hvor det bodde 146 kunstnerfamilier, og over det store antallet offentlige kunstoppdrag.

Henrik Sørensen var ikke alene om å være imponert over de sovjetiske forholdene. Det ble publisert flere artikler om reisen også i svenske og danske aviser. Birger Simonsson fremhevet i et intervju at de sovjetiske kunstnerne sto fullkomment fritt – selv om de mottok betydelige oppdrag fra blant annet Den røde armé (*Stockholms Tidningen* 14. juni 1933). Men også fattigdommen ble bemerket av ekskursjonsdeltakerne. Sørensen ble til og med kjent med Dmitrij, et russisk gatebarn, som han portretterte i to tegninger.¹⁷ Samtidig var nok mange enige med Simonsson som påpekte «att man från statens sida livligt vårdade sig om barn och ungdom och på alt sätt sökte hjälpa dem» (*ibid.*).

15 Sørensen hadde – muligens allerede under reisen – mottatt en artikkel på fransk om hvordan kunstlivet i Sovjetunionen var organisert (Sven Oluf Sørensens dokumentsamling).

16 Willi Midelfart skrev en artikkel om utstillingen i *Konstrevy* (Midelfart 1933).

17 Sven Oluf Sørensens private dokumentsamling etter sin far.

Etter sitt opphold i Moskva fikk deltakerne et spørreskjema fra Inturist på fransk.¹⁸ De ble spurt hvordan de likte programmet og hva de syntes om ideen om å lage årlige kunstfestivaler for utlendinger. Dessuten ble de tilbudt å få tilsendt aktuelle programmer fra sovjetisk teater. Hele teaterfestivalen var et fremstøt overfor utlandet for å promotere sovjetisk kunst og kultur – helt i samsvar med Kollontajs uttalelse fra 1922 om å profesjonalisere informasjonsarbeidet overfor kultureliter i utlandet. At skandinaverne stod forholdsvis fritt til å gjøre seg kjent med landet på egen hånd, samtidig som de ble presentert for utvalgte samtalepartnere fra sovjetisk kulturliv, bidro til de overveiende positive inntrykk som ble formidlet i flere artikler og intervjuer.

Et annet konkret resultat av turen var oppføringen av Sergej Tretjakovs Brøl Kina i Bergen tre år senere, idet Hans Jacob Nilsen hadde møtt Tretjakov under festivalen.¹⁹ Og Willi Midelfart malte til og med to bilder direkte inspirert av turen, Den røde plass og Unger i Moskva, selv om han uttrykte skepsis til flere av propagandabildene han hadde sett i Moskva (Brandtzæg 2004: 366).

Kollontaj beholdt lenge et spesielt forhold til Henrik Sørensen, og han forærte henne etter hvert flere av sine verker. I 1939 oppsøkte han henne i Stockholm, muligens på oppdrag fra utenriksminister Halvdan Koht, for å be henne intervensere i den militære konflikten med Finland (Kollontaj 2003: 530).

Olaf Broch – en intellektuell blir omvendt

En ting var å pleie kontakter til i utgangspunkt vennlig innstilte, om ikke nødvendigvis kommunistiske, kulturpersonligheter. Men hva gjorde Kollontaj overfor motstandere av Sovjetunionen? Hennes forhold til den profilerte sovjetkritiske slavisten Olaf Broch viser at hun også prøvde å endre hans oppfatning når hun fikk anledning. I 1923 hadde Broch publisert boken *Proletariatets diktatur*, hvor han tegnet et negativt bilde av forholdene i Sovjetunionen. Den forkortede folkeutgaven som ble utgitt året etter, innledet Broch på følgende måte:

Det indtryk maa slaa enhver, som ser Russland igjen nu under «proletariatets diktatur»: av det som var godt, er lite blit tilbake; men uheldige og mørke sider ved det ældre Russland, træk som frisindede kræfter alt hadde trængt tilside eller kjæmpet ned, de er nu, under revolusjonens

¹⁸ *Ibid.*

¹⁹ Om reisons betydning for det norske teatermiljøet, se også Holmås (2004: 236–37).

eftersommer, blomstret frem paany i yppig kraft. Vold og vilkaarlighet, censur, spioneri, angiveri og personforfølgelse lyser en i møte som sovjetstyrets hjelpemidler (Broch 1924: 1).

Kollontaj reagerte sterkt på at Folkeutgaven av *Proletariatets diktatur* var blitt sendt gratis til skolene (Kollontaj 2003: 131, se også Nag 1981: 26). *Arbeiderbladet* påpekte at dette skjedde sammen med et reklamebilag fra «det beryktede fascistorgan ‘Vor verden’, som ville opplyse om kommunismens kulturfiendtlige innhold og klassekampens fornuftsstridige virkninger i moderne politikk og samfunnsliv» (*Arbeiderbladet* 3. september 1924). At dette skjedde bare et halvt år etter at Norge hadde anerkjent Sovjetunionen, syntes Kollontaj var spesielt provoserende. Hun forteller i sine erindringer at *Arbeiderbladet* etter avtale med hennes venninne Rachel Grepp sendte en korrespondent til utenriksråd August Esmarch med spørsmål om det var tillatt å sende rundt «betont fiendtlig-propagandistiske bøker» som læremateriell (Kollontaj 2003: 131).²⁰ Esmarch svarte *Arbeiderbladet* at Utenriksdepartementet ikke hadde anledning til å gripe inn i slike tilfeller, men medga at det var uhøflig å agitere mot en «annen vennligsinnet stats forfatning» i skolene (*Arbeiderbladet* 3. september 1924).

Esmarchs uttalelse førte til en debatt i avisene hvor blant annet det konservative *Tidens Tegn* gikk meget kritisk ut mot utenriksråden fordi de oppfattet distribusjonen av boken først og fremst som et ledd i kampen mot kommunismen i Norge (*Tidens Tegn* 5. juni 1924, *Arbeiderbladet* 7. og 12. september 1924). Historien endte med at bøkene ble fjernet fra skolebibliotekene og at Kollontaj unnskyldte seg overfor Esmarch for ubehagelighetene han hadde hatt på grunn av Brochs bok.

Da Olaf Broch fire år senere trengte et visum til Sovjetunionen for å arbeide i statlige arkiver i Moskva, valgte Kollontaj bevisst en annen strategi. «På denne tiden,» skrev hun i en anmerkning til sine erindringer i 1948, «forsterket vi våre anstrengelser for en tilnærming til de kulturelt progressive kretser i andre land (utstillinger, oversettelser av våre publikasjoner, vitenskapelige kongresser osv.)» (Kollontaj 2003: 132). Broch var en anerkjent vitenskapsmann, og hans synspunkter ble vektlagt i nordiske universitetskretser. *Proletariatets diktatur* hadde skadet Sovjetunionens omdømme i

20 I et brev til sentralkomitémedlem Georgij Tsjitsjerin tonet Kollontaj samtidig konflikten om boken ned og nevner ikke sin egen rolle i *Arbeiderbladets* fremstøt. Muligens skyldtes denne fremstillingen at hun ville unngå å bli kritisert av partiet. Partiet hadde uttrykkelig advart henne mot å blande seg inn i Norges indre anliggende (Kollontaj 2003: 131).

Norge, og i 1928 gjorde derfor Kollontaj alt hun kunne for å endre hans innstilling. I sine erindringer påpeker hun at Broch fikk innreisettillatelsen på hennes ansvar og risiko. Derfor sørget hun for at alt gikk glatt under hans opphold og tok hensyn til de minste detaljer: «Jeg innrettet det slik at selv hans kaffe og alt annet ble tollfritt sluppet inn i landet» (Kollontaj 2003: 204). Samtidig møtte Broch Sovjetunionen nå i en helt annen fase av NEP, etter at denne politikken hadde ført til et økonomisk oppsving. Broch takket i sitt forord til boken *Arkivstudier i Russland mai–juni 1928* Kollontaj (Broch 1928: 5), selv om han bare refererte til hennes formidling overfor arkivet og ikke ante noe om at hun også trakk i trådene i bakgrunnen.

Slike strategier overfor sovjetkritiske personligheter anså Kollontaj som en sentral oppgave i sitt diplomatiske virke. I 1948 understreket hun at «en diplomat måtte kunne ‘glemme’ personenes tidligere feil for å sikre seg deres støtte i andre situasjoner» (Kollontaj 2003: 132). Hun var da også fornøyd med resultatet: «Broch kom (...) begeistret tilbake, ga fremragende intervjuer om Sovjetunionen og holdt foredrag» (*ibid.*). Til og med kong Haakon hadde angivelig spurt henne: «Hva har De gjort med vår professor Broch? Han kom tilbake fra Moskva som livlig bolsjevik og driver bolsjevikisk propaganda overalt nå» (*ibid.*). Kollontajs bemerkning direkte etter dette, «det var selvfølgelig en spøk», kan ikke skjule hennes tilfredshet med den vellykkede «helomvendingen» av Broch.

Diplomaten tenkte langsiktig i sin nettverksbygging. Det var viktig at Broch hadde blitt positivt innstilt overfor Sovjetunionen og at han støttet Kollontaj i hennes arbeid med å skape vitenskapelig-kulturelle forbindelser til Norge. I etterkant hadde Kollontaj flere ganger kontakt med Broch, blant annet da han i 1937 sendte henne sin *Tale på Pusjkin-dagen* og særlig i sammenheng med hennes forsøk på å finne en løsning på den militære konflikten med Finland.²¹ Men Broch var ikke den eneste som fikk en spesielt imøtekommende behandling i Sovjetunionen. I flere brev, blant annet til Maksim Gorkij i november 1934, uttalte Kollontaj at det ville være politisk nyttig å «temme» forfattere, skuespillere eller andre som skulle komme på besøk til Sovjetunionen (Kollontaj 1989: brev 310).²²

21 Korrespondanse mellom Kollontaj og Broch, Nasjonalbiblioteket, håndskriftsamlingen, brevs. 337. Se også Nag (1981: 26).

22 Samme holdning kommer frem i et brev fra Kollontaj til Nina Krymova fra 14. april 1936. I brevet ber hun venninnen om å ta seg av en ung skuespiller fra Nationalteatret, Ole Grepp, i tråd med den «sovjetiske ånd» (kopi av brevet i Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek).

Johan Ludwig Mowinckel junior – statsministerens sønn på turné i Sovjetunionen

Da Kollontaj vendte tilbake til Norge som diplomat for annen gang, var en av hennes viktigste oppgaver å demonstrere fremskrittet i Sovjetunionens politiske utvikling. Dette, skrev Kollontaj tyve år senere, var av sentral betydning på bakgrunn av den internasjonale diskusjonen om nedrustningsspørsmål (Kollontaj 2003: 132). I 1930 nølte derfor Kollontaj ikke da den fremtredende politikeren Johan Ludwig Mowinckel 2. januar ba henne om en privat tjeneste: å organisere en turnéreise til Russland for sin sønn, dirigenten Johan Ludwig Mowinckel junior (*ibid.*: 252).²³

I 1930 hadde Kollontaj allerede kjent Mowinckel i mange år. Venstre-politikeren hadde som handels-, utenriks- og statsminister vært en verdifull samtale- og forhandlingspartner for Kollontaj, ikke minst i sammenheng med den de jure anerkjennelsen av Sovjetunionen i 1924. I januar 1930 hadde en ny runde i forhandlingene om en ikke-angrepspakt mellom Norge og Sovjetunionen begynt. Kollontaj anså ikke selv en slik pakt som absolutt nødvendig, men påpekte at Litvinov ønsket å skape presedens i forhold til andre land (Kollontaj 2003: 251). Det faktum at Johan Ludwig Mowinckel 15. februar 1928 igjen var blitt regjeringssjef, oppfattet Kollontaj som en forutsetning for fremgang i forhandlingene (*ibid.*: 180). Det er derfor ikke overraskende at hun på dette tidspunkt var spesielt motivert for å gjøre statsministeren en tjeneste.

Kollontaj hadde også pleiet omgang med familien Mowinckel privat. Da hun besøkte deres herregård i Bergen i 1924, hadde hun hørt Johan Ludwig Mowinckel junior spille piano og ble rørt av hans tolkning av Grieg (Kollontaj 2003: 146). På denne tiden var statsministerens sønn kapellmester på Den Nationale Scene i Bergen. Samtidig dirigerte han regelmessig Harmonien, Bergens symfoniorkester. Mowinckel junior var en ivrig forkjemper for norsk og sovjetisk samtidsmusikk. I 1928 fikk han for eksempel fremført Stravinskij's Pramdragernes sang på Volga og Prokofjev's Kjærligheten til de tre appelsiner.

Kollontaj tok kontakt med Filharmonisk Selskap i Moskva for å organisere konserter i hovedstaden og muligens i andre byer.²⁴ I sine erindringer understreker Kollontaj hvor mye arbeid hun fikk

23 I mars skrev Kollontaj i sin dagbok at hun ikke bare hjalp Mowinckel «fordi han er statsminister», men også, fordi hun forsto at han som far var bekymret for sønnens depressive tilstand (Kollontaj 2001: 430).

24 Aleksandra Kollontaj's brevveksling med Johan Ludwig Mowinckel senior og junior, Nasjonalbiblioteket, håndskriftsamlingen, brev. 493.

med å finne de rette samarbeidspartnere. «Men det klaffet altså. Og det er godt. Han er riktignok en ganske middelmådig dirigent, men 'Pappa' Mowinckel er fornøyd» (Kollontaj 2003: 252). Hvilken høy prioritet Kollontaj tillia turneen, kommer frem i hennes brev til Litvinov av 18. mai 1930. Her refererte hun til statsministerens ønske om at sønnen skulle bli kjent med sovjetisk musikkliv (Kollontaj 1989: brev 252). Samme dag understreket Kollontaj overfor lederen for VOKS, Fjodor Petrov, at det var nødvendig å ha konserter i Moskva og Leningrad for å styrke det gode naboforholdet mellom Norge og Sovjetunionen (*ibid.*).

I de neste månedene ordnet Kollontaj det meste rundt turneen: fra utbetalingen av honoraret, delvis i rubler og delvis i vestlig valuta, via tilrettelegging av reiseruten til andre små detaljer. I et brev 21. august minnet for eksempel dirigenten om å ta med «en kilo kaffe og knekkebröd, som De er vant til, norsk hermetikk og havregrün [sic]». ²⁵ Tross hennes formidling forløp kommunikasjonen mellom Mowinckel og organisasjonen Sofil, som blant annet tilrettela turneer for utenlandske musikere, ikke helt uproblematisk. Den 13. september visste dirigenten fortsatt bare at hans første konsert skulle finne sted 20. oktober i Moskva. ²⁶ Kontrakten fra 15. september, som Kollontaj undertegnet selv, fastslo endelig at det skulle holdes fire konserter «med klassisk musikk og norsk musikk», hvorav to i Moskva og to i Leningrad. ²⁷ Honoraret skulle være 300 rubler per konsert.

Da Mowinckel kom til Moskva, viste det seg imidlertid raskt at det ikke ville bli noe av konsertene i Leningrad. Igjen måtte Kollontaj gripe inn personlig. Hun unnskyldte seg overfor dirigenten og sørget samtidig for at han fikk et nytt engasjement til Leningrad for 3. og 7. januar 1931. Mowinckel dirigerte alt i alt tre konserter i Moskva. 25. oktober 1930 fremførte han verker av Glinka, Rimskij-Korsakov, Svendsen og Grieg i Musikkonservatoriets sal. Konserten fant sted innen rammen av arbeiderungdommens kulturdager i Moskva. Mottoet på konsertplakaten lød: «Vi sender en mektig bølge av kunstnerisk initiativ og proletarisk entusiasme for å oppfylle femårsplanen på fire år» (Aamodt 1999: 144). Mowinckels konsert kan ses i sammenheng med at arbeiderne skulle bli kjent med den klassiske kulturarven. På denne tiden var det sovjetiske musikkliv

25 Aleksandra Kollontajs brevveksling med Johan Ludwig Mowinckel senior og junior, Nasjonalbiblioteket, håndskriftsamlingen, brev. 493.

26 *Ibid.*

27 *Ibid.*

fortsatt preget av mange utenlandske musikere og dirigenter. VOKS arrangerte en egen mottakelse for Mowinckel. Dirigenten ble sitert i den sovjetiske pressen:

Jeg er glad jeg har fått anledning til å bli nærmere kjent med musikklivet i deres store land. Det viljemessig og i skapende henseende veldige arbeid som utføres i SSSR for å gjøre musikken tilgjengelig for massene, kan ikke sammenlignes med noe annet (*Izvestija* 4. november 1930).

Nettopp å gjøre musikken tilgjengelig for massene var et mål som Mowinckel selv anså som sentralt. Ikke minst hans engasjement for allsangbevegelsen og hans senere samarbeid med Arbeiderbevegelsens opplysningsforbund bærer preg av det (Aamodt 1999).

Et konkret resultat av Mowinckels reise til Sovjetunionen var, som allerede nevnt, fremføringen av Mosolovs Jernstøperiet i Norge, først 15. januar i Oslo og så 19. mars i Bergen (Jernstøperiet var en del av Mosolovs ballett Stål fra 1926). Mowinckel skrev selv i *Bergens Tidende* 18. mars 1931 som innføring til konserten at Mosolov ble ham anbefalt i Moskva som en typisk representant for sovjetisk musikk. I programmet til fremføringen i Oslo står det om stykket at det er «representativt for den unge kunst som søker realistisk uttrykk for dagens liv og strid. Det er femårsplanenes idé i toner, så å si, maskindurens energi og kraft som bærer fremtidshåpets hornmelodier på sine stålsterke armer».²⁸

Mowinckel uttalte seg flere ganger positivt om Sovjetunionens kulturliv i norske aviser. Etter sin hjemkomst gav Mowinckel et intervju til *Bergens Tidende* 15. november 1930. Under tittelen *Russland, et kunstnerisk slaraffenland* utdypet han at «folkets behov for kunst er nær sagt større enn for brød». Mowinckel fremhevet spesielt teaterforholdene som rike og imponerende flotte. «Det må vekke beundring hos andre nasjoner å se hvordan Russland tiltross for alle vanskeligheter forstår å holde sin kunst på høiden. Personlig blev jeg behandlet nær sagt fyrstelig» (*ibid.*). Kollontaj takket Mowinckel flere ganger for hans presentasjon av det sovjetiske kulturlivet og for fremføringen av russisk samtidsmusikk i Norge.²⁹

At Mowinckel presenterte et eksempel på sovjetisk samtidsmusikk var ikke minst viktig i en situasjon hvor den verdensberømte,

28 Nasjonalbiblioteket, musikkksamlingen, Filharmonisk Selskap, sesong 1930–31). Verket ble senere fremført i hele verden, blant annet av Arturo Toscanini i New York.

29 Brev til Johan Ludwig Mowinckel junior 23. mars 1931, Nasjonalbiblioteket, håndskriftsamlingen, brevs. 493.

klassiske ballerinaen Anna Pavlovas opptreden i Oslo samme vår hadde skapt sympati for «den hvite emigrasjonen». Kollontaj reagerte sterkt på at danserinnen ble mottatt som representant for Russland, selv om hun hadde levd i eksil siden 1913: «Jeg har forbudt våre folk å gå dit og se på Pavlova. Mange nordmenn skjønner ikke vår posisjon. 'Det er jo kunst og ikke politikk,' sier de» (Kollontaj 2003: 253). For Kollontaj og for Sovjetunionen derimot fantes det ikke noe skille mellom kunst og politikk.

Kulturdiplomaten Kollontaj

Utover de anførte eksemplene formidlet Kollontaj også en rekke kontakter mellom norske og russiske teatermiljøer, blant annet mellom de russiske regissørene Konstantin Stanislavskij og Vsevolod Mejerhold og Nationaltheatret, Det nye teatret, Ingolf Schanche og forfatteren Theodor Findahl (Kollontaj 1989: brev 222, 229, 230, 244).³⁰ I flere intervjuer i norske aviser uttalte hun seg om sovjetisk teater og litteratur. Kollontaj engasjerte seg også for et norsk-russisk samarbeidsprosjekt om en film om Hamsun eller en annen fremtredende norsk forfatter og for utveksling/dubbing av filmer (*ibid.*: brev 185, 188, 194, 231). I anledning Hamsuns 70-årsdag 4. august 1929 ble det laget et festskrift. Kollontaj ba Maksim Gorkij om et bidrag til festskriftet og skrev selv en artikkel der hun hyllet forfatteren på vegne av millioner av russiske lesere (*ibid.*: brev 234, 235, 241, Bull *et al.* 1929: 98). Til Ibsen-jubileet i 1928 publiserte Kollontaj en artikkel om Tolstoj og Ibsen, organiserte en stor mottakelse i ambassaden, skaffet Nationaltheatret fotografier av Ibsen-stykker på russiske scener og holdt selv et foredrag om fremføringer av Ibsens teaterstykker i Russland og om russisk innflytelse på dikteren (Kollontaj 1989: brev 222, 224, 497). I Sverige fortsatte Kollontaj med å fremme kulturelle forbindelser, organisere foredrag og utstillinger.

Kollontaj brukte kulturutveksling bevisst for å skape et positivt bilde av Sovjetunionen i Norge. Erindringene og de publiserte brevene hennes gir et inntrykk av hennes aktive rolle innen kulturformidling og informasjon. Selv om hun allerede i 1922 anså slik virksomhet som viktig, var det imidlertid først under hennes andre periode som diplomat i Norge hun for alvor engasjerte seg i denne type virksomhet. Dette har etter min oppfatning flere år-

³⁰ Kollontaj pleide også kontakt med teaterregissøren Bjørn Bjørnson og den radikale forfatteren Nordahl Grieg, spesielt da sistnevnte oppholdt seg i Moskva i 1933–34.

saker, men må først og fremst ses i sammenheng med situasjonen Sovjetunionen befant seg i. Under Kollontajs første periode var det altoverskyggende målet en de jure anerkjennelse av Sovjetunionen som stat. Samtidig krevde handelsforbindelsene stor innsats, idet den sovjetiske økonomien lå i ruiner etter verdenskrig, revolusjon og borgerkrig.

Da Kollontaj vendte tilbake til Norge i 1928, var imidlertid den verste krisen overstått. Takket være NEP kunne Sovjetunionen vise til en positiv utvikling innen økonomi og levestandard. Dermed var landet også mer «presentabelt» for utlendinger. Kontaktpleie med toneangivende personligheter skulle prioriteres. Dette hadde Kollontaj fått klar beskjed om fra Litvinov før hun vendte tilbake til Norge. Andre, «mykere» temaer som kultur kunne brukes i større grad i bilaterale forbindelser. Diplomaten prøvde med sitt engasjement for konkret kulturutveksling å skape et positivt bilde av Sovjetunionen som både tradisjonsrik og nyskapende kulturnasjon. Med denne politikken lyktes hun flere ganger å påvirke den offentlige opinionen til fordel for sitt hjemland – både i Norge og senere i Sverige. Samtidig la Kollontaj et grunnlag for den senere sovjetiske utenrikspolitikken, som spesielt på 1960- og 1970-tallet brukte kulturutveksling for å øke sin prestisje i Vesten.

Litteratur

- Aamodt, Thorleif (1999) *Musikkmennesket Mowinckel jr. En skjebnesymfoni*. Bergen: Eide.
- Broch, Olaf (1924) *Proletariatets diktatur: set og tænkt fra forsommeren 1923*. Kristiania: Aschehoug.
- Broch, Olaf (1928) *Arkivstudier i Russland mai-juni 1928*. Oslo: Det norske videnskapsakademi.
- Borgen, Johan (1933) Eventyret Russland. Intervju med den hjemvendte Henrik Sørensen. *Dagbladet* 17. juni.
- Brandtzæg, Kari (2004) «Willi Midelfart – kunst og revolusjon på 1930-tallet» i Daniela Büchten, Jens-Petter Nielsen & Tatjana Dzijakson (red.) *Norge–Russland. Naboer gjennom 1000 år*. Oslo: Scandinavian Academic Press (366–67).
- Bull, Francis, Sigurd Hoel & Carl Nærup (1929) *Knut Hamsun: Festskrift til 70 aarsdagen 4. august 1929*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.
- Bull, Sverre Hagerup (1931) Filharmonisk konsert. *Dagbladet* 16. januar.
- Büchten, Daniela (2004) «'Eventyret Russland.' Henrik Sørensen og Sovjetunionen» i Daniela Büchten, Jens-Petter Nielsen & Tatjana Dzijakson (red.) *Norge–Russland. Naboer gjennom 1000 år*; Oslo 2004 (358–59).
- Haug, Kristian (1930) Sovjetkunst i Kunstnerforbundet. *Aftenposten* 26. april.
- Holmås, Tove Jensen (2004) «Russiske dramatiske ideer i norsk teater» i Daniela Büchten, Jens-Petter Nielsen & Tatjana Dzijakson (red.) *Norge–Russland. Naboer gjennom 1000 år*. Oslo: Scandinavian Academic Press (236–37).
- Kollontaj, Aleksandra (1928) «Hvad vet vi om hverandres kunst?» *Oslo Aftenavis* 14. januar.
- Kollontaj, Aleksandra (1989) «*Revoljutsija – velikaja mjatezjnitsa*». *Izbrannye pisma 1901–1952*. Moskva: Sovjetskaja Rossija.
- Kollontaj, Aleksandra (2001) *Diplomatitsjeskie dnevniki 1922–1940*. Bind 1. Moskva: Akademija.
- Kollontaj, Aleksandra (2003) *Mein Leben in der Diplomatie. Auszeichnungen aus den Jahren 1922 bis 1945*. Berlin: Karl Dietz.
- Krymova, Nina (1972) «Hun lever i våre hjerter». *Sovjet-Nytt* (12), 25. mars.
- Midelfart, Willi (1933) 15 års sovjetkunst i Moskva sommaren 1933. *Konstrevy* vol. 9: 136–43.
- Møller, Hanne (1978) «Om den sovjetiske kulturpolitikk fra 1917 til begynnelsen af 30'erne» i Signe Arnfred *et al.* (red.) *Stækkede vinger. Om Alexandra Kollontajs samtid og ideer*. Bind 3. København: Tiderne Skifter (309–46).
- Mørland, Astrid (1994) «Surrealisme var bannlyst, et djevelens verk» i *Karen Holtmark – retrospektiv utstilling*. Oslo: Oslo kunstforening.
- Nag, Martin (1981) *Kollontaj i Norge*. Oslo: Solum.
- Nilssen, Jappe (1930) Sovjetkunst i Kunstnerforbundet. *Dagbladet* 29. april.
- Sørbye, Yngvild (2005) «Innledende essay» i *Aleksandra Kollontaj: Revolusjon og Kjærlighet*. Oslo: Bokklubben.
- Sørensen, Henrik (1933) Morosoff og Stchoukinmuseet i Moskva. *Konstrevy* vol. 9: 115–18.
- Sørensen, Sven Oluf (2003) *Søren. Henrik Sørensens liv og kunst*. Oslo: Andresen & Butenschøn Forlag.
- Usjakova, Valentina (2004) «Aleksandra Kollontaj» i Daniela Büchten, Jens-Petter

Nielsen & Tatjana Džjakson (red.) *Norge–Russland. Naboer gjennom 1000 år*. Oslo: Scandinavian Academic Press (330–31).

Vystavki izobrazitelnogo iskusstva SSSR za granitsej v 1930 g. (1930) *Iskusstvo v massy* nr. 8.

Den ungerska minoriteten i Rumänien

– Från våldsamt konflikt till gemensamt styre

Anders Blomqvist
doktorand i historia vid
Baltic and East European
Graduate School,
Södertörns högskola

1990 ägde våldsamma sammandrabbningar rum mellan ungrare och rumäner i staden Târgu Mureş i Rumänien. Åtta människor dödades och flera hundra blev skadade. Det var den första våldsamma sammandrabbningen mellan olika etniska grupper efter de politiska omvälvningarna i Östeuropa 1989 (Gallagher 2005: 84). Allt sedan dess har det funnits en oro för att konflikten ska förvärras på liknande sätt som på andra ställen på Balkan, men istället har utvecklingen stegvis gått emot ökat samförstånd och gemensamt styre.¹ Idag framstår den ungersk-rumänska modellen som en relativ framgång och vissa menar att den kan tjäna som en förebild för hur andra konflikter i regionen kan lösas (Landau 2004).

För många är etnicitet förknippat med konflikter av olika slag och det är därför viktigt att visa hur våldsamerhet kan undvikas och hur samverkan kan uppnås (Schöpflin 2000: 4). Den här artikeln binder samman ett statsvetenskapligt utifrånperspektiv och ett etnologiskt inspirerat inifrånperspektiv och söker svar på frågan om hur det kommer sig att relationen mellan ungrare och rumäner gått ifrån konflikt till politisk samverkan på högsta nivå. Artikeln inleds med ett teoretiskt avsnitt om centrala begrepp. Därefter följer en redogörelse för den historiska bakgrunden, orsakerna till konflikten 1990 samt situationen i dagsläget. Den andra delen av artikeln analyserar hur relationen mellan ungrare och rumäner har utvecklats och förbättrats under de senaste 15 åren.

---

¹ I den nuvarande rumänska regeringen har exempelvis det ungerska partiet tre ministrar, varav en är vice premiärminister.

Teoretiska utgångspunkter

Som nämnts ovan är min utgångspunkt i denna artikel att jag vill kombinera ett utifrån- och ett inifrånperspektiv för att förklara utvecklingen av relationen mellan ungrare och rumäner. Utifrånperspektivet tillämpar jag genom att betrakta utvecklingen utifrån relationen mellan tre centrala grupper och deras föreställningar om varandra – den ungerska minoriteten, det externa hemlandet Ungern och värdlandet Rumänien (jfr Brubaker 1996). Inifrånperspektivet kommer från min egen forskning om ungrarnas politiska kultur där jag genomfört en pilotstudie med ett tjugotal intervjuer. Intervjuerna handlar i huvudsak om hur ungrarna ser på sin egen identitet och hur den påverkar politiken och framförallt stödet till det ungerska partiet. Förutom dessa intervjuer har jag levt nära den ungerska minoriteten under ett par år och därmed kunnat följa utvecklingen inifrån, samtidigt som jag kunnat betrakta den utifrån eftersom jag själv inte är ungrare.

För att analysera utvecklingen utgår jag ifrån olika begrepp och grupper som interagerar såsom identitet, etnicitet, nationalism, minoritet, hemland och värdland. Enligt George Schöpflin har betydelsen av kulturell identitet underskattats i samband med forskning kring makt och politik (Schöpflin 2000: 4), trots att det finns flera framgångsrika studier som visar sambandet mellan kultur och politik (Almond & Verba 1963, Inglehart 1989, Putnam 1993). Jag tillämpar en kulturell ansats i analysen av hur det politiska intresset inom varje grupp är artikulerat och konstruerat. Med kultur menas här en symbolisk kontext inom vilken politiken bedrivs och som kopplar samman individuella och kollektiva identiteter. Kulturen definierar gruppgränser och organiserar handling inom och mellan dessa grupper (Ross 1997: 46–53).

Inom en viss kultur finns flera kollektiva identiteter som är socialt konstruerade och som blir meningsfulla i en kontext där de artikulerar gränsytan mellan «vi» och «dem» (Peterson & Robertsson 2003: 7). En typ av kollektiv identitet är etnicitet, som på motsvarande sett handlar om en process av gränsdragning och relationer (Barth 1969). Etnicitet har alltså en politisk och organisatorisk aspekt såväl som en symbolisk (Eriksen 2002: 12–13). Etnicitet handlar om en kollektivt upplevd känsla av samhörighet, där en viss grupp ser sig själva som kulturellt distinkt i relation till andra grupper. Gruppens självidentifikation är central, likaså de sociala markörerna såsom språk, seder, religion och myter. Inom den etniska gruppen finns en stark solidaritet och ett förtroende för varandra. På motsvarande sett kan nationalism betraktas som en föreställd gemenskap (Anderson

1992). Båda begreppen handlar om relationer mellan grupper och om inkludering och exkludering. Det finns många likheter mellan nationalism och etnicitet, men en viktig skillnad är att nationalism strävar efter att de politiska gränserna ska sammanfalla med de kulturella, vilket innebär att en nationalism handlar om en etnisk grupps anspråk på en egen stat (Eriksen 2002: 19).

En etnisk grupp kan uppfattas som ett hot mot den nationella sammanhållningen och det blir lätt spänningar mellan partikulära (kollektiva) och universella (individuella) rättigheter (Eriksen 2002: 120). När ett samhälle upplever etniska motsättningar och konflikter kan detta resultera i ett partisystem som bygger på etnisk indelning. Fördelen med ett etniskt parti är att det kan skapa trygghet och säkerhet för en utsatt minoritet medan nackdelen är att själva bildandet av etniska partier i sig kan förstärka de etniska gränserna och institutionalisera och hindra att gemensamma universella värden skapas (Horowitz 1985: 291). Schöpflin menar emellertid att fördelarna överväger nackdelarna och att i grund och botten bygger alla partier på någon form av kulturell kollektiv identitet (Schöpflin 2000: 267). De etniska motsättningarna kan dock utnyttjas instrumentellt av en politisk elit som upprätthåller motsättningarna för att själva behålla makten. Detta kan driva på uppkomsten av nationalistiska partier som bildar motpol mot de etniska partierna, vilket kan leda till en stigmatisering av de etniska motsättningarna.

Utifrån ett instrumentellt synsätt har Rogers Brubaker (1996) presenterat en teori om hur nationalism kan definieras utifrån tre olika gruppers intressen. Det första handlar om hur den statsbärande etniska gruppen driver en «nationalizing nationalism» gentemot övriga etniska grupper eller minoriteter. Nästa typ av nationalism är «transborder nationalism» som innebär att en etnisk grupps hemland eller moderland stödjer och tar ansvar för minoriteten som befinner sig i ett annat värdland. Den tredje typen är minoritetens nationalism som kan vara nationaliserande i sig med krav på egen stat eller att minoriteten ska ingå i hemlandets nation, men även baseras på krav om kollektiva rättigheter.

Utifrån Brubakers triad av grupper kan man närma sig problematiken genom att studera tre centrala grupper och relationerna mellan dem: värdlandet (Rumänien), hemlandet (Ungern) och minoriteten själv (ungrarna). Inom varje grupp är det också möjligt att skilja på ledningens uppfattning och övriga medlemmars syn. Därutöver menar Schöpflin att EU och andra internationella organisationer har gått in och substituerat rollen som stat och fungerat som medlare (Schöpflin 2000: 33). Jag kommer att diskutera utvecklingen uti-

från följande grupper och relationer: EU och andra internationella organisationer, relationen mellan Ungern och Rumänien, relationen mellan Ungern och den ungerska minoriteten, relationen mellan rumäner och ungrare i Rumänien samt relationen mellan den ungerska minoriteten och dess ledning. Men först några ord om minoritetens spridning och den historiska kontexten.

Den ungerska minoriteten i Rumänien

Enligt den senaste folkräkningen från 2002 uppgår den ungerska minoriteten till 1,43 miljoner, vilket motsvarar 6,6 % av den samlade befolkningen.² I Transsylvanien utgör ungrarna 20 % av befolkningen och är spridda i tre områden. Det första är det så kallade szeklerområdet där de ungersktalande uppgår till runt 550 000 och där ungrarna är i majoritet i två län, Harghita (85%) och Covasna (74 %). Ursprungligen räknades de ungersktalande szeklerna som en separat etnisk grupp, men de har alltmera kommit att uppfatta sig själva som ungrare och idag är känslan av att vara szekler oftast underordnad en ungersk identitet. Szeklerområdet har en tradition av självstyre och under kommunisttiden existerade en autonom ungersk region 1952–68. De två andra områdena är centrala Transsylvanien och det norra gränsområdet mot Ungern där ungrarna bor utspridda och är i minoritet. Här uppgår de till runt 800–900 000. Ett fjärde område med en signifikant ungersk minoritet är byarna kring staden Bacău i regionen Moldavien som bebos av runt 60–70 000 så kallade csángó-ungrare.

Den ungerska minoriteten uppstod efter första världskriget då Ungern avträdde Transsylvanien till Rumänien som en del av fredsfördraget i Trianon. Rumänerna utgjorde en majoritet av befolkningen i regionen, men ungrare, tyskar och judar dominerade det politiska och ekonomiska livet, framförallt i städerna. De etniska skillnaderna sammanföll med språkliga, religiösa och ekonomiska skillnader. Ungarna organiserade sig i ett etniskt parti som inriktade sig på att förbättra ungrarnas politiska och ekonomiska rättigheter, där de kulturella värdena lyftes fram som särskilt viktiga (Sata 2001).

Under andra världskriget återfick Ungern norra delen av Transsylvanien och i samband med detta skedde en inflyttning av ungrare

2 Officiellt sett är därmed ungrarna den största minoriteten i Rumänien, men i praktiken kan det vara så att romerna är en större grupp. Det finns skattningar som anger runt 1,5–2,5 miljoner romer, men det finns inga säkra uppgifter kring detta.

till området från södra Transsylvanien. Området återgick till Rumänien efter kriget och har sedan dess varit en del av Rumänien.³ Under kommunisttiden etablerades en ungersk autonom region i szeklerområdet under påtryckningar från sovjetledningen. Formellt hade regionen självstyre, men i praktiken styrdes området från Bukarest. Från slutet av 1970-talet, men framförallt under 1980-talet kom den ungerska minoriteten att bli utsatt för Ceaușescus förtryck. Många ungrare hävdade att de blev utsatta för en etnisk diskriminering och betecknade det hela som «kulturellt folk mord» (ATF 1979, TWF 1985).⁴

László Hámos (2003) beskriver den rumänska kommunisttidens politik som en «systematisk påtvingad assimileringspolitik». I praktiken innebar den att etniska rumäner förflyttades till ungerskt dominerade städer i Transsylvanien, att utbildningen på ungerska begränsades, att det ungerska språket inte användes offentligt, att flera kulturella institutioner och minoritetskyrkor stängdes, att historieskrivningen fick en nationalistisk inriktning som riktades mot ungrarnas historia och identitet och att ungrare diskriminerades i arbetslivet (Fleischmann 1989). Ceaușescus systematiseringsplan, där målet var att modernisera landet genom att ersätta byar med så kallade agrostäder, drabbade också den ungerska minoriteten hårt.

Trots assimileringförsöken behöll den ungerska minoriteten sin identitet och den rumänska nationalistiska politiken skapade snarare en motreaktion bland ungrarna. En förklaring till det är att politiken genom olika institutionella lösningar delade upp samhället efter etniska linjer som gjorde att ungrarnas gruppkänsla ökade (Schöpflin 2000: 124, Tökés 1990). Exempel på detta är den ungerska autonoma regionen i Transsylvanien, samt förekomsten av etniskt indelade arbetarråd och folkräkningar där befolkningen kunde ange sin etniska tillhörighet. Trots att regimen förtryckte ungrarna bedrevs fortfarande undervisning på ungerska på flera ställen och många ungerska katolska och kalvinistiska kyrkor var tillåtna, även om dessa bevakades och delvis kontrollerades av regimvänliga representanter (Schöpflin 2000: 248).

Samtidigt som det politiska klimatet i Rumänien under 1980-talet hårdnade och samhället blev alltmer tillslutet gick den politiska utvecklingen i Ungern åt det motsatta hållet, med ökad öppenhet och

3 Mycket av rumänernas oro över ungrarnas separata identitet och politik har grundat sig just i den historiska erfarenheten ifrån andra världskriget.

4 Andra menar att *alla* rumänska invånare drabbades av regimen oavsett etniskt ursprung och att ungrarna har överdrivit sin egen utsatthet (Shafir 1985: 158).

tolerans. Politikerna i Ungern började engagera sig för de ungerska minoriteterna och genom ungerska emigranter kunde uppgifter om den rumänska regimens förtryck spridas internationellt, även till Norden och Sverige (Tamás 1988).

När väl Ceaușescu störtades i slutet av 1989 skedde det i samverkan mellan ungrare och rumäner. Hösten 1989 ledde den ungerska prästen László Tókés husarrest till sympatistrejker med stöd från både ungrare och rumäner. Detta var upptakten till demonstrationerna i Timișoara och revolutionen som kulminerade i diktatorns fall. Samverkan mellan ungrare och rumäner under revolutionen skapade förväntningar inför framtiden.⁵

Konflikt mellan ungrare och rumäner

Bara några dagar efter det att Ceaușescu avrättats i december 1989 grundade ungrarna det första nya politiska partiet i Rumänien, Den demokratiska alliansen av ungrare i Rumänien (UDMR/RMDSZ). Partiet tog sin förebild från det ungerska partiet från mellankrigstiden och det politiska programmet innehöll krav på förbättrade politiska och kulturella rättigheter. De kulturella frågorna gavs hög prioritet, däribland utbildningsfrågor (bland annat kravet på att återinrätta det ungerska universitetet och att alla ungerska elever skulle få tillbaka ungerska som undervisningsspråk). Inledningsvis var den nationella räddningsfronten med Ion Iliescu i spetsen frikostiga med löften till den ungerska minoriteten, men snart vägrade man att infria dessa med hänvisning till att man inte ville ge några kollektiva rättigheter. Det tidigare samarbetet mellan ungrare och rumäner bröts därmed.

Iliescu tog inom kort i bruk en nationalistisk retorik och vägrade kritisera de ultranationalistiska krafter som utmålade ungrarna som den interna fienden.⁶ Delvis som en motpol till ungrarnas parti

5 I Tókés självbiografi från 1990 framställer han sig som en kämpe för den «rumänska nationen», det vill säga med betoning på det rumänska medborgarskapet i vilket både ungrare och rumäner ingår (Tókés 1990). Senare har han mest gjort sig känd för att vara en stark förespråkare för ungersk territoriell autonomi i szeklerområdet. Kraven på territoriell autonomi har uppfattas av rumänerna som ett första steg mot att upplösa den rumänska staten. Tókés har därmed blivit en representant för den radikala delen av den ungerska minoriteten och många rumäner, men även ungrare, uppfattar honom som en person som bidragit till att försämma relationen mellan ungrare och rumäner.

6 De politiska förändringarna i Rumänien under 1989/90 har av vissa betecknats som en statskupp snarare än en riktig revolution med hänvisning till att Iliescus politik var en fortsättning på Ceaușescus nationalistiska, auktoritära och centralistiska politik, om än i en mildare form (Ágh 1998: 262–64).

bildades det ultranationalistiska partiet Vatra Românească. Partiet menade att ungrarnas krav på att återinföra ungerska som undervisningsspråk var ett första steg mot att införliva Transsylvanien i Ungern. Vatra spelade starkt på de ultranationalistiska strömningar som präglade de rumänska grupper som var missnöjda med att utvecklingen gick för sakta i Rumänien och som sökte en grupp att skylla allt på.

Detta blev upprinnelsen till de våldsamma händelserna i Târgu Mureș i mars 1990. I samband med att ungrarna firade 1848 års revolution attackerades RMDSZ:s partilokaler av en rumänsk folkmassa och en ungersk författare blev misshandlad. Polisen ingrep inte, utan snarare bidrog till att förloppet blev våldsamt (Gallagher 2005: 86). Ungarna organiserade sig tillsammans med ungersktalande romer till ett motangrepp. Slutligen fick militären ingripa för att skapa ordning. Åtta människor dog under kravallerna och flera hundra blev skadade. Iliescu la huvudansvaret på ungrarna och hänvisade till att deras krav i förlängningen handlade om separatism och han påpekade att Transsylvanien inte var föremål för någon förhandling (*ibid.*: 87). Efterspelet innebar att 50 personer greps, men bland dessa var det bara två etniska rumäner (Stan 2003: 245).

I den nya rumänska konstitutionen 1991 förklarades Rumänien vara en enhetlig nationalstat med rumänska som officiellt språk, även om de nationella minoriteternas identitet skulle skyddas. Under 1992 växte den rumänska nationalismen. Gheorghe Funar, borgmästaren i den transsylvanska staden Cluj-Napoca/Kolozsvár, blev ökad som den förste som efter 1989 gjorde uppskattande uttalanden om Ceaușescu genom att beteckna honom som en «god rumän» (Gallagher 2005: 103).

Det ungerska etniska partiets stöd från den ungerska minoriteten gjorde att politiken splittrades längs etniska skiljelinjer. Också ungerska myndigheter bidrog till det spända läget. År 1990 uttalade den nyttillträdde ungerska presidenten József Antall att han på ett andligt sett var president för 15 miljoner ungrare, vilket även inkluderade den ungerska minoriteten i Rumänien. Samma år infördes en artikel i Ungerns konstitution som innebar att Ungern var skyldig att skydda ungrarna i grannländerna. Detta skapade en politisk osäkerhet och instabilitet mellan länderna. Enligt några bedömare fanns det en risk för en våldsam konflikt där Ungern skulle kunna dras in, beträffande Transsylvaniens framtid (Donath 1993). Så här i efterhand verkar detta något överdrivet, delvis eftersom Ungern inte visade något intresse av få tillbaka Transsylvanien och delvis eftersom att den ungerska minoriteten själva inte krävde att Trans-

sylvanien skulle ansluta sig till Ungern. Den ungerska minoritetens krav begränsade sig till en begäran om politisk autonomi inom Rumänien och ett erkännande av kollektiva rättigheter, något som rumänska myndigheter vägrade acceptera eftersom de ansåg att den ungerska minoriteten skulle vara underordnad ett rumänskt medborgarskap.

Problemen mellan ungrare och rumäner i början av 1990-talet handlade således primärt om föreställningarna om vad den *egentligen* var ute efter. Dessa föreställningar var historiskt grundade och rumänernas oro var att ungrarnas mål var att splittra Rumänien och separera Transsylvanien ifrån Rumänien. Ungerna å andra sidan sökte återfå sitt politiska inflytande och fruktade att deras kulturella överlevnad var hotad av rumänsk nationalism.

Situationen i dagsläget – ungersk politisk representation och gemensamt styre

Idag är risken för att det ska uppstå våldsamma sammandrabbningar mellan ungrare och rumäner nästan helt obefintlig. Rumänsk politik kan dock sägas vara indelad efter etniska och kulturella skiljelinjer. Den etniska indelningen förstärks av att partistrukturen är uppdelad mellan «rumänska partier» och minoritetspartier, där det ungerska partiet är det klart största och det enda minoritetspartiet med någon form av politiskt inflytande.

Det ungerska partiet RMDSZ har fått igenom flera av sina krav och idag har minoriteterna rätt att använda sitt modersmål i kontakten med myndigheter på orter där de utgör mer än 20 % och även inom rättsväsendet. Undervisningen på ungerska har också ökat, men önskemålet om ett statligt ungerskt universitet har inte infriats. Istället har ett privat ungerskt universitet etablerats, med stöd från bland andra den ungerska staten. Det statliga universitetet i Cluj-Napoca har blivit ett mångetniskt universitet med rumänska, ungerska och tyska inriktningar, vilket dock inte har hindrat att ungrarna klagat på att rumänerna fortfarande sitter på de styrande posterna. Andelen ungerska studenter har ökat och motsvarar i stort sett den ungerska andelen i Transsylvanien, det vill säga runt 20 %. Stöttestenen för tillfället är att RMDSZ kräver att en minoritetslag ska antas där den kulturella autonomin lagstadgas. Det tidigare framförda kravet på en territoriell autonomi har under tiden övertagits av ett nystartat parti, Den ungerska civila alliansen.

Mellan Ungern och Rumänien råder en positiv anda. Ungerns nuvarande premiärminister Ferenc Gyurcsány har sagt att Ungern

vill lämna konflikten bakom sig och se framåt. Ungern har givit Rumänien sitt stöd i processen mot EU-medlemskap, delvis för att det skulle bli lättare för ungrare att passera den ungerska gränsen, men även för att minoritetsfrågor därmed hamnar under en överstatlig struktur som ger den ungerska minoriteten ett ökat skydd. I de senaste officiella uttalanden vill Ungern och Rumänien gärna framstå som en modell för hur andra länder på Balkan kan arbeta för att uppnå samverkan och samarbete.

Relationer som påverkat utvecklingen: EU och andra internationella organisationer

Den aktör som många bedömare anser ha varit central och avgörande för den fredliga utvecklingen av den ungersk-rumänska relationen är EU (Ram 2003, Linden 2000, Kostecki 2002: 51). Både Ungern och Rumänien har lockats av EU-medlemskap och därmed accepterat de krav som EU ställt upp. EU har å sin sida strävat efter att aktivt undvika etniska motsättningar i likhet med de som uppstod i Kosovo. EU har därför fungerat som medlare mellan Ungern och Rumänien, men även mellan ungrare och rumäner i Rumänien.

EU har även fungerat som ett slags substitut för staten när det gäller skyddet av minoriteter. Ett exempel på det i relationen mellan ungrare och rumäner är att EU lyckades få RMDSZ och Iliescus socialdemokratiska parti att försonas efter valet år 2000 och senare samarbeta kring en lag som innebar att minoritetsspråk skulle bli officiellt på orter där minoriteten övergick 20 % (Gallagher 2005: 327). Detta trots att Iliescu under regeringsperioden 1990–96 drevit en politik som varit nationalistisk och där ungrarna utpekades som nationella fiender, inte minst i samband med våldsamheterna i Târgu Mureş 1990.

I EU:s rapportering 1998–2005 beskrivs hur stegvisa förbättringar gjorts för den ungerska minoriteten, bland annat gällande undervisning på ungerska, användningen av språket på lokal nivå, tvåspråkiga skyltar och utgivning av skolböcker på minoritetsspråk.⁷ De problem som återstår att lösa handlar om återlämnande av egendom och rekrytering av poliser med minoritetsbakgrund, men även om att minska antalet fall av etnisk diskriminering. EU har också tagit upp problemet med att det nya ungerska partiet, Den ungerska civila alliansen, hindrades från att delta i valet 2004. Relationen

7 För EU:s årliga rapporter om Rumäniens framsteg på vägen mot anslutning, se http://ec.europa.eu/comm/enlargement/romania/key_documents.htm.

med ungrarna anses dock generellt sett vara bra. Ungerns situation har med andra ord gått ifrån att vara ett minoritetsproblem till att numera handla om hur ett politiskt särintresse utövar politiska påtryckningar på högsta nivå.⁸

Förutom EU har förhandlingarna om NATO-medlemskap inneburit en politisk press på att Ungern och Rumänien ska komma överens (Sanborne 2004: 146–51). Det finns även andra organisationer som drivit minoritetsfrågorna, exempelvis Europarådet och Högkommissarien för nationella minoriteter (HCNM), som medlat i en av kärnkonflikterna gällande det ungerska universitetet i Cluj-Napoca (Fürst 2003).

Relationen mellan Ungern och Rumänien

Relationen mellan Ungern och Rumänien var fram till ett vänskapsavtal skrevs under år 1996 relativt dålig och det fanns en misstänksamhet från Ungerns sida mot hur Rumänien handskades med den ungerska minoriteten. Från Rumäniens sida fanns en liknande misstänksamhet mot Ungerns avsikter, speciellt i samband med den ungerske presidentens ovan nämnda uttalande 1990 om att han andligt sett var president för den ungerska minoriteten i Rumänien. Denna typ av retorik förde tankarna till separatism och revisionism motsvarande den man hade sett under andra världskriget. När den socialdemokratiska regeringen tillträdde 1994 markerade dock premiärminister Gyula Horn tydligt att han bara styrde över de cirka 10 miljoner som bodde i Ungern (Gallagher 2005: 129, Schöpflin 2000: 371). Sedan 1996 har alltså relationen mellan Ungern och Rumänien förbättras, bland annat tack vare ländernas medlemskapsförhandlingar i EU och NATO som inneburit politisk press utifrån. Ambitionen på den högsta politiska nivån i de båda länderna har också hela tiden varit att hitta former för samförstånd och undvika konflikt.

Det som ändå irriterat rumänska myndigheter är hur Ungern på olika sätt försökt knyta den ungerska minoriteten närmare Ungern, bland annat genom den så kallade statuslagen ifrån 2001, som öppnade för att etniska ungrare i grannländerna kunde ansöka om ungerska id-kort som gav fördelar gällande utbildning, hälsovård, arbetstillstånd, kulturevenemang och resor i Ungern. Rumänien kritiserade lagen eftersom den var diskriminerande mot etniska

8 Däremot har EU hela tiden påpekat romernas utsatta position och hur de diskrimineras. Romernas situation är problematisk både socialt och ekonomiskt, trots att Rumänien påbörjat olika program för att förbättra deras livsvillkor.

rumäner, och för att man ogillade att ungerska myndigheter införde lagar som rörde rumänska medborgare. Ungern fick också kritik från internationella organisationer och lagen modifierades 2003. Ungerns «transborder nationalism» har således periodvis försämrat relationen med Rumänien, men eftersom Rumänien själv agerat på motsvarande sätt gentemot sina minoriteter i Moldavien och Bukovina, har frågan aldrig riktigt kunna ställas på sin spets (Iordachi 2002: 32).

Relationen mellan Ungern och den ungerska minoriteten i Rumänien

Intresset för de ungerska minoriteterna har varit starkast från den ungerska högern och speciellt från partiet FIDESZ (Tóth 2005). Det var under FIDESZ och Viktor Orbáns regeringstid som Ungern vidtog den så kallade statuslagen. FIDESZ och RMDSZ samarbetade länge, men RMDSZ bröt med FIDESZ efter det att FIDESZ gav finansiellt stöd åt bildandet av Den ungerska civila alliansen. Detta nya parti utmanade RMDSZ' dominerande ställning bland de ungerska väljarna och hotade att splittra minoriteten, vilket hade kunnat innebära att inget minoritetsparti skulle ha klarat spärren på 5 %.⁹ RMDSZ har därmed under senaste åren tagit ett större avstånd ifrån Ungern. Detta gör att partiet blivit mera accepterat som ett «rumänskt» minoritetsparti, vilket är positivt i relationen med andra rumänska partier och rumäner i allmänhet.

År 2004 genomfördes en folkomröstning som rörde frågan om dubbelt medborgarskap för de ungerska minoriteterna, på initiativ av högern i Ungern. I debatten inför valet hade den socialistiska premiärminister Ferenc Gyurcsány varnat för ökade kostnader i samband med att de ungerska minoriteterna skulle få dubbelt medborgarskap. Trots att en majoritet röstade för, blev omröstningen underkänd på grund av att valdeltagandet var för lågt. Ungerns minoritetspolitik har i allmänhet gått ut på att skydda minoriteternas kulturella överlevnad samtidigt som man velat att de ska bo kvar i sina externa hemländer. Detta har ökat avståndet mellan Ungern och de ungerska minoriteterna och gjort att minoriteterna numera uppfattar sig själva ha en separat identitet – en ungersk minoritet.

Det finns dock ungrare i Rumänien som välkomnat de ungerska reformerna, speciellt yngre människor som arbetat i Ungern har

9 I valet 2004 tilläts som nämnt ovan inte Den ungerska alliansen att ställa upp till val och RMDSZ kunde därmed säkra sina ungerska röster och bilda koalitionsregering med den rumänska högern.

uppskattat fördelarna med id-kortet. Många ungrare från Rumänien som flyttat till Ungern hoppades också på att få ett dubbelt medborgarskap (Csepeli *et al.* 2000: 32). När *Dagens Nyheter* rapporterade kring folkomröstningen under titeln «Rumäner hoppas på ungerskt pass» (*Dagens Nyheter* 4 december 2004), gav det dock ett något felaktigt intryck eftersom ungrarna ifrån Rumänien betraktar sig själva i första hand just som ungrare och inte som rumäner.

Både statuslagen och folkomröstningen är utslag av en minoritetspolitik där frågan om vem som är ungrare ställts på sin spets. Dessa åtgärder visar ett missnöje från Ungerns sida med hur Rumänien tagit hand om minoriteten, men även att det ungerska nationsbegreppet alltmer kommit att definieras i termer av etnicitet. Det kan också tolkas som ett utslag av en institutionalisering av den ungerska nationen och ett sätt att knyta de ungerska minoriteterna närmare Ungern (Kántor 2005: 47–48). I det här ligger en rädsla för att den ungerska minoriteten ska assimileras i värdlandet och därmed uppgå i den rumänska nationen. Frågan är dock om lagen ska uppfattas som ett minoritetsskydd eller nationsbyggande från Ungerns sida (Kántor 2004).

Relationen mellan ungrare och rumäner

Under valrörelsen inför president- och parlamentsvalen 1996 spelade Iliescu och hans socialistiska parti fortfarande mycket på nationalistiska strömningar och utmålade ungrarna som ett hot mot den nationella säkerheten. Iliescu förlorade emellertid valet och RMDSZ bildade regering tillsammans med en högerliberal koalition 1996–2000 (Gallagher 2005:141).

Den nationalistiska retoriken levde dock kvar och i presidentvalet år 2000 fick den ultranationalistiska ledaren Vadim Tudor runt en tredjedel av alla röster. I ett teveuttalande lovade Tudor att inom 48 timmar likvidera «maffian» som styrde Rumänien, med hänvisning till judar, romer och ungrare (CEDIME-SE 2001: 14). Även om ingen trodde att Tudors hot om allmänna avrättningar skulle realiseras, kände många en osäkerhet kring vad som var på gång. Tudor hade dessutom många anhängare just i Transsylvanien, vilket störde bilden av området som en region med en speciell tolerans mellan de båda grupperna.¹⁰ Tudors valframgångar gav

10 Under den här tiden bodde jag själv i Cluj-Napoca, och stämningen var ganska obehaglig. Borgmästaren hade låtit måla alla bänkar och parkeringsstolpar i den rumänska flaggans färger och det hängde flaggor överallt för att kompensera den enda ungerska flaggan som hängde vid ungerska konsulatet.

Rumänien ett negativt omdöme internationellt, något som satte press på RMDSZ och Iliescus socialistparti att samarbeta, för att visa att Rumänien inte var så extremt och nationalistiskt som valet låtit påskina.

En undersökning från 2001 visade att mer än hälften av befolkningen ansåg att det fanns utländska hot mot Rumänien och runt hälften ansåg att det fanns etniska grupper som agerade mot det nationella intresset (Gallagher 2005: 329). Tudors Stor-Rumänienparti (PRM) tappade dock stöd i valet 2004. De liberala partierna samlade sig bakom Traian Băsescu, och i andra valomgången lyckades Băsescu även få stöd från anhängare av PRM genom att anklaga den styrande socialdemokratiska regeringen för att ha förrått nationen när den givit autonomi till ungrarna i szeklerområdet. I slutändan innebar emellertid segern för liberalerna att de bildade en koalitionsregering med RMDSZ (Ciobanu & Shafir 2005). Den nuvarande regeringen med tre ungerska ministrar är därmed, paradoxalt nog, delvis ett resultat av nationalistisk valpropaganda. Med tiden har dock den nationalistiska retoriken delvis tappat sin kraft eftersom de uppmålade ungerska hoten aldrig har förverkligats. Rumänsk nationalism kan därför sägas vara på nedgång.

En annan fråga som har påverkat relationerna mellan ungrare och rumäner är den ekonomiska utvecklingen. Enligt Irene Nilsson har Rumänien haft en svår distributionskris i form av en relativt dålig ekonomisk utveckling, speciellt fram till år 2000, vilket har försvårat demokratiseringen (Nilsson 2002: 417–21). Ultranationalism och populism kan ha fungerat som en kompensation och legitimering för den dåliga ekonomin. Under de senaste fem åren har det emellertid gått betydligt bättre för landet och tillväxten har varit relativt hög, vilket kan förklara varför ultranationalismen varit på nedgång (Gallagher 2005: 330).

En orsak till att ungrarna ändå känt sig missnöjda med sin situation kan vara att de har jämfört den materiella utvecklingen i Rumänien med den i Ungern, där tillväxten varit mer än dubbelt så hög i genomsnitt (Roger 2002). Ungerns krav på autonomi har också utgått ifrån uppfattningen att de skulle kunna få en högre tillväxt om de fick bestämma själva. Detta hänger samman med att ungrarna gärna förklarar skillnaden mellan Ungern och Rumänien i kulturella termer och att de ser sig själva som mera «kulturellt utvecklade» än rumänerna (Haller 2004: 181).

Samtidigt har många ungrare från Rumänien varit i Ungern och arbetat. Där har de blivit behandlade som rumäner, vilket har gjort att de kommit hem med en ny känsla av nationell identitet

(Fox 1998). I det materiella vardagslivet har ungrarna i Rumänien en hel del gemensamt med rumänerna, men samtidigt känner sig ungrarna exkluderade. Som en ungrare uttryckte det, «Vi transsylvanier känner oss ibland som andra klassens ungrare i jämförelse med ungrarna från Ungern och andra klassens rumänska medborgare i jämförelse med rumänerna, vi känner oss därmed bedragna av båda» (Mungiu Pippidi 1999: 26). Även de ungrare som jag har intervjuat upplever att det finns en skillnad mellan ungrarna i Ungern och ungrarna i Rumänien och att ungrarna i Rumänien känner sig mindre värda.

Identitetsmässigt uppfattar de ungersktalande i Rumänien sig i första hand som ungrare och i andra hand som rumänska medborgare. Många markerar också sin regionala tillhörighet genom att säga att de är ungrare från Transsylvanien. I en undersökning från år 2000 angav över hälften att de var ungrare från Transsylvanien och cirka 1/3 att de var ungrare från Rumänien, medan 13 % angav att de var szekler (Culic 2001). Rent metodiskt kan det vara problematiskt att fånga in frågor om konstruktion av identiteter i enkätundersökningar, men även intervjubaserade undersökningar bekräftar ungrarnas starka identitet (Magyari-Vinze 1997, Mungiu Pippidi 1999). Ett representativt uttalande om ungersk identitet är: «När jag säger att jag är ungrare från Transsylvanien så säger det allt: vilken nation jag tillhör, det faktum att jag är rumänsk medborgare och från vilken del av Rumänien jag kommer» (Mungiu Pippidi 1999: 24).

Betoningen på den nationella ungerska kulturella identiteten är också viktigare ju högre status en ungrare har. Också det motsatta gäller: ju lägre status, desto starkare blir kopplingen till det civila rumänska medborgarskapet (Veres 2000). Detta blev tydligt i en politisk kamp kring en staty över 1848 års revolution i Arad i västra Transsylvanien, där ledningen för RMDSZ kände sig kränkta över att inte få uppföra statyn, medan den ungerska befolkningen förhöll sig ganska neutral (Iordachi 2004: 143).

Samtidigt skäms ungrarna i högre utsträckning än rumänerna för sitt rumänska medborgarskap (Csepeli *et al.* 2000: 36). En av mina informanter uttryckte det så här: «Genom att säga att jag är ungrare från Rumänien så skiljer jag mig ifrån de negativa stereotyper som finns om Rumänien och markerar min ungerskhet» (kvinna 23). Den ungerska minoriteten är mera etnocentrisk och har en mer positiv syn på sig själva än vad rumänerna har (Csepeli *et al.* 2000: 44). En förklaring till ungrarnas etnocentriska hållning är att de är i ett minoritetsläge.

För rumänerna är medborgarskapet och den territoriella kopplingen viktigare än för ungrarna (Culic 2000 *et al.*: 257, Csepeli *et al.* 2000: 35, Csepeli 2000, Veres 2000). Skillnaden i definitionen av nationell identitet, där ungrarna betonar det kulturella och rumänerna det civila medborgarskapet, gör att missförstånd om de politiska målen lätt uppstår. När ungrarna säger att de tillhör den ungerska nationen, uttrycker de en språklig och kulturell samhörighet som inte står i strid med deras rumänska medborgarskap. Rumäner har emellertid svårt att acceptera detta eftersom deras egen nationella identitet är starkt kopplad till den civila definitionen med betoning på medborgarskap och nationellt territorium. Ungarna kan därmed sägas själva ha valt att inte ingå i den rumänska nationen eftersom de inte uppfattat den som tillräckligt attraktiv. Å andra sidan kan den rumänska definitionen sägas ha exkluderat ungrarna, något som bidragit till att ungrarna inte kunnat identifiera sig med den rumänska staten (Culic 2001).

Undersökningar visar att den ungerska minoriteten upplever sitt sociala liv svårare än rumänerna. Exempelvis är självkänslan bland ungerska tonåringar lägre jämfört både med rumäner och ungrarna i Ungern (Csapó *et al.* 1999). Även om optimismen har ökat något, är många ungrare missnöjda – runt 60 % menar att landet går åt fel håll (Culic *et al.* 2004: 6–10). En av mina informanter menade att ungrarna inte känner sig hemma i Rumänien eftersom de tidigare varit vana att styra landet, men nu befinner sig i en minoritetsställning (kvinna 47).

När det gäller relationen med rumäner är det många ungrare som ger uttryck för uppfattningen att det är den politiska ledningen som skapat motsättningarna. Ett representativt uttalande är att «allt som splittrar ungrare och rumäner kommer uppifrån, från höjdarna, men vi vanliga människor vi förstår varandra» (*Dagens Nyheter* 11 april 2000). Undersökningar visar att de mest extrema ledarna på båda sidorna uppfattas som negativa faktorer för relationen mellan ungrare och rumäner (Csepeli *et al.* 2000: 47). Uppgifter tyder på att konflikten till viss del varit elitdriven (jfr också det ovan nämnde exemplet med statyn i Arad) och att indelningen mellan ungrare och rumäner ibland är överdriven.

Det finns exempel på individer med blandad identitet eller en situationsbunden identitet där etniska gränsdragningar inte är betydelsefulla, utan där andra gruppstillhörigheter är viktigare, såsom yrke, klass eller kön. Det finns också exempel på att ungrare och rumäner enats och gått samman politiskt, bland annat när det gäller regionalisering och decentralisering av Rumänien för att skapa

ett mera autonomt Transsylvanien (Antik *et al.* 2001). Några menar också att det är fel att säga att det finns en etnisk uppdelning. Snarare handlar det om att det finns olika nationsmodeller som konkurrerar med varandra, där ungrarna vill ha en multinationell statsmodell medan rumänerna kämpar för en nationell enhetsstat (Csergö 2002).

Relationen mellan ungrarna och dess ledning

Trots att det finns regionala, religiösa och klassmässiga skillnader ungrarna sinsemellan, stödjer nästan alla ungrare det ungerska etniska partiet RMDSZ (Schöpflin 2000: 412). I alla val efter 1990 har det ungerska partiet fått ett stöd som motsvarat den ungerska befolkningsandelen, det vill säga runt 6–8 %. Partiet har inte bara haft rollen som ett politiskt parti, utan har också fungerat som representant för den ungerska minoriteten både i förhandlingar med Ungern och med Rumänien. Detta har kritiserats av Rumänien med hänvisning till att RMDSZ är ett politiskt parti (Iordachi 2002: 28). Partiet har också administrerat de ungerska id-korten, vilket gjort att de blivit den ungerska statens förlängda arm i Rumänien.

När RMDSZ grundades 1989 var det 16 olika partier som gick samman och krävde kulturell och social frihet. Partiet krävde kollektiva rättigheter, något som vissa bedömare ansåg spädde på de nationalistiska strömningarna hos rumänerna (Verdery 1999: 320). Diskussionen om politisk och territoriell autonomi i szeklerområdet ledde till splittringar inom partiet, men under mitten av 1990-talet tonades kravet på autonomi ner, något som bidrog till att partiet kunde ingå i en koalitionsregering 1996–2000 och åter 2004 och framåt. Autonomikravet har på senare tid återkommit till partiet, men nu handlar det om kulturell autonomi där frågan om att bevara den nationella identiteten är central. Det innebär att partiet kräver att den etniska indelningen som *de facto* existerar inom partiväsendet ska formaliseras till lag och bli *de jure* (PER 2005: 10). Samtidigt har kravet på territoriell autonomi övertagits av Den ungerska civila alliansen.

Den rumänska konstitutionen garanterar minoritetspartierna en plats i den nedre kammaren ifall partiet uppnår minst 1300 röster. I dagsläget finns 19 minoriteter representerade (Alinescu 2004). Den nedre spärren för att få ytterligare platser är 5 % och det finns en risk att RMDSZ kan hamna under spärren i framtiden, antingen för att den ungerska minoriteten minskar eller för att den splittras politiskt bland flera partier. Därför trycker partiet på nu medan de har makt

för att få sina kollektiva rättigheter ytterligare befastade.

Partiprogrammet har betonat kampen för att ungrarna ska få bevara sin nationella identitet och man har även lyft fram den transsylvanska kulturen och andan som något värdefullt för Rumänien. Partiets ordförande Béla Markós slogan under valrörelsen inför presidentvalen 2004 var «Med europeiska ögon och en transsylvansk själ» och partiets slagord har varit «Integration [i EU], autonomi och välfärd». Medan partiet således prioriterar den kulturella autonomi har undersökningar visat att de flesta ungrare främst prioriterar höjd levnadsstandard (Csepeli *et al.* 2000: 28). RMDSZ har ändå ett högt stöd bland ungrarna och cirka 80 % har röstat på partiet (Culic *et al.* 2004: 41). Förtroendet för partiet har gått ner något sedan det visat sig att några medlemmar av partiledningen «kommit alltför nära» den rumänska partieliten och därmed kunnat tjäna mycket pengar på dessa kontakter (PER 2005: 28). Flera av mina informanter känner sig också frustrerade av att känna sig «tvungna» att rösta på det ungerska partiet: «Eftersom jag är ungrare känner jag att jag måste stödja det ungerska partiet» (kvinna 53).

I grund och botten har motsättningarna mellan ungrare och rumäner handlat om ungrarnas tillhörighet, det vill säga om de är en ungersk nationell minoritet med målsättningen och förhoppningen att ingå i den ungerska nationen eller om de är en rumänsk nationell minoritet som inom ramen för Rumänien krävt att få sina kollektiva rättigheter erkända. Med tiden verkar det som att ungrarna alltmera formerat sig som en etnisk minoritet utifrån en speciell ungerskhet som skiljer sig från den i Ungern, men med ett politiskt intresse att spela en vågmästarroll i den rumänska politiken. Den ungerska minoritetens ökade avstånd gentemot Ungern verkar ha bidragit till att relationen med de rumänska politikerna har förbättrats. Samtidigt har de radikala krafterna bland den ungerska minoriteten och bland rumänerna tonats ned. Detta kan ha att göra med att rumänsk politik gått allt mer mot en traditionell uppdelning mellan höger och vänsterintressen och att Rumäniens ekonomi har förbättrats.

Sammanfattning

Relationen mellan ungrare och rumäner har gått från en våldsam sammandrabbning 1990 till gemensamt styre av landet år 2004. Förklaringarna till den här utvecklingen är många. En är att relationerna mellan Ungern och Rumänien förbättrats – framför allt efter det att ett vänskapsavtal undertecknades 1996. Båda länderna har stöttat varandra i den gemensamma processen mot medlemskap i NATO

och EU. Rumäniens anpassningsprocess inför EU-medlemskapet har inneburit förbättrade möjligheter för den ungerska minoriteten och EU har också drivit på samarbetet mellan det ungerska partiet och den rumänska regeringen. De ultranationalistiska partierna har dessutom tappat sitt tidigare relativt starka stöd, något som dels kan förklaras med att de utmålade ungerska hoten aldrig förverkligades, dels med att den ekonomiska utvecklingen i Rumänien gått allt bättre. Den förbättrade ekonomiska situationen och avtalet med EU om ett framtida medlemskap har ökat optimismen överlag. Samtidigt har det ungerska partiet tonat ned sina tidigare krav på territoriell autonomi i szeklerområdet och genom olika regeringssamarbeten antagit en mer pragmatisk politik. Politikerna på båda sidor har varit pragmatiska och lösningsorienterade, även om det ibland krävts utomstående påtryckningar från exempelvis EU.

Det finns tecken på att konflikten varit elitdriven både bland ungrare och rumäner, men att den rumänska nationalismen har minskat i betydelse. Inom det ungerska partiet tycks ledningen driva frågor om kulturell autonomi som upplevs som viktiga för eliten själv, medan ungrarna i allmänhet prioriterar högre levnadsstandard. Med tanke på att frågan om autonomi varit känslig för många rumäner har ungrarnas krav på autonomi försvårat relationen. Rumänerna har dock med tiden förstått att ungrarnas nationella identitet går att förena med ett rumänskt medborgarskap och att ungrarna aldrig förespråkade att Transsylvanien skulle bli en del av Ungern.

Den ungerska minoriteten stödjer det ungerska partiet, men en majoritet av ungrarna är missnöjda med sin situation, något som kan ha att göra med att de jämför med situationen i Ungern. Den ungerska identiteten är fortfarande stark bland ungrare i Rumänien, men de senaste årens erfarenheter har visat att ungrarna i Rumänien helst företräder sina egna intressen och att Ungerns minoritetspolitik inte alltid upplevts som enbart positiv av den ungerska minoriteten. Många ungrare från Rumänien har genom att arbeta i Ungern upplevt att de inte blivit behandlade som ungrare utan som rumäner och de har därmed känt sig svikna. I relationen med rumänerna har ungrarna blivit etnocentriska och upplever sig själva som bättre och duktigare än rumänerna i allmänhet. Ungrarna i Rumänien har därmed blivit alltmera av en etnisk minoritet i Rumänien: de känner en kulturell gemenskap med den ungerska nationen, men samtidigt har de accepterat sitt rumänska medborgarskap och i vardagen delar de många problem med rumänerna.

Den rumänska utvecklingen kan utifrån betraktas som en relativ framgång där etniska motsättningar har gått från våldsamer till

gemensamt styre. För andra länder på Balkan som är på väg mot ett medlemskap i EU finns möjligheter att dra viktiga lärdomar om hur det är möjligt att skapa en stabilitet i de etniska relationerna utifrån den ungersk-rumänska modellen. Denna modell består av relativt starkt lagligt skydd för vissa kollektiva rättigheter gällande undervisning och användningen av språk inom den offentliga sektorn, men också garanterade platser för minoriteterna i parlamentet. Både värdlandet och det externa hemlandet måste gå in för att samarbeta och förbättra sina relationer. Därutöver behövs politiker som är villiga att arbeta för att dels uppfylla internationella normer gällande skydd för minoriteter, dels uppfylla krav som ställs för medlemskap i internationella organisationer som EU. Modellen lägger också ett ansvar på att minoriteterna själva organiserar sig, något som i förlängningen kan leda till ett politiskt inflytande.

Litteratur

- Ágh, Attila (1998) *Emerging Democracies in East Central Europe and the Balkans*. Cheltenham: E. Elgar.
- Alionescu, Ciprian-Calin (2004) Parliamentary Representation of Minorities in Romania. *Southeast European Politics* 5 (1): 60–75.
- Almond, Gabriel & Sidney Verba (1963) *The Civic Culture*. Newbury: Sage.
- Andersson, Benedict (1992) *Den föreställda gemenskapen. Reflexioner kring nationalismens ursprung och spridning*. Göteborg: Daidalos.
- Antik, Sandor *et al.* (2001) *Memorandum: Romania of Regions* (www1.minn.net/~graczar/FTR-208/daily_carries.htm).
- ATF (1979) *Witness to Cultural Genocide. First-hand Reports on Rumania's Minority Policies Today*. New York, NY: American Transylvanian Federation/Committee for Human Rights in Rumania.
- Barth, Fredrik (1969) *Ethnic Groups and Boundaries*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Brubaker, Rogers (1996) *Nationalism Reframed. Nationhood and the National Question in the New Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- CEDIME-SE (2001) *Minorities in Southeast Europe. Hungarians of Romania*. Athen: Center for Documentation and Information on Minorities in Europe, Southeast Europe.
- Ciabanu, Monica & Michael Shafir (2005) The 2004 Romanian Elections: A Test for Democratic Consolidation? *RFE/RL East European Perspectives* 7 (3) (www.rferl.org/reports/eeepreport/2005/04/3-070405.asp).
- Csapó, Benő, Aurora Liiceanu & Sándor Lázár (1999) «Being a Minority: Hungarian Adolescents in Transylvania, Romania» i Françoise Alsaker & August Flammer (red.) *The Adolescent Experience: European and American Adolescents in the 1990s*. London: Lawrence Erlbaum.
- Csepeli, György (2000) Conflicting Bonds of Ethnicity and Citizenship in Transylvania, Romania. *Canadian Review of Studies in Nationalism* 27 (1–2): 101–10.
- Csepeli, György, Antal Örkény & Mária Székelyi (2000) *Grappling with National Identity. How Nations See Each Other in Central Europe*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Csergő, Zsuzsa (2002) Beyond Ethnic Division: Majority-Minority Debate About the Postcommunist State in Romania and Slovakia. *East European Politics and Societies* 16 (1): 1–29.
- Culic, Irina, István Horváth & Cristina Rat (2000) «Ethnobarometer» i Lucian Nastasa & Levente Salat (red.) *Interethnic Relations in Post-Communist Romania*. Cluj-Napoca: Ethnocultural Diversity Resource Center.
- Culic, Irina, István Horváth, Marius Lazar & Tivadar Magyari (2004) *Romániai Magyarok*. Cluj-Napoca: Ethnocultural Diversity Resource Center.
- Culic, Irina (2001) «Nationhood and Identity: Romanians and Hungarians in Transylvania» i Balász Trencsényi, Dragoş Petrescu, Christina Petrescu, Constantin Iordachi & Zoltán Kántor (red.) *Nation-Building and Contested Identities: Romanian and Hungarian Case Studies*. Budapest: Regio/ Iaşi: Editura Polirom.
- Donath, Jaap (1993) The Hungarian Minority in Romania: Past, Present, and Future. *Ethnic Groups* 10 (4): 323–41.

- Eriksen, Thomas Hylland (2002) *Ethnicity and Nationalism*. London: Pluto.
- Fleischmann, Janet (1989) *Destroying Ethnic Identity: The Hungarians of Romania*. New York, NY: Helsinki Watch.
- Fox, Jon E. (1998) *Identity Formation in Migration: The Case of Transylvanian Hungarian Guest Workers* (www.ksg.harvard.edu/kokkalis/GSW1/GSW1/05%20Fox.pdf).
- Fürst, Heiko (2003) Reconstructing Political Order: The High Commissioner on National Minorities in Transylvania. *Southeast European Politics* 4 (2–3): 122–40.
- Gallagher, Tom (2005) *Theft of a Nation. Romania since Communism*. London: Hurst.
- Haller, István (2004) «About a Political Reconciliation Between Romania and Hungary» i Levente Salat & Smaranda Enache (red.) *Romanian-Hungarian Relations and the French-German Reconciliation*. Cluj-Napoca: Ethnocultural Diversity Resource Center.
- Hámos, László (2003) «Systematic Policies of Forced Assimilation Against Rumania's Hungarian Minority 1965–1989» i Steven Béla Várdy & T. Hunt Tooley (red.) *Ethnic Cleansing in Twentieth-Century Europe*. New York, NY: Columbia University Press.
- Horowitz, Donald (1985) *Ethnic Groups in Conflict*. Berkeley, CA: University of California Press.
- Inglehart, Ronald (1989) *Culture Shift in Advanced Industrial Societies*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Iordachi, Constantin (2002) Citizenship and National Identity in Romania: A Historical Overview. *Regio: Minorities, Politics, Society* 5 (1): 3–34.
- Iordachi, Constantin (2004) «Entangled Histories»: Re-thinking the History of Central and Southeastern Europe from a Relational Perspective. *Regio: Minorities, Politics, Society* 7 (1): 113–47.
- Kántor, Zoltán (2001) «Nationalising Minorities and Homeland Politics: The Case of the Hungarians in Romania» i Balázs Trencsényi, Dragoş Petrescu, Christina Petrescu, Constantin Iordachi & Zoltán Kántor (red.) *Nation-Building and Contested Identities: Romanian and Hungarian Case Studies*. Budapest: Regio/ Iaşi: Editura Polirom.
- Kántor, Zoltán (2004) «Introduction» i Zoltán Kántor, Balázs Majtényi, Osamu Ieda, Balázs Vizi & Iván Halász (red.) *The Hungarian Status Law: Nation Building and/or Minority Protection*. Sapporo: Slavic Research Center, Hokkaido University.
- Kántor, Zoltán (2005) Re-institutionalizing the Nation – Status Law and Dual Citizenship. *Regio: Minorities, Politics, Society* 8 (1): 40–49.
- Kostecki, Wojciech, (2002) Prevention of Ethnic Conflict: Lessons from Romania. *Berghof Occasional Paper* (19) (www.berghof-center.org/uploads/download/boc19e.pdf?LANG=e&id=90).
- Landau, David A. (2004) Constitutional Lessons from Romania: The Minority Rights Factor. *RFE/RL East European Perspectives* 6 (20) (www.rferl.org/reports/eepreport/2004/10/20-271004.asp).
- Linden, Ronald H. (2000) Putting on Their Sunday Best: Romania, Hungary and the Puzzle of Peace. *International Studies Quarterly* 44 (1): 121–45.
- Magyari-Vincze, Enikő (1997) *Antropologia Politici Identitare Naționaliste*. Cluj-Napoca: Editura Fundației Pentru Studii Europene.

- Mungiu Pippidi, Alina (1999) *Subjective Transylvania: A Case Study of Post Communist Nationalism* (www.osi.hu/ipf/publications/AlinaPP-nation.html).
- Nilsson, Irene (2002) *Rumänien och demokratins förutsättningar*. Stockholm: Carlssons.
- PER (2005) *Central and East European Governments and Cooperation with the Hungarian Communities: Efforts, Accomplishments and Failures*. Project on Ethnic Relations (www.per-usa.org/Reports/Sinaia2004.pdf).
- Petersson, Bo & Alexa Robertson (2003) *Identitetsstudier i praktiken*. Malmö: Liber.
- Putnam, Robert (1993) *Making Democracy Work*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Ram, Melanie H. (2003) Democratization through European Integration: The Case of Minority Rights in the Czech Republic and Romania. *Studies in Comparative Development* 38 (2): 28–56.
- Roger, Antoine (2002) Economic Development and Positioning of Ethnic Political Parties: Comparing Post-Communist Bulgaria and Romania. *Southeast European Politics* 3 (1): 20–42.
- Ross, Marc Howard (1997) «Culture and Identity in Comparative Political Analysis» i Mark I. Lichbach & Alan S. Zuckerman (red.) *Comparative Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sanborne, Mark (2004) *Romania*. New York, NY: Facts On File.
- Sata, Kinga-Koretta (2001) «The Idea of the ‘Nation’ in Transylvanianism» i Balász Trencsényi, Dragoș Petrescu, Christina Petrescu, Constantin Iordachi & Zoltán Kántor (red.) *Nation-Building and Contested Identities: Romanian and Hungarian Case Studies*. Budapest: Regio/ Iași: Editura Polirom.
- Schöpflin, George (2000) *Nations, Identity, Power*. London: Hurst.
- Shafir, Michael (1985) *Romania. Politics, Economics and Society*. London: Frances Pinter.
- Stan, Lavinia (2003) *Leaders and Laggards: Governance, Civicness and Ethnicity in Post-Communist Romania*. New York, NY: Columbia University Press.
- Tamás, Gellért (1988) *Ungrarna i Transsylvanien: en minoritets kamp för rätten till sin egen identitet och kultur*. Stockholm: Contra/ Ungerska riksförbundet.
- Tóth, Judit (2005) Principle and Practice of Nationality Law in Hungary. *Regio: Minorities, Politics, Society* 8 (1): 21–39.
- Tőkés, László (1990) *With God for the People. The Autobiography of László Tőkés as Told to David Porter*. London: Hodder & Stoughton.
- TWF (1985) *Genocide in Transylvania. Nation on the Death Row*. New York, NY: Transylvanian World Federation, The Danubian Research and Information Center.
- Verdery, Katherine (1999) «Civil Society or Nation? ‘Europe’ in the Symbolism of Romania’s Postsocialist Politics» i Ronald Suny & Michael Kennedy (red.) *Intellectuals and the Articulation of the Nation*. Ann Arbor, MI: University of Michigan Press.
- Véres, Valér (2000) Az erdélyi magyarok és románok közösségi identitása a társadalmi struktúra tükrében. *Szociológiai Szemle* 10 (4): 57–86.

ЧЕЧЕНСКОЙ
STOP
ВОЙНЕ!

Velkommen til Internett

Tsjetsjenia på nettet

Навигация
Главная
Форум
Новости
Оперативная информация
Война
История войны
Еженедельные хроники
Похищения людей
Фотофайл
Статистика и архив
Прямая речь
Преступления на войне
Дело Уль
Дело Буд
Беслан
Норд-Ост
Дело Худякова и Аракчеева
Дело Кривошанина
Другие преступления
Антивоенное движение
О нас
Антивоенный клуб
Народ против войны
Чем ты можешь помочь?
Музыка против войны
Фестивали и конкурсы
За права солдат
Мнения и оценки
Мирные планы
Они выступили против войн
Публицистика о войне
Мы - антифашисты
Оффтопис мы и мир воинов
Ссылки
Наши друзья и партнеры
Наши баннеры
Наш архив
Опрос
Архив опросов
Опрос дня

Jakub M. Godzimirski
internettmedarbejder

Det er en svært vanskelig oppgave å forsøke å gi et dekkende bilde av Tsjetsjenia-konflikten gjennom en presentasjon av nettressurser. For å gi et bredest mulig bilde vil jeg begynne med litt bakgrunnsinformasjon om konflikten gjennom kilder til kart og nyhetsformidling, før jeg ser nærmere på hvordan henholdsvis russiske, pro-russiske tsjetsjenske, separatistiske og vestlige aktører bruker Internett for å gi sin versjon av konflikten. Til slutt vil jeg presentere noen lenkesamlinger samt nettsteder med informasjon om de mest kjente terrorhandlingene knyttet til konflikten.

Bakgrunnsinformasjon om Tsjetsjenia og Tsjetsjenia-konflikten

La oss begynne med å plassere Tsjetsjenia på kartet. Den etter min mening beste kartografiske presentasjonen av Tsjetsjenia finnes på sidene til den tysk-franske kulturkanalen Arte TV. Kanalen har vist to programmer om konflikten i Tsjetsjenia som ligger tilgjengelig på nettet på henholdsvis

www.arte-tv.com/fr/histoire-societe/le-dessous-des-cartes/392,CmC=526522.html

og

www.arte-tv.com/fr/histoire-societe/le-dessous-des-cartes/392,CmC=531806.html

I forbindelse med disse programmene ble det utviklet en rekke kart som gir en god innføring i konflikten. For å se kartene må man trykke på knappen «Cartographie» og så klikke seg videre gjennom ett eller flere av kartene som kommer opp på skjermen i form av en serie bilder.

En annen, om ikke stor, samling av kart over Tsjetsjenia finner man hos Perry-Castañeda Library Map Collection (University of Texas) på adressen www.lib.utexas.edu/maps/chechen.html

Også denne russiske adressen har noen kart over regionen: <http://chechnya.genstab.ru/maps.htm>

Når det gjelder nyhetsformidling, finnes det en rekke nettsteder med til dels grundig dekning av den løpende utviklingen av konflikten. Blant de russiskspråklige vil jeg trekke frem følgende adresser, som alle gir et relativt balansert bilde av Tsjetsjenia-konflikten:

Kavkazkii uzel
<http://kavkaz.memo.ru>

Lenta.ru
<http://lenta.ru/vojna>

Nezavisimaja gazeta
www.ng.ru/special/kavkaz

Blant vestlige, engelskspråklige kilder finnes den beste oversikten over Tsjetsjenia-konflikten hos Radio Free Europe/Radio Liberty og Chechnya Weekly, Jamestown Foundation. Adressene er henholdsvis
www.rferl.org/specials/chechya og
www.jamestown.org/publications_view.php?publication_id=1

Og for informasjon om Tsjetsjenia sett innenfra vil jeg til slutt anbefale siden til den tsjetsjenske ukeavisen Tsjetsjen-skoje obsjtsjestvo, som i 2005 mottok den tysk-norske Gerd Bucerius-Förderpreis for uavhengige journalister. Adressen er
www.chechensociety.net

De ulike aktørene:

Den offisielle russiske versjonen – og noen uoffisielle

Etter at den andre Tsjetsjenia-krigen brøt ut i 1999, ble Sergej Jastrzjembskij gitt ansvar for å utvikle Kremles informasjonsstrategi. I den forbindelse ble det besluttet å etablere et eget nettsted med informasjon om og fra Tsjetsjenia, *infocentre.ru*. Her ble den offisielle russiske versjonen av Tsjetsjenia-konflikten formidlet, og nettstedet inneholdt også mye informasjon om Tsjetsjenia generelt. I samband med den russiske «normaliseringsprosessen» har imidlertid dette nettstedet blitt nedlagt og informasjonen er fjernet fra nettet. Et sted å lete etter offisiell informasjon i dag, er ukeavisen Severnyj Kavkaz, et nettsted opprettet av Den sørlige føderale krets og med informasjon om hele Nord-Kaukasus:

<http://skavkaz.rfn.ru>

For en mer uoffisiell versjon av hva som har skjedd i Tsjetsjenia, kan man gå inn på det tidligere omtalte nettstedet *genstab.ru*. Her finnes en rekke artikler om krigen samt militæres og veteraners syn på konflikten. Adressen er
<http://chechnya.genstab.ru>

Memoarer fra krigen i Tsjetsjenia finnes også på adressen
www.lib.ru/MEMUARY/CHECHNYA

Her kan man spesielt merke seg general Gennadij Trosjevs beretning om krigen (Trosjev var øverstkommanderende i Nord-Kaukasus før han ble fjernet av Putin i 2002) på adressen

www.lib.ru/MEMUARY/CHECHNYA/tro-shew.txt

Nettstedet aeronautics.ru inneholder også mye informasjon om krigen, først og fremst gjennom bildedokumentasjon, men også en nyhetsoversikt som dekker første fase av andre Tsjetsjenia-krig. En oversikt over innholdet på dette nettstedet finnes på

www.aeronautics.ru/chechnya/cindex.htm

Organisasjon av russiske krigsveteraner, Bojevoje bratstvo, har sitt eget nettsted på

www.bbratstvo.ru

Også studenter fra det prestisjetunge Lomonosov-universitetet i Moskva som har tjenestegjort i Tsjetsjenia, har sin egen internettside. Denne inneholder blant annet en stor samling russiske krigssanger fra Tsjetsjenia. Adressen er

<http://bratstvo.msu.ru/index.html>

Antikrigsbevegelsen er i dag langt svakere enn under første Tsjetsjenia-krig, men den finnes. Aksjonen Stopp krigen i Tsjetsjenia har hjemmeside på adressen

www.voinenet.ru/index.php

En oversikt med andre russiske anti-krigsinitiativ i tilknytning til Tsjetsjenia-konflikten finnes på

www.hro.org/war/anti/

I tillegg finnes det flere NGOer med et sterkt menneskerettighetsengasjement. To som særlig har fokusert på men-

neskerettighetsbrudd under krigen og rettsforfølgelse av overgriperne, er Chechnya Advocacy Network på www.chechnyaadvocacy.org/human-rights.html

og Chechnya Justice Initiative på adressen

www.srji.org/en/

Og til sist tar vi også med adressen til Den russisk-tsjetsjenske vennskapsforening:

<http://friendly.narod.ru/2005-3/index.htm>

Det offisielle Tsjetsjenia

Etter at Moskva iverksatte den såkalte normaliseringsprosessen i Tsjetsjenia, har det blitt etablert mange sider og servere som formidler synet til det man kan kalle det offisielle Tsjetsjenia – det vil si informasjon tilrettelagt av de pro-russiske myndighetene i Groznyj. De viktigste av disse serverne er statsminister Ramzan Kadyrov og regjeringens hjemmeside på

www.chechnya.gov.ru/

og den tsjetsjenske presidenten Alu Alkhanovs side:

www.alhanov.ru/

Det finnes også flere pro-russiske nyhetsbyråer og -kanaler. Blant disse kan en merke seg den offisielle «informasjonskanalen» Tsjetsjenskaja republika på adressen

<http://kavkaz.strana.ru>

Den offisielle tv-kanalen:

<http://chechnya.rfn.ru>

Nyhetsbyrået Groznyj-Inform:

<http://grozny-inform.ru>

og nyhetsbyrået *Tsjetsjnja.ru* på adressen

www.chechnya.ru

Her finnes en side viet russiske soldater, offiserer og tjenestemenn som mistet livet i Tsjetsjenia:

<http://chechnya.ru/memorial>

Et nettsted med mye informasjon om Tsjetsjenia, tsjetsjensk kultur, historie o.l. finnes for øvrig på adressen

www.chechnyafree.ru

De tsjetsjenske separatistene på nettet

Også de tsjetsjenske separatistene, som kjemper for et uavhengig Tsjetsjenia, er sterkt til stede med sin versjon av krigen og utviklingen i republikken. Her følger en samling av lenker til sider som fremmer deres synspunkt. Først ut er separatistenes «statlige nyhetsbyrå», Chechenpress, med sider på russisk og engelsk:

www.chechenpress.info/index.shtml

www.chechenpress.info/english

Det tsjetsjenske utenriksdepartementet i eksil under utenriksminister Iljas Akhmadov har sin egen hjemmeside. Etter at Aslan Maskhadov ble drept våren 2005 skjedde det en reorganisering av separatistenes organisasjon, og den nye ledelsen under Abdul-Khakim

Sadullaev anerkjenner ikke lenger Akhmadov som utenriksminister. Hjemmesiden ligger imidlertid fortsatt ute på adressen

www.chechnya-mfa.info

En annen sentral eksilpolitiker er Akhmet Zakajev. Etter først å ha fått sparken av Sadullaev, ble Zakajev i mai 2006 utnevnt til utenriksminister i eksilregjeringen. Zakajevs sak presenteres på

<http://zakaev.ru>

Det viktigste nettstedet til de mer ytterliggående separatistene Movladi Udugov og Sjamil Basaev er Kavkaz Center, med informasjon, nyheter og analyse på engelsk, russisk og tyrkisk:

www.kavkazcenter.com

En annen kjent radikal islamist som har tatt i bruk Internett er Khozj-Akhmed Nukhajev (Nukhajev er bl.a. mistenkt av russiske myndigheter for å stå bak mordet på den russisk-amerikanske journalisten Paul Klebnikov). Hjemmesiden til Nukhajev finnes på

www.noukhaev.com/portal

Til slutt vil jeg også nevne nettstedet Chechen Republic Online, som inneholder en rekke ulike ressurser – fra en russisk-tsjetsjensk ordbok til diskusjonsforum og bilder. Adressen er

www.amina.com/

Tsjetsjenia sett fra Vesten

Prague Watchdog er en online-tjeneste som samler og sprer informasjon om konflikten i Tsjetsjenia med fokus på

menneskerettigheter, bistand, mediesituasjonen og den politiske utviklingen. Hjemmesiden har adressen www.watchdog.cz

En viktig vestlig aktør i denne konflikten er Europarådets parlamentarikerforsamling, som har kommet med mange sterke uttalelser om Tsjetsjenia-konflikten. Den nyeste er resolusjon 1479 fra januar 2006 som finnes på <http://assembly.coe.int/Main.asp?link=http://assembly.coe.int/Documents/AdoptedText/tao6/ERES1479.htm>

Samtidig vedtok man også anbefaling 1733: <http://assembly.coe.int/main.asp?Link=/documents/adoptedtext/tao6/erec1733.htm>

Bak resolusjonen og anbefalingen ligger spesialrapportør Rudolf Bindings rapport til Europarådet i 2005: <http://assembly.coe.int/Main.asp?link=http://assembly.coe.int/Documents/WorkingDocs/Doc05/EDOC10774.htm>

Etter at krigen i Tsjetsjenia brøt ut, har det blitt etablert mange Tsjetsjenia-komiteer rundt om i verden. Noen av de viktigste av disse er:

Belgia: Le Groupe Tchetchenie (informasjon på fransk): www.groupetchetchenie.org/flash/fr/index.htm

Canada: Canadian Committee for Peace in Chechnya: <http://suhsha.farvista.net>

Danmark: Danish Support Committee for Chechnya: www.tjetjenien.dk/chechnya

Finland: Finland–Chechnya Society: www.kolumbus.fi/suomi-tshetshenia-seura

Frankrike: Her finnes det to komiteer, henholdsvis Comité Tchétchénie de Paris: www.comite-tchetchenie.org

og Comité Tchétchénie Grenoble: <http://www.caucase.fr>

Norge: Støttekomiteen for Tsjetsjenia: www.tsjetsjenia.no

Polen: I Polen finnes det flere grupper, herunder Czecczenia zamordowana (Det myrdede Tsjetsjenia) og Czecczenia prawdziwa (Det sanne Tsjetsjenia) på henholdsvis www.ipolska.pl/__extra/czecczenia.htm og www.czecczenia.org

Storbritannia: Save Chechnya Campaign: www.savechechnya.org

Sverige: Svenska Tsjetsjenienkommitten: www.tjetjenien.org

USA: American Committee for Peace in the Caucasus: www.peaceinthecaucasus.org

Lenker til informasjon om Tsjetsjenia

For dem som vil finne mer informasjon om Tsjetsjenia på egen hånd, vil jeg anbefale noen lenkesamlinger med oversikt over ulike Tsjetsjenia-relaterte ressurser. Den mest omfattende og oversiktlige finnes på adressen

<http://www.watchdog.cz/>

?show=000000-000006&lang=1

RFE/RLs lenker til informasjon om Tsjetsjenia ligger på

[www.rferl.org/specials/chechnya/links.](http://www.rferl.org/specials/chechnya/links.asp)

asp

Også International Conflict Research (INCORE) har en samling av lenker til informasjon om Tsjetsjenia-konflikten (satt opp i 2005):

www.incore.ulst.ac.uk/services/cds/countries/Chechnya.html

Og til slutt vil jeg også trekke frem lenkesamlingen til Chechnya Advocacy Network på adressen

www.chechnyaadvocacy.org/links.html

Terror og Tsjetsjenia

Situasjonen i og rundt Tsjetsjenia har vært preget av utstrakt bruk av terror som et politisk virkemiddel. Her skal vi kort se på de mest kjente terroranslagene.

I 1995, midt under første Tsjetsjenia-krig, rykket Sjamil Basajevs menn inn i den sørrussiske byen Budjonnovsk. Mer informasjon finnes på

www.budennovsk.ru/hist/1995/index.shtml

Opptakten til andre Tsjetsjenia-krig var en rekke bombeeksplosjoner i Moskva og andre byer på ettersommeren 1999. Det er mange spekulasjoner om hvem som sto bak. Hjemmesiden Terror-99 stiller seg skeptisk til den offisielle versjonen om at det var tsjetsjenske separatister som sto bak:

<http://terror99.ru>

I 2002 var det imidlertid ingen tvil om at det var tsjetsjenske terrorister som sto bak gisselaksjonen i Dubrovka-teateret i Moskva. To hjemmesider viet denne aksjonen har adressene

<http://zalozhnik.ru> og

www.nordostjustice.org/rus

Og høsten 2004 var det igjen grupper lojale mot Sjamil Basajev som slo til mot russiske mål, denne gang mot en skole i Beslan, Nord-Ossetia. Mer informasjon finnes på

www.beslan.ru

www.golosbeslana.ru/index.htm og

www.pravdabeslana.ru

Bokomtaler

History, Language and Society in the Borderlands of Europe. Ukraine and Belarus in Focus

Barbara Törnquist-Plewa (red.)

Centrum för Europaforskning, Lunds universitet

Sekel: Malmö 2006

233 s., ISBN 9197522325

Omtalt af **Lars P. Poulsen-Hansen** [mag.art., tolk og oversætter]

Hviderusland og Ukraine, der efter Sovjetunionens sammenbrud for første gang eksisterer som rigtige uafhængige stater, er desværre ikke særlig kendte størrelser i den brede offentlighed i Vesteuropa. Kun sjældent dukker de op i avisernes overskrifter eller på tv-skærmen. Der er heldigvis ingen væbnede konflikter, og der sker ikke rigtig noget, der tiltrækker mediernes opmærksomhed. De befinder sig i udkanten af vores synsfelt; de er randområder. Der skal en orange revolution til, for at de bliver set (i efteråret 2004), eller demonstrationer mod præsident Lukasjenko efter hans genvalg i marts 2006, eller et valgnederlag for revolutionshelten Jusjtjenkos blok Vort Ukraine en uge senere ved det første parlamentsvalg efter hans tiltræden som præsident. Og så spørges der: Hvad er det dog for et regime i Hviderusland, og hvorfor æder den orange revolution sine egne børn?

Svarene er ikke så ligetil, men der er meget at hente i den foreliggende bog, der indeholder ni bidrag til en international konference i Lund i maj 2003 om Ukraine og Hviderusland som randområder i Europa. Gad vide, om deltagerne har tænkt på, at Skåne såmænd også er et interessant randområde? I sin udmærkede introduktion påpeger Barbara Törnquist-Plewa, at de to lande helt op til vor tid først og fremmest er blevet betragtet som randområder for (Vest-) Europa, senest som værende lige uden for det EU, som mange anser

for at være Europa. Mere specifikt har de været randområder for Polen-Litauen, det russiske imperium og Sovjetunionen, og som sådanne har de været mødested for forskellige religioner, sprog og kulturer fra såvel Vest- som Østeuropa. Blandt andet derfor har de i dag svært ved at skabe en national identitet.

Det er dette problem, der på forskellig vis behandles i de enkelte artikler. Tre af dem handler om Hviderusland, seks om Ukraine, og af de ni bidrag vedrører de tre sproglige fænomener og resten historiske og samfundsmæssige forhold. Hvad forfatterne angår, er der to fra Ukraine, tre fra Sverige, en fra Hviderusland, en fra London, en polak fra Budapest og en fra Warszawa. Der gives altså på et bredt grundlag et omfattende, om end ikke dækkende billede af de to lande som randområder. Man kunne godt have ønsket sig noget mere om sikkerhed og politisk udvikling, emner som faktisk indgik i titlen på konferencen i Lund. Men det foreliggende kan så betragtes som en appetitvækker; også fordi alle artikler er forsynet med et stort noteapparat og udførlige bibliografier, som gør, at den interesserede læser kan komme i dybden med de enkelte emner. Men der savnes et kort, der kunne vise de to landes beliggenhed som randområder. Selv har jeg altid et kort inden for rækkevidde, når jeg læser om Østeuropa og Rusland, for hvordan er det nu, de forskellige lande ligger i forhold til hinanden, og hvor langt er der egentlig fra Minsk til Vilnius osv.? Et kort kunne også have vist Galiciens beliggenhed, som man ellers skal finde i historiebøgerne.

Anna Brzozowska beskriver i sit bidrag to hviderussiske forsøg på at skabe en national identitet, den demokratisk-nationale tilgang og den postsovjetiske. Den første, hvis advokater er den nationalt sindede elite, tager sit udgangspunkt i, at hviderussernes historie går tilbage til fyrstedømmerne Polotsk og Turov, lægger vægt på Hvideruslands centraleuropæiske placering og beskriver Rusland som den onde kraft; den anden, som præsident Lukasjenko står for, lader landets historie begynde med dannelsen af den hviderussiske sovjetrepublik og ser Rusland som landets ven og beskytter. Og det er jo den sidste, der foreløbig er gået af med sejren. Anmelderen har således ved selvsyn konstateret, at hovedgaden i Minsk nu ikke længere hedder Francysk Skoryna-gaden, men Sejrgaden.

Historikernes beskrivelser af Hviderusland under den anden verdenskrig er tema for Barbara Törnquist-Plewas bidrag. Kampen står her mellem «Lukasjenkos hofhistorikere», der dyrker den sovjetiske myte om Den Store Fædrelandskrig, og oppositionelle hviderussiske og udenlandske historikere, der bekæmper denne myte. Sidstnævnte vender sig blandt andet mod myten om den lykkelige genforening af

hviderusserne i 1939, de beretter om hviderussisk samarbejdspolitik med tyskerne og fremdrager holocaust i Hviderusland. Artiklen giver levende indtryk af, at historien i Østeuropa er evigt aktuell, og at der er et stort behov for at revidere den sovjetiske historiografi. Spørgsmålet er «bare» hvordan?

Andrew Wilson giver et indblik i Galiciens opfattelse af sig selv i dagens Ukraine som noget særligt ukrainsk og vender lidt op og ned på vante forestillinger om regionens ofte fremhævede betydning for skabelsen af en ukrainsk national identitet; den er altså ikke så stor, at det gør noget. To andre bidrag handler også om Galicien. Danuta Sosnowska viser i sit historiske tilbageblik på beretninger om Galicien fra det 19. århundrede, at polakkerne ikke havde større forståelse for ukrainernes sag; det havde derimod tjekkerne. Men at tjekkerne kom til at kende Gogols *Taras Bulba* 150 år før polakkerne, kan nu næppe være rigtigt (s. 223). Dette bidrag får en til at savne et indlæg om polakkernes holdning til Galicien i dag, hvor de kan ses i store turistgrupper i Lviv. Eleonora Narvselius beskriver forskellige subkulturelle ungdomsgrupper i Lviv. De lader til at være lige så forvirrede og rodløse som unge i Vesten. Hun påpeger interessant nok, at de med deres multikulturelle identiteter nærer et vist fremmedhad. Et samlingspunkt for de unge i Lviv er det imponante mindesmærke for Taras Sjevtjenko på den centrale plads. Det er desværre ikke beskrevet nærmere i den officielle Lviv-guide, men dets mange referencer til Ukraines historie kunne nok give stof til en større artikel om Galicien og ukrainsk national identitet.

Olga Filippovas gennemgang af tre generationer af 10–12-årige ukrainske børn fra 1980'erne, 1990'erne og nutiden og deres lege, legetøj og dagdrømme viser ikke overraskende, at de havde forskellig opvækst, men vi får da at vide, at Barbiedukken blev introduceret i 1990'erne, og at Harry Potter dukkede op i 2001–02 i såvel ukrainsk som russisk oversættelse. Dette bidrag hører nok hjemme i randområdet af bogens emne.

Derimod belyser de tre bidrag om sproglige problemer centrale problemstillinger. Henadz' Tsykhun behandler det hviderussisk-russiske blandingsprog «trasjanka» og Niklas Bernsand det ukrainsk-russiske blandingsprog «surzyk»; desværre giver ingen af dem eksempler på disse sprog. Men de understreger begge, at i de to lande tales der ikke nødvendigvis et rent russisk, men netop et blandingsprog. Hviderussisk tales kun af en lille højtuddannet og nationalt sindet elite, mens det store flertal, inklusive præsident Lukasjenko, taler trasjanka. De intellektuelle ser følgelig ned på dem, der taler trasjanka. Det kan undre, at hverken Tsykhun eller

Bernsand behandler det åbenlyse polske islæt i de to sprog. Det havde ellers været interessant. Bernsand fortæller til gengæld, at surzyk egentlig betyder «blandet mel», og at dette sprog opstod, da ukrainske bønder fra slutningen af det 18. århundrede begyndte at komme i kontakt med et russisktalende miljø og optog russiske ord og vendinger i deres sprog. Han gør mere ud af at påvise, hvordan forskellige grupper i Ukraine ser ned på dette sprog og derfor heller ikke brød sig om de berygtede båndoptagelser i Kutjmagatesagen, hvor der taltes udpræget surzyk. I denne forbindelse kunne Bernsand godt lige have nævnt, hvad sagen drejede sig om, nemlig Kutjmas formodede delagtighed i mordet på journalisten Georgij Gongadze.

I det sidste bidrag behandler Volodymyr Kulyk sprogene ukrainsk og russisk som de politiske størrelser, de er i dagens Ukraine – også efter den orange revolution. Det er ganske spændende læsning på et tidspunkt, hvor ukrainsk helt klart styrkes som statsprog – senest på valglisten ved parlamentsvalget i marts 2006, hvor alle navne kun var stavet på ukrainsk med deraf følgende problemer for den russisktalende del af befolkningen, der havde svært ved at finde sig selv.

Det er altså alt i alt en meget interessant bog, der giver appetit på mere, f.eks. undersøgelser af naboernes holdning til de to lande i dag. Der er nok at tage fat på.

Between Utopia and Disillusionment. A Narrative of the Political Transformation in Eastern Europe

Henry Vogt

New York & Oxford: Berghahn Books 2005

333 s., ISBN 1571818952

Omtalt av **Elisabeth Bakke** [førsteamanuensis, Institutt for statsvitenskap, Universitetet i Oslo]

Between Utopia and Disillusionment er basert på doktoravhandlinga til Henry Vogt, som vart forsvart ved Oxford University i 2001. Boka er ei svært lærd framstilling av den politiske overgangen i tre land i det gamle Aust-Europa, hovudsakleg sett gjennom augo til ein generasjon av unge, velutdanna kvinner og menn. Hovudkjelda er 36 halvvegs strukturerte intervju likt fordelt på Tsjekkia (Praha), Aust-Tyskland (Berlin) og Estland (Tartu og Tallinn), pluss 18 essay skrivne av studentar i Praha. Intervjua vart gjort i 1993–97, essaya

er frå 1998. Forfattaren har eit konstruktivistisk utgangspunkt, og reiser sjølv spørsmålet om ein narrativ basert på «a few arbitrarily chosen young people's accounts» har nokon generell relevans. Svaret hans er at det har den – blant anna påpeikar han at det er mange fellestrekk på tvers av land i måten dei unge intervjuobjekta argumenterer på, og han hevdar at resultatet truleg ikkje ville vorte så veldig annleis om han hadde intervju andre representantar for same generasjon. Det trur eg nok han har rett i; eg kjente sjølv att ein del synsmåtar frå samtalar eg hadde i Praha i same perioden. Samtidig er det ikkje sikkert dei tre landa nødvendigvis er like representative for alle postkommunistiske land. Og som Vogt sjølv skriv: Dette er heilt klart forteljningane til «vinnarane» av overgangen. Intervju med «taparane» ville nok ha gjeve eit dystrare bilde på enkelte punkt.

Boka handlar om forventningar, draumar og håp for framtida, men også om ambivalens og illusjonar som brast. Vogt startar med å fortelja historia om «revolusjonane» – og her lenar han seg meir på sekundærlitteraturen enn i resten av boka. Det er ei kompetent framstilling av det som skjedde, og forfattaren lykkast godt med å få fram motiva for å delta i massedemonstrasjonane som vaks i omfang frå dag til dag. Noko av det viktigaste var kanskje at frykta for konsekvensane gradvis vart avløyst av ei kjensle av moralsk plikt til å delta – noko som vi også kjenner til frå tidlegare framstillingar. I Praha gjekk f.eks. folk kvar dag frå jobb om ettermiddagen til Václavplassen for å demonstrere fredeleg nokre timar før dei gjekk heim kvar til sitt – men dagen etter var dei tilbake. Det var, som Vogt skriv, folkelege revolusjonar, drivne av sin eigen dynamikk når dei først kom i gang. Men det var også nokon modige som stakk hovudet fram og verkeleg risikerte noko dei første dagane, medan det enno var relativt få i gatene og før det var klart at makthavarane *ikkje* ville gripe inn. Desse kjem kanskje litt for mykje i bakgrunnen i Vogts framstilling. Men dette følgjer av fokuset og kjeldematerialet hans: Han har snakka med vanlege unge menneske, ikkje pionerane.

Utopia-omgrepet i tittelen på boka spelar på at «revolusjonane» handla om meir enn å bli kvitt dei kommunistiske regima. Slagordet som dominerte var fridom – i starten i form av fridom frå undertrykking, men også fridom til å gjera ting som før hadde vore forbode eller umogleg – som fridomen til å reise, studere og arbeide i utlandet. Fridomen hadde dermed ein tydeleg geografisk dimensjon. Sjølv 15 år etter Murens fall svarar 55 prosent i dei postkommunistiske EU-landa «fridom til å reise» på spørsmålet om

kva EU betyr for dei personleg (i Tsjekkia gir heile 67 prosent dette svaret, jamfør Eurobarometer 63). I meir abstrakte termar handlar det om det Vogt kallar «freedom of possibilities».

Men etter ein periode med høge håp kjem gjerne skuffinga over at alt ikkje gjekk som ein hadde drøymt om. Når den første euforien har lagt seg og utopien lar vente på seg, følgjer ambivalens og skuffing – knytt til at noko er tilgjengeleg (f.eks. reiser og vestlege varer), men likevel utanfor rekkjevidde fordi folk ikkje har råd, eller som et resultat av at det store, flotte demokratiske idealet møter den grå kvardagen der det politiske spelet mellom elitar dominerer. Det er særleg i samband med den smertefulle økonomiske overgangen at skiljet mellom «vinnarar» og «taparar» er relevant. Det er velkjent at dei unge, urbane, velutdanna og språkmektige greidde seg klart betre enn dei som var einspråklege, dårleg utdanna, eldre og busette på landet. Spørsmålet er om offeret er verdt det for dei som objektivt sett har fått det verre, og det kan sjølvstund ikkje intervju med vinnarane seia noko om. Når det gjeld misnøya med korleis demokratiet fungerer, kan det derimot vera på sin plass å påpeike at f.eks. tilliten til politiske parti ikkje er mykje større i etablerte demokrati i vest enn i aust. Kanskje er litt sunn skepsis til autoritet berre bra?

Endeleg tematiserer boka individualisme og kollektiv identitet. Ein del av den nye individualismen var ønsket om fridom frå den gjennomgripande politiseringa av alle sider ved livet som var så framtrekande under kommunismen. Intervjuobjekta gir uttrykk for at det både er for mykje og for lite individualisme – for mykje i den forstand at folk tar for lite omsyn til andre i jakta på egoistisk behovstilfredsstilling, og for lite i den forstand at folk tar for lite initiativ og er mindre tolerante overfor individuelle forskjellar enn i «vest». Kapitlet om kollektive identitetar handlar nesten utelukkande om Estland, og det fungerer dårleg, særleg dersom forfattaren pretenderer å seia noko allment. Kontrasten med Tsjekkia og Aust-Tyskland kunne her vore utnytta på ein langt betre måte. Estland reiv seg laus frå Sovjetunionen, medan Aust-Tyskland slutta seg saman med Vest-Tyskland og Tsjekkia vart til som eit resultat av at slovakane ønskte sjølvråderett (det var i alle fall det den tsjekkiske sjølvforståinga gjekk ut på, sjølv om det kan diskuteras kor treffande den eigentleg er). Eg er klar over at kjeldematerialet kanskje ikkje var særleg eigna til formålet, men det hadde ikkje vore veldig vanskeleg å bruke talane til president Havel i Tsjekkia på same måten som Vogt bruker talane til president Meri i Estland.

Som lesar opplever eg boka som ganske rar, og grunnen til det

er at den kombinerer ei abstrakt, til dels svært akademisk framstillingsform med glimtvisse, kjensleladde, nesten rørende parti, der ein tydeleg kan høyre dei unge intervjuobjekta tale om håp og tru og tvil – og ikkje minst kjensla av å høyre til. Det er ei bok som stiller store krav til lesaren, men som samtidig får ein til å tenkje. Eg trur ikkje dette er ein tekst eg ville rå ferske studentar til å gå laus på utan vidare, og kanskje heller ikkje anbefale som ei innføring i utfordringane knytte til den politiske overgangen. Men for folk som allereie kan ein god del om Sentral- og Aust-Europa, både under kommunismen og seinare, kan dette vera ein tekst som gir djupare innsikt, særleg i det å vera eit ungt menneske i ei tid da heile tilværet endra seg til det ugjenkjennelege over natta. Det er langt frå snakk om nokon «tilværelsens utholdelige letthet», for å seia det med Milan Kundera.

Muddling Through the Long 1960s. Ideas and Everyday Life in High Politics and the Lower Classes of Communist Hungary

János M. Rainer & György Péteri (red.)

Trondheim Studies on East European Cultures & Societies No. 16

Trondheim: Program on East European Cultures and Societies 2005

225 s., ISBN 8299579260

Recenserad av **Katalin Miklóssy** [pol.dr., Finlands Akademis forskardoktor vid Institutionen för samhällshistoria, Helsingfors universitet]

En viktig bok har äntligen utkommit på engelska och vi har främst György Péteri, professor vid Universitetet i Trondheim, att tacka för att så har skett. Originalverket «*Hatvanas évek*» *Magyarország* publicerades år 2004 av Institutet för ungerska revolutionen år 1956. Det 500 sidor långa originalet innehöll artiklar av 17 forskare och redigerades av forskningsinstitutets direktör János M. Rainer. I den engelskspråkiga publikationen har Péteri gjort ett fint och balanserat urval av dessa artiklar, som ger en färgrik och mångfacetterad bild av «det långa sextioalet» i Ungern. Även om det står i förordet att det är fråga om en reviderad upplaga har det inte gjorts några betydande innehållsliga ändringar. Publikationen är ett starkt bidrag till forskningen, och den både kräver och förtjänar internationell uppmärksamhet.

Boken är högaktuell i och med att arkiven i de forna kommunistländerna öppnats och 1960-talet står i fokus för den internationella forskningen. Därmed erbjuder de forskningsresultat som

presenteras i boken en möjlighet till jämförelser och diskurs även i andra än specifikt ungerska sammanhang. Publikationen omfattar åtta studier, i vilka skribenterna tränger under ytan på det politiska beslutsfattandet och belyser den socialistiska vardagen ur många olika vinklar. Det sätt på vilket boken är uppbyggd är speciellt givande. Trots att fokus är på det samhälleliga perspektivet, speglas samtidigt händelser som pågår på högsta politiska nivå. Sålunda lyckas boken på ett sällsynt sätt förmedla en helhetsanalys av en betydelsefull tidsperiod.

Denna tidsperiod, som i enlighet med vad János M. Rainer fastslår i förordet började 1962–63 och slutade 1972–74, var kádárismens guldålder. Även om avgränsningen kan verka obestämd, följer historiska processers brytningspunkter som känt inte kalenderårens rytm. Tidsperioden inföll i mitten av partiledaren János Kádárs styre under en tid som kunde beskrivas som den mest dynamiska perioden i det socialistiska Ungern. Ett omfattande ekonomiskt reformprogram inleddes, med det mål att tillämpa modellen för den socialistiska marknadsekonomi i praktiken, som försöket senare beskrevs av János Kornai. Reformen hade även vittgående samhälleliga konsekvenser, som ledde till en allmän minskning av den politiska kontrollen i det dagliga livet och lyfte fram möjligheten till individualism och individens friare agerande i den privata sfären. En sådan liberalisering förutsatte en tilltro till folkets samarbetsvilja och till att det fanns någotslags samförstånd om de stora samhällspolitiska linjernas berättigande. Med andra ord kan reformismen ses som ett slags legitimitetssökande från kommunistledningens sida.

Rainers periodindelning är ytterst intressant just med tanke på helhetsbilden av Östeuropas historia. Om vi jämför perioden med motsvarande tidsperiod i östblocket, ser vi att i de övriga länderna tog det politiska tövädret som börjat under Chrusjtjov slut i och med ockupationen av Tjeckoslovakien 1968 och Brezjnevs doktrin om «begränsad suveränitet». I Ungern fortsatte tövädret ännu länge trots förändringarna som ägde rum annanstans. Till skillnad från Rainer anser jag själv att denna friare tid entydigt tog slut redan 1972 under det påtvingade avbrottet av reformprogrammet som följdes av en skärpt ideologisk kontroll inom hela östblocket.

I boken behandlas det ungerska systemets ideologiska balansgång utifrån två olika synvinklar av Gábor Kovács och Melinda Kalmár. Filosofen Kovács serverar en intressant idéhistorisk studie över hindren för förnyandet av den marxistiska politiska teorin. Kalmár å sin sida närmar sig följderna av de ideologiska förändringarna från ett annat håll och begrundar vilken betydelse det ekonomiska

tänkandets intåg hade på det kulturpolitiska beslutsfattandet.

Forskningsfältet i ekonomisk historia representeras av nationalekonomen György Péteri och ekonomihistorikern Zsuzsanna Varga. Péteri, vars medverkan förankrar verket i Trondheim trots att alla skribenter är från Ungern, analyserar med ett stadigt grepp relationen mellan näringsliv och politiskt beslutsfattande genom en fallstudie över en politisk tvist om en fabrik för lantbruksmaskiner. Vargas viktigaste budskap är att ovannämnda reform föregicks av ett försök inom lantbrukssektorn som genomfördes redan i början av 1960-talet med så lyckade resultat att man började tillämpa samma modell inom industrin.

De unga socialhistorikerna Eszter Tóth och Sándor Horváth samt Tibor Valuch som representerar en äldre forskargeneration står för de fräschaste gräsrotsperspektiven i artikelsamlingen med sina studier av vanliga människors vardagsproblem. Valuch följer med de dramatiska förändringarna i den fysiska miljön, livsstilen och boendeomständigheterna på landsbygden. Tóth undersöker livsstil och boende från ett annat perspektiv: den sociala miljön och konsumtionsvanorna bland arbetarbefolkningen i huvudstaden med utgångspunkt i de intervjuades livsberättelser. Och Horváth beskriver på ett underhållande och roligt sätt de olika ungdomsgängen i Budapest, deras subkulturer och uttrycksformer – ett västerländskt kulturfenomen mitt i all statssocialism.

Boken är både mångsidig och rik till sitt innehåll, och artikelurvalet gör att helheten ändå är sammanhängande och logisk. Jag förvånar mig dock över att Universitetet i Trondheims eget forskargarde inte i större utsträckning har fått komma med i denna fina publikation och eventuellt bidra med ett annorlunda perspektiv. Universitetets forskningsenhet PEECS (Program on East European Cultures and Societies) som har specialiserat sig på kultur- och samhällsforskning inom området Östeuropa bedriver högklassig forskning och är ett av Nordens främsta vetenskapscentra inom sitt område. En dialog mellan två akademier med olika forskningstraditioner skulle ha varit både intressant och givande ur vetenskaplig synpunkt.

Denna publikation är mycket viktig för alla som är intresserade av östblockets, och i synnerhet Ungerns historia eller samhällshistoria med anknytning till 1960-talet. Boken placerar sig även i den nya grenen av forskning om det kalla kriget i och med att den tar avstånd från det uttjänta säkerhets- och stormaktspolitiska perspektivet. Genom att inrikta sig på samhället, ekonomin och kulturpolitiken öppnar boken nya perspektiv för forskningen om statssocialismens

tidsperiod. Och genom att peka på den brytningstid som äger rum i ett litet kommunistland utmanar boken de traditionella tankegångarna om centrum/periferi, enligt vilka Moskva hade vattentät kontroll över sina satelliter, vars inrikespolitiska rörelsefrihet uppfattades som lika starkt begränsad. Var och en som läser denna bok får själv begrunda vilken betydelse reformkommunismen och en liberalare atmosfär hade på lång sikt. För mig var individualismens frammarsch, spridningen av de marknadsekonomiska tankarna och den ökande mängden inflytande från väst de första tecknen på början till slutet för det kommunistiska systemet. Men det får läsaren avgöra själv – och det här är absolut en bok som är värd att läsas!

Bakhtin og Don Quixote: En indføring i Mikhail M. Bakhtins univers

Rigmor Kappel Schmidt

København: Klim 2003

205 s., ISBN 8779550959

Omtalt av **Iver B. Neumann** [førsteamanuensis, ILOS, Universitetet i Oslo]

Slavister har nærmest per definisjon et forhold til Bakhtins Dostojevskij-lesninger, men en mulig pris ved å regne Bakhtin som «en av deres egne» er at man ikke er åpen for hva andre litteraturer og disipliner står til å vinne på et møte med Mikhail Mikhailovitsj. All den stund hele Bakhtins poeng var å vise de sluttede identiteters umulighet og uønskethet, er det også et bakhtinsk imperativ å unngå en slik ensportet holdning til forfatterskapet. I Rigmor Kappel Schmidts hender fremstår da også Bakhtin som allemannseie. Hennes utgangspunkt er at Bakhtin selv betraktet *Don Quixote* – en roman hun selv har nyoversatt til dansk – som forbilledlig dialogisk (s. 117, 127). I boken trekker hun på Bakhtin for å lese *Don Quixote*, og *Don Quixote* for å anskueliggjøre de sentrale begrepene hos Bakhtin. Og det er ikke snakk om noen nærsynt lesning. Kappel Schmidts tema er intet mindre enn verdener som kolliderer – middelalder og renessanse, spanske gammelkristne og jøder/maurere, hverdag og eventyr. For den som trives med luft under vingene, er resultatet en svir av en leseropplevelse.

Det bærende elementet i lesningen er sammenstøtet mellom Don Quixotes forventninger til hva som skal skje, som stammer fra lesning av ridderromaner, og de opptrinnene han faktisk blir en del av på sin leting etter heltedåder. Hans lesning får ham til å sette alle

hans hverdagsopplevelser inn i en eventyrramme, med det resultat at romanen fremstår som en serie burleske opptrinn. Til sammen gir de et tidsbilde og en opprissing av den menneskelige tilstand som har gjort verket udødelig. Alt dette anskueliggjør Kappel Schmidt først og fremst ved hjelp av kronotop-begrepet, som binder tid og sted sammen:

Når mennesket ved sin aktivitet tilegner sig det omgivende rum, dannes der tid. (...). Netop menneskets forhold til omgivelserne har betydning for dannelsen af en konkret kronotop. Her skelner Bakhtin mellem, om mennesket har kontrol over sine omgivelser og selv tager initiativer eller tværtimod er kastebold for uigennemskuelige kræfter, der somme tider manifesterer sig som tilfældet. En variant heraf er Bakhtins skelnen mellem offentlig og privat. Styrer mennesket sit liv og omgivelser, indgår han i en frugtbar dialog med et offentligt rum, hvor der opbygges konkrete, sociale relationer. Har mennesket ikke kontrol over sine omgivelser, henvises han til et privat liv (s. 75).

Et vanlig sted for det private er eventyrkronotopen:

Eventyrkronotopen er privat i den forstand, at helten ikke behersker sine egne omgivelser og ikke deltager i opbygningen af et fælles, offentligt rum. (...) Initiativer, der driver handlingen frem, bliver ikke taget af helten selv, men af kræfter i hans omgivelser. Det er således viktigere, at «så blev der storm», end hvad helten planlegger og setter sig for (s. 77).

Mot eventyrkronotopen står hverdagskronotopen. Den er preget av realisme, men Bakhtin tenker i likhet med andre antipositivister ikke på realisme som noe som er gitt utenfor menneskets fatteevne. Han betrakter

ikke realisme som en afspeiling af virkeligheden, som den er. Den realistiske hverdagskronotop indtræffer, når litteraturen viser menneskets potensiale for at beherske sine egne omgivelser. Skal det være en mulighed, der gælder ethvert menneske, må det følgelig omfatte det jævne folk. Men hvis det jævne folk skal være omfattet av disse muligheder, må det udskille seg i et offentligt rum, som det jævne folk har adgang til, hvilket før i tiden var markedspladsen og gader og veje. For at det jævne folk kan bruke adgangen til det offentlige rum til at gøre seg gjældende i, skal sprog og andre udtryk desuden høre det jævne folk til. Det er netop tilfældet, mener Bakhtin, i folkloren og hos

Rabelais, hvor folket kommer uhindret til orde i deres eget offentlige rum og på deres eget sprog (s. 81).

Det er også tilfellet i *Don Quixote*. Men «folket» er jo ikke, og kan ikke være, noen monolittisk størrelse. «It takes all kinds to make a world»; det finnes alle slags folk. En roman som foregir å skildre en verden, må bestå av forskjellige stemmer, den kan ikke være monologisk. Det dreier seg her ikke bare om at forfatteren gir forskjellige stemmer til forskjellige figurer, for en roman kan «sagtens være monologisk, også selv om personerne karakteriseres af hver deres sprogbrug. Monologisk er det, hvis den enkelte person bliver portrætteret som en sosial type, snarere end som et bevægeligt individ» (s. 119). Mangfoldet av stemmer gjelder ikke bare mellom personer, men også i personer. Personer er dialogiske – de fører dialoger med seg selv, og med hverandre.

I videreføringen av dette ligger en sontring mellom det dialogiske og det polyfoniske, for «det polyfoniske knytter sig ikke til spaltningen i den enkelte stemme, men udgøres af en rekke fuldtone stemmer, der repræsenterer hvert deres verdenssyn. Kun hvis de forskjellige stemmer mødes og brydes, således at de taler med samme vægt og styrke, mener Bakhtin, at der er tale om polyfoni» (s. 122). Bakhtin feirer den polyfone roman, og Kappel Schmidt demonstrerer overbevisende at det er en rekke grunner på en rekke forskjellige nivåer til at Bakhtin trekker frem *Don Quixote* som et erkeeksempel på en polyfon roman.

Kappel Schmidt får frem en viktig side ved Bakhtin som vel bunner i hans ortodokse feiring av det jevne folk som en levende kirke, nemlig dette med at liv som leves offentlig og kollektivt er å foretrekke fremfor liv som leves privat. «Bene vixit qui bene latvit,» sa de gamle romere; den lever godt som lever skjult. Bakhtin er sterkt uenig, og Kappel Schmidt antyder at dette fører til en viss sverming for forna dar, for en middelalder da altså mer av livet utspilte seg på gater og streder. Hun anskueliggjør dette ved å diskutere utviklingen i to praksiser fra middelalder til renessanse, nemlig lesning og tenkning. I *Don Quixote* treffer vi på to lese måter: en hemmelig (stille for seg selv) og en offentlig (høytlesning med kommentarer). Tidlig på 1600-tallet er det tydelig at det fortsatt er den siste av dem som er den vanligste – det leses høyt. Å lese innenat er historisk nytt, så vidt vites eksisterte det ikke noe slikt før på 1200-tallet. Cervantes regner det fire århundrer senere fortsatt som eksotisk, og endog som skadelig. Når Don Quixote har kjørt seg til de grader fast i den private eventyrkronotopen, er det

nettopp fordi han har lest ridderromaner mumlende høyt for seg selv, uten de korrekser som en vanlig lese måte – høyt kollektivt – ville kunne ha gitt. Lesning alene fører altså til tenkning alene, og det er det bare de færreste som kan gjennomføre, og enda færre som har godt av. Don Quixotes væpner Sancho er for eksempel helt uvant med å tenke alene, og gjør det ugjerne, ja faktisk bare når han får seg tildelt en så umulig oppgave at han synes det er for flaut å nevne det for noen.

Kappel Schmidt gir oss en flott utlegning av Bakhtins grunnbegreper, ikke minst fordi hun fremhever en avgjørende svakhet ved Bakhtins tilgang. Hva betyr det at personer i en polyfon roman snakker «med samme vægt og styrke»? En sosial verden kan neppe være stabil over tid om man ikke på et mer grunnleggende nivå finner én grunnleggende verdensanskuelse som er dominant i forhold til andre. De historiske epokene som er spesielt viktige for Bakhtin, er da også preget av store brudd og intens kamp om representasjoner av virkeligheten, det være seg bruddet mellom det vi kaller middelalder og renessanse på Rabelais' tid, eller bruddet mellom tradisjonell og moderne i Russland på Dostojevskijs og Bakhtins egen tid. Bakhtin har helt rett i at en gitt anskuelserform ikke kan være totalt dominerende – at verden ikke «er» monologisk – men å terpe på dens polyfoni er å lese ut at den sosiale verden, også den vi møter i romaner, nødvendigvis er gjennomsyret av maktrelasjoner. Finnes det i det hele tatt noe slikt som å møtes «på like fot»? Neppe. Et møte kan være åpent i den forstand at det ikke på forhånd er klart hvem som viser seg å komme ut på toppen, og en relasjon kan være balansert i den forstand at dette skifter, men for verden i stort er det, for å vri på Bakhtins begrep, urealistisk å gjøre en slik forutsetning. Derfor bør en bakhtinsk lesning av en roman eller av levet liv fortrinnsvis kompletteres med en mindre maktnaiv lesning, for eksempel en Stephen Greenblatt-inspirert om det er snakk om en litterær tekst, eller en Foucault-inspirert om det er snakk om en sosial sekvens.

Det røde tyranni. Stalin, magten og folket 1879–1953

Erik Kulavig

København: Aschehoug 2005

286 s., ISBN 8711117796

Recenserad av **Johan Dietsch** [fil.dr. i historia, Lunds universitet]

Den danske historikern Erik Kulavig har tidigare skrivit om såväl rysk nationalism i Gorbatjovs Sovjetunionen som Stalins hemmafront under andra världskriget. I *Det røde tyranni* ger han sig på att skriva en biografi över Stalin som inte bara snävt fokuserar på den enskilde personen utan också behandlar hur samtida sovjetmedborgare drabbades och överlevde resultaten av regimens politik. I centrum står sålunda både den politiska eliten i Kreml och folkets reaktioner. Han skriver själv att «Boken er ikke i traditionel forstand en biografi. Den skildrer ganske visst forskellige centrale faser i hovedpersonens liv, den berører, hvem han omgav sig med privat og på arbejdet (...) Især fortælles imidlertid om, hvordan almindelige sovjetborgere levede med resultaterne af regimets politik under Stalin, hvordan de opfattede den, og hvordan de reagerede på den» (s. 8). Genom en sådan ansats skiljer sig sålunda Kulavig från exempelvis Bent Jensen, som i sin biografi över Stalin nästan enbart fokuserar på honom personligen.

Det røde tyranni är framförallt en syntes av flera årtiondens forskning kring Stalin, sovjetsystemet och terrorn. I bokens litteraturlista trängs många välkända titlar. Men det är ingalunda endast en syntes av tidigare forskning utgiven i väst, då även en del nyare forskning från Ryssland har använts. I boken tecknas inte enbart bilden av en galen despot utan i allra högsta grad en politiker påverkad av förra århundradets generella tro på framsteg. Därigenom ansluter sig Kulavig till en av de dominerande tolkningarna av Stalintiden som framkommit sedan Sovjetunionens fall.

Trots denna, till synes, uppdaterade ansats framträder mellan raderna en bestående tilltro till den gamla sovjetologins källmaterial. Skönlitteratur, dagstidningar och offentliga tal ges stort utrymme och tillmäts minst lika stort förklaringsvärde. Till detta traditionella sätt att skriva Sovjetunionens eller Stalins historia har dock Kulavig tillfört en ny aspekt. Framställningen interfolieras med läsarbrev till de stora dagstidningarna, dagboksanteckningar och reflektioner av andra personer. Genom detta grepp försöker författaren fånga både det stora politiska perspektivet och perspektivet underifrån. Tyvärr integreras sällan perspektiven, utan får snarast stå sida vid sida som två olika berättelser.

Den konventionella biografien och politiska historien om Stalin står för sig medan olika individuella röster ibland sipprar upp underifrån.

Den biografiska komponenten av *Det røde tyranni* är traditionell, i den mening att den nära ansluter till mycket av den forskning som gjordes under kalla kriget. Här verkar Kulavig inte nämnvärt levt upp till sin strävan att inte teckna bilden av en galen despot. I ett avsnitt om kollektiviseringen av jordbruket skriver författaren: «Det er altså klart, at de midler, Stalin tog i brug for at nå sit mål, i de fleste tilfælde var direkte kontraproduktive» (s. 111). Med referens till den brittiske ekonomihistorikern Alec Nove åsyftas självklart de ekonomiska konsekvenserna av att tvinga in bondebefolkningen i kollektivjordbruk. En kritisk läsare efterlyser andra förklaringar än enbart de som koncentrerar sig på ekonomi. Vad var mål och vad var medel? I den stalinistiska realiteten var detta inte alltid uppenbart. Kulavig berör frågan enbart indirekt: «Stalins besættelse af moderniseringen gik hånd i hånd med hans besættelse af tanken om at 'fjerne rigbonden som klasse'» (s. 112). Med detta slutar dock diskussionen om kollektivisering och utrotandet av kulakerna. Här saknas en genuin anknytning till de många diskussionerna och den stora mängd forskning som idag försöker se Stalins utrotande av kulakerna som klass i ett större europeiskt sken. Det finns exempelvis de som menar att det finns stora strukturella likheter mellan Sovjetunionen och merparten av de europeiska staternas strävan att modernisera under 1900-talet.

Stalin som en politiker påverkad av förra århundradets generella tro på framsteg får förvisso en del utrymme. Men påverkan av den europeiska framstegstanken diskuteras knappast. Istället hävdar Kulavig explicit att «Stalin havde fire orienteringspunkter: effektivitet, magt, stat og økonomi» (s. 261). Den europeiska kopplingen blir sålunda hängande i tomma intet. Sambandet mellan den europeiska framstegstanken och Stalins statsmannaskap hade dock onekligen varit synnerligen intressant att ta del av.

Att Kulavig väljer att inte fördjupa sig i påverkan av den europeiska framstegstanken kan helt enkelt bero på ett genreproblem. Den lättlästa och lättillgängliga stilen tillsammans med ett undvikande av en allt för vetenskaplig ton avslöjar att boken inte primärt är tänkt för akademisk konsumtion, utan för att läsas av en bredare allmänhet. Genomgående undviker Kulavig att föra vare sig teoretiska eller metodologiska resonemang, något som kanske ökar tillgängligheten men onekligen fjärrar boken något från universitetsvärlden. Många principiella och intressanta frågor får stå tillbaka för den strömlinjeformade framställningen.

En läsare av *Det røde tyranni* kommer att ha tillgodogjort sig en hel del av Sovjetunionens och Stalins historia när sista bladet vänds. Ingenstans förklarar dock författaren varför en läsare skall välja just hans bok och inte någon av alla de andra Stalinbiografier som står på samma bokhylla. Stalin, terror och Sovjetunionen må vara teman som idag är tacksamma att skriva om, eftersom det verkar finnas en stor skara människor i Skandinavien som intresserar sig för dessa teman. Man bör dock komma ihåg att dessa personer blir mer och mer kunniga om historien för varje Stalinbiografi de läser. Läsare måste övertygas om varför de skall betala för och läsa en bok. Läsare, såväl inom och utanför den akademiska världen, måste utmanas att tänka nytt och tänka svårt. Erik Kulavig gör inte detta i sin biografi över Stalin.

Contemporary Change in Russia: In from the Margins?

Egle Rindzeviciute (red.)

Baltic and East European Studies 3

Huddinge: Baltic and East European Graduate School

Södertörns högskola 2004

123 s., ISBN 9185139033

Omtalt av **Anders Kjølborg** [seniorforsker ved Forsvarets forskningsinstitutt]

Denne boken er basert på papere presentert på seminaret «Contemporary Change in Russia», som ble arrangert 13.–14. desember 2002 på Södertörns högskola, og er nr. 3 i serien «Baltic and East European Studies» utgitt av denne institusjonen. Bok nr. 2, som dekket utviklingen i Hviterussland, er tidligere anmeldt i *Nordisk Østforum*, og de to neste bøkene i serien vil se på henholdsvis Estland og Ukraina.

I forlagets omtale av boken heter det at «the book combines focused case studies that critically examine political, historical and cultural landscapes of contemporary Russia». Perspektivet er derfor svært bredt, samtidig som undertittelen *In from the Margins?* indikerer at spørsmålet om hvilken rolle Russland skal spille i det fremtidige Europa er sentralt.

Det kan tegnes ulike bilder av Russland og utviklingen der som alle kan være «sanne» i den forstand at de vektlegger forskjellige aspekter ved den reelle utviklingen i landet. Selv om det nye Russland er en direkte etterfølger til Sovjetunionen, har det også skjedd dramatiske endringer, og denne endringsprosessen har både tapere

og vinnere. Dette er utgangspunktet for Markku Kiviniens stimulerende innlegg «Progress and Chaos in Contemporary Russia» som åpner boken. Her berettes to «historier» om «transisjonen» i Russland; først den positive, om skillet i Europa som forsvant og om de nye mulighetene som nå åpnet seg for vekst og velstand; deretter den negative, om de mange millioner som mistet meningen med tilværelsen, om inflasjonen, om fattigdommen som den nye tiden førte med seg, om akademikere som måtte kjøre taxi for å holde sulten unna og om røverkapitalismen og dens konsekvenser. Begge historiene forteller «sannheten», men vidt forskjellige sider ved denne.

«Transisjonen» har hatt ulike konsekvenser avhengig av hvilket utgangspunkt det enkelte land hadde. Kivinen går i sitt interessante innlegg nærmere inn på det russiske utgangspunktet, basert på den russiske formen for kommunisme, som igjen var preget av den russisk-ortodokse tankeverden. Sentralt i denne forbindelse sto *utopien*, det fjerne fremtidige mål man søkte å strekke seg etter. Den kommunistiske utopi skulle virkeliggjøres gjennom vitenskap, modernisering og urbanisering, mens klassekamp og partiet var midlene. Troen på fremgang og utvikling var basert både på naturvitenskap og samfunnsvitenskap («vitenskapelig sosialisme»). Problemet med å knytte seg opp til en slik fremgangstro er at det slår tilbake på ideologien når fremgangen uteblir.

Kivinen mener at det også er to ekstreme måter å tilnærme seg Sovjetunionen på: som en manifestasjon enten av modernisme eller av totalitarisme. Legger man vekt på modernisme, understreker man likhetene med de vestlige samfunn, legger man vekt på totalitarisme, er det ulikhetene som blir fremtredende. Sammenbruddet av kommunistregimet skapte nye utopier, og det som tidligere var hellig ble demonisert. Kapitalismen og enkeltindividet ble nå det sentrale, men det var en kapitalisme uten den protestantiske etikk. Det var på mange måter den gamle nomenklatura som vekslet om sin politiske makt til økonomisk makt, og som skapte et kapitalistisk system uten markedsøkonomiens institusjonelle begrensninger. Dette er noen av de problemstillinger som diskuteres i Kiviniens meget perspektivrike og tankevekkende kapittel, og som retter søkelyset på forhold som er viktige for å forstå det som skjer i russisk samfunn og politikk.

Plassen tillater ikke en like grundig gjennomgang av de øvrige innleggene. Kristian Petrov, doktorgradskandidat fra Södertörn, analyserer nasjonalismen i det nye Russland, og sammenligner på en spennende og original måte Putins nasjonalisme med Per Albin

Hanssons *folkhem*-tenkning fra 1930-årenes Sverige. Denne kombinasjonen av forsøk på nasjonalt og økonomisk kompromiss er uten tvil en interessant modell, men som Petrov meget riktig slår fast, ligger utfordringen for Putin først og fremst på det økonomiske området. De økonomiske ulikheter i Russland er slik at man må 100 år tilbake for å finne paralleller, og regimet kan vanskelig ta tak i dette problemet uten å komme på kant med mektige samfunnsinteresser som det også er avhengig av støtte fra.

Christer Pursiainen og Heikki Patomäki diskuterer deretter «State and Society in Contemporary Russian Political Thought». De tar utgangspunkt i en grunnleggende konflikt i russisk tenkning: om Russland skal slå inn på en «vestlig vei» gjennom modernisering eller vektlegge sin nasjonale egenart og ikke la seg assimilere av vestlig kultur. Deretter struktureres presentasjonen langs den kanskje viktigste skillelinjen i russisk politisk tenkning, den mellom modernisering nedenfra versus ovenfra. Vestliggjøring nedenfra kan ifølge forfatterne igjen deles inn i to grupper: de romantisk-liberale zapadnikene, som går inn for et demokrati basert på frivillige organisasjoner som en motvekt til statsmakten (eksemplifisert ved Jabloko) og de neolibérale zapadnikene, som ønsker et demokrati basert på eiendom og marked (f.eks. Unionen av høyrekrefter). Autoritære og konservative zapadniker er derimot for en modernisering ovenfra. Markedskreftenes og organisasjonenes makt fører etter deres mening til anarki, og Russland trenger derfor en sterk stat for å motvirke dette. De konservative zapadnikene representerer et slags kompromiss mellom liberale og autoritære tendenser som på mange måter preger president Putins regime.

Forfatterne diskuterer også de retninger som går inn for sosialistisk modernisering ovenfra og nedenfra (ortodokse og moderate kommunister, det nye venstre og «øko-anarkister»). Til slutt kommer de også inn på grupper som ser på Russland som et «harmonisk hele» i motsetning til omverdenen, dvs. ulike nasjonalistiske grupper. Totalt får vi derfor et nyansert og spennende bilde av russisk politisk tenkning i dag, selv om beskrivelsen av noen marginale grupperinger først og fremst er for spesielt interesserte.

Johnny Rodin diskuterer i sitt innlegg «The Russian Archipelago» den russiske føderalismen. Det er en nyttig påminnelse om at Russland, tross de klare tendenser i retning av sentralisering under Putin, er en føderasjon hvor de enkelte deler fremdeles har en viss grad av autonomi.

Det siste innlegget, «Normative Femininity. A Review of Women's Self-Description in the Context of the Reforms in Rus-

sia» av Julija Gradszkova, undersöker stereotype rollemønstre når det gjelder kvinners rolle i det russiske samfunn. Resultatene som fremlegges, viser meget klart at kvinnebevegelsen fremdeles har mye ugjort i Russland, noe som neppe er en overraskelse for dem som har fulgt med i russisk samfunnsutvikling.

Undertittelen *In from the Margins?* er imidlertid et spørsmål ingen av innleggene gir noe egentlig svar på. Skal man forsøke å tolke det forfatterne sier, må man vel si at det er forholdsvis lite som tyder på at Russland mentalt og politisk er på vei inn i «Europa». Føringerne fra sovjettiden er fremdeles sterke, og demokrati «à la russe» skiller seg på avgjørende måter fra hva vi i Vesten forstår med liberalt demokrati. Boken er likevel et interessant bidrag til diskusjonen om hva det nye Russland står for, og setter oss bedre i stand til å forstå enkelte trekk ved utviklingen hos vår store nabo.

Understanding Russian Nature: Representations, Values and Concepts

Rosenholm, Arja Rosenholm & Sari Autio-Sarasmo (red.)

Helsingfors: Kikumora Publications 2005

370 s., ISBN 9521025980

Recensert av **Peter de Souza** [økonomie doktor, knuten till Karlstads universitet och Høgskolen i Hedmark]

Naturen som utgangspunkt, fokus och resultat i den ryska och sovjetiska utvecklingen är det gemensamma temat för denna samling med konferenspapper från november 2003 (utgiven 2005). Syftet är att belysa den ryska kulturella upplevelsen av och forståelsen för naturen och den ryska självidentitetens reflektion av denna natur, någonting som också får implikationer på den sovjetiska/ryska hanteringen av miljön. Antologin fokuserar på olika begrepp och ansatser inom «naturdefinitionen» med utgangspunkt i olika kombinationer av tro och vetande. Redaktörerna konstaterar således att det inte är natur utan *naturer* som hanteras.

Antologin är i högsta grad multi- och interdisciplinär. De 14 bidragen och redaktörernas «kappa» skapar en kunskapsmosaik där man kan hitta spennende reflektioner i nya kombinationer. Det gemensamma utgörs enligt redaktörerna av det faktum att det existerar «ett nätverk» av värderingar, betydelse og tekster som intimt förenas i det ekologiska tänkandet och i den forståelse av världen som uppstått efter Tjernobyl. Den övergripande ambitionen

med antologin är att peka ut den mängd av sätt att beskriva, eller snarare läsa av, denna interaktion och att betona hur de naturliga förutsättningarna skapar avtryck i den kulturella utvecklingen.

Antologins idé motsvaras av dess sektionsrubriker: «Nature – The cultural imagery of landscape and animals», «Remarking nature – nature as resource», «Nature – society – interaction» och «Philosophy of nature». I diskussionen av den kulturella bilden av det ryska landskapet och dess symboler, kompletteras den klassiska bilden av den ryska björnen av en spännande utflykt kring kon som något starkt representativt för den ryska folksjälen. Bilden av kon som en särskild kulturell artefakt framställs framför allt med symboliska länkar till forsterlandet, *rodina*, där den mytiska kon enligt Arja Rosenholm står för moderskapets centrala roll. De övriga kapitlen i denna del är skrivna av Christopher Ely och Jane Costlow. Ely tar utgångspunkt i den ryska landskapsbilden, eller kanske snarare i olika ryska landskapsbilder och diskuterar om vår koppling till naturen är biologiskt eller socialt betingad. Detta exemplifieras också i Costlows betraktelse över vad som beskrivs som det ryska naturskyddets fader och upphovsmannen till mycket av den ursprungliga pedagogiska satsningen på naturen, Dmitrij Kajgorodov.

Naturen som en resurs, framför allt vad gäller råvaror – och i denna antologi särskilt skogs- och gruvhanterings förutsättningar – presenteras med emfas. Relationen natur–samhälle och den socioekonomiska interaktionen mellan politiska, ekonomiska och miljörelaterade aktörer står i fokus. Prospektering i det ryska Fjärran Östern och de nordliga regionerna är utgångspunkt för Alla Bolotovs reflektioner kring den vetenskapligt-tekniska och ideologiska utvecklingen. Här uppmärksammas framför allt geologins centrala roll som tjänande statsideologins perspektiv på industrialisering. En annan återblick till 1930-talets forcerade industrialisering ges i Sari Autio-Sarasmos kapitel. Autio-Sarasmo beskriver hur virkesresurserna kom att betraktas framför allt som källa till prioriterade valutainkomster och hur timret hanterades som en mer eller mindre oändlig rikedom. Perioden konkretiseras lokalt med en fokusering på det sovjetiska Karelen.

Frågan om den internationella miljörelsens effektivitet och faktiska påverkan åskådliggörs i Marija Tysjatjnjuk och Jonathan Reismans presentation av förvaltningen av fyra skogsområden där miljöcertifiering har varit krav som – i alla fall för undertecknad – i överraskande stor utsträckning resulterat i konkreta återgårdar och förändringar. Artikeln visar också på de systemspecifika hinder

och strukturer som fortfarande kvarstår, vilka är betydelsefulla för den vidare utvecklingen. Till sist i denna sektion skriver Dmitrij Vorbjov om det mycket omtalade sovjetiska flodvändningsprojektet inom ramen för en serie av storskaliga projekt med förändring och «erövring» av naturen som tema. Detta sker här i ett nytt analytiskt och filosofiskt sammanhang.

Frågan om relationen natur–samhälle och människan och den ekologiska balansen utvecklas i fyra kapitel. Denna del inleds med en bred diskussion av Douglas Weiner kring maktens filosofi, med rötterna i planekonomins resurserövrande principer. Det militär-industriella komplexets särskilda bidrag till denna utveckling noteras och likaså *perestrojka*-politikens inverkan. En skissartad diskussion av Jonathan Oldfield och Denis Shaw kring hållbarhetsbegreppets utgångspunkter, utfall och möjligheter inom ramen för den ryska traditionen följer. Som avslutning låter Nina Tynkkynen täckelset över Rysslands underskrift av Kyoto-avtalet falla på ett oroväckande och definitivt inte, för den nuvarande ryska regimen, smickrande sätt. Länken till den ryska natursynen är en ingrediens i en sådan diskussion. En annan är den policydefinierande komplexiteten kring den ryska «stormaktsrollen».

Den sista kategorin av bidrag rymmer några spännande naturfilosofiska utflykter med anknytning till ryskt 1800-tal och en presentation av naturmåleriet och färgteoretisk diskurs i sovjetperioden. Enligt Mikhail Stroganov representerar Aleksandr Herzen (1812–70) en traditionens syntes där både materiella och immateriella utgångspunkter accepteras eller kanske snarare deras gemensamma påverkan poängteras. Tatjana Kotjetkova diskuterar den ryska romanticismens naturperspektiv med utgångspunkt i två författare från sekelskiftet: poeten Fjodor Tjutjev (1812–92) och filosofen Vladimir Solovjov (1853–1900). Och den sista essän, skriven av Margareta Tillberg, tar oss till det avantgardistiska måleriet i Petrograd/Leningrad under den dynamiska perioden 1911–34. Centralt för denna är den naturbaserade utvecklingen kring en färgteoretisk intellektuellt-praktisk konstnärlig skolbildning.

Russia and Its Foreign Policy

Hanna Smith (red.)

Helsingfors: Kikimora Publications 2005

154 s., ISBN 9521023805

Recenserad av **Carolina Vendil Pallin** [fil.dr., forskningsledare vid Totalförsvarets forskningsinstitut, Stockholm]

I boken *Russia and Its Foreign Policy* har Hanna Smith i egenskap av redaktör samlat åtta kapitel som fokuserar på olika aspekter av rysk utrikespolitik. En av bokens främsta förtjänster är dess aktualitet. Den tyngs oftast inte av långa historiska bakgrunder och lyckas fokusera på flera av de mest brännande frågorna inom rysk utrikespolitik under Vladimir Putin, såsom Tjetjenienfrågan, Rysslands förhållande till EU och Moskvas inflytande inom OSS-sfären. Smith har själv bidragit med tre av kapitlen, medan de andra författarna representerar såväl ryska som finska perspektiv. Med andra ord får man i komprimerat format sig till livs en rad intressanta analyser kring den senaste utvecklingen inom rysk utrikespolitik.

Den ryske forskaren Jurij Fedorov inleder med en bred analys av de viktigaste trenderna inom utrikespolitiken som den utvecklats under Vladimir Putin. Han öppnar med en kort exposé över rysk utrikespolitik och dess problem under 1990-talet. Därefter beskrivs hur Putin introducerade en ny pragmatism i Rysslands relationer med omvärlden samt vilka prövningar denna nya linje utsattes för i och med Irakkriget. Fedorov berör också Rysslands relationer med OSS-staterna och understryker att det borde ligga i Moskvas intresse att främja dessa staters nationella säkerhet.

Fedorovs kapitel blir en utmärkt bas för de följande kapitlen som fokuserar på enskilda utrikespolitiska områden. I Hanna Smiths första bidrag till boken utvärderar hon vilken innebörd Ryssland tenderar att ge nyckelbegreppen «multipolaritet» och «multilateralism» samt hur dessa två begrepp ofta tycks flyta samman i rysk retorik. Även om kapitlet ibland tyngs något av långa avsnitt med ryska citat utan vidhängande analys, har Smith en mycket intressant poäng i sin slutanalys där hon slår fast att Ryssland tenderar att se multilateralism mer i termer av att en stark aktör eller nation bestämmer spelreglerna inom ramen för ett samarbete med svagare stater. Det är också det som gör termen «multilateralism» nästan helt utbyttbar med «multipolaritet» i ryska ögon, skulle man kunna tillägga.

David Dusseaults kapitel om Rysslands federala system och dess inflytande på externa relationer är på många sätt det mest

problematiske bidraget i boken. Kapitlet vittnar om att vi troligen kan se fram emot en mycket intressant och teoretiskt väl argumenterad avhandling från Dusseault inom en nära framtid. Tyvärr tyngs kapitlet alltför mycket av denna teoretiska diskussion om olika sätt att definiera federalism och den vars nyfikenhet väckts av titeln («Russia's Federal System and its Impact on External Relations») får vänta till Dusseaults sista tre–fyra sidor (av totalt dryga 20). Dusseault uppehåller sig där vid Yukosaffären och ett regionalt samarbetsprojekt (Interreg III). Troligen bör läsaren vara relativt väl bekant med tidigare analyser publicerade inom ramen för en serie papers som Dusseault hänvisar till i inledningen till kapitlet för att riktigt förstå varför dessa fall valts ut som särskilt intressanta.

Irina Kobrinskaja är en rysk forskare som ofta lyckas bidra med nya infallsvinklar. Hon behandlar rysk utrikespolitik inom OSS-sfären och börjar med att poängtera att Putin i flera avseenden vitaliserade denna från ett nästan totalt nolläge. Hon betonar också vikten av Rysslands goda ekonomiska förutsättningar under Putin för att landet skulle få ett nytt självförtroende för att stärka sitt inflytande inom OSS. Kobrinskaja analyserar dessutom växelspelet mellan Rysslands västrelationer och dess relationer med OSS-länderna och driver övertygande tesen att Moskvas förbättrade västrelationer var en förutsättning för att dess nya politik i OSS inte otvetydigt skulle betecknas som rysk neoimperialism.

Smiths andra kapitel i boken behandlar Tjetjenien och denna frågas roll i rysk utrikespolitik. Tyngdpunkten ligger på hur Tjetjenien blivit ett stående inslag på dagordningen i Rysslands relationer med europeiska organisationer som Europeiska Unionen och Europarådet. Smith demonstrerar också hur Ryssland lyckades få visst gehör för sin argumentation för att problematiken i Tjetjenien var kopplad till internationell terrorism. Mest förtjänstfullt är dock att Smith även analyserar den roll som Tjetjenien spelat i Rysslands relationer med den islamiska världen och då främst med Islamiska konferensen (OIC). Att Tjetjenien *inte* blivit ett trätoämne i Rysslands relationer med dessa länder är en intressant observation.

Dmitrij Danilov behandlar Rysslands och EU:s relationer på det säkerhetspolitiska området. Danilov är den författare i boken som tydligast tycks representera en nästan officiell rysk hållning då han kritiserar EU:s gemensamma värderingar eftersom det är EU:s normer och värderingar som gäller snarare än positioner som förhandlats fram i en dialog. Han efterlyser ett konkret innehåll i samarbetet mellan Ryssland och EU. Danilov är positiv till ett samarbete med EU för att hantera konflikter inom före detta

Sovjetunionen (till exempel i Moldova och Kaukasus), men förespråkar att Ryssland ska ges en ledande roll «taking into account in particular its specific regional interests, roles and influences». Samtidigt är han öppen för att EU skulle få den ledande rollen på till exempel Balkan.

Även Smith har skrivit ett kapitel om EU. Hennes kapitel är på många sätt en genomgång av de viktigaste samarbetsfora som idag existerar mellan EU och Ryssland: ett Partnership and Cooperation Agreement (PCA) och fyra gemensamma områden som man kommit överens om att utveckla (Common Economic Space; Common Space on Freedom, Security and Justice; Common Space on Research and Education; samt Common Space on External Security). Här liksom i sina tidigare kapitel tillför Smith nytt material i form av intervjuer, men hennes intressantaste bidrag är att hon utnämner ett femte gemensamt område, ett Common Neighbourhood. Det är välgrundat även om det inte existerar i officiella EU-sammanhang, eftersom det är en av de absolut viktigaste frågorna för hur relationerna kommer att utvecklas mellan EU och Ryssland framöver. EU:s etablering av en gränsmision mellan Ukraina och Moldova är med all sannolikhet bara början på ett ökat EU-engagemang i något som Ryssland anser vara sin inflytelsesfär.

Boken avslutas med ett kapitel som sätter in rysk utrikespolitik i ett bredare sammanhang. Markku Kivinen anlägger inledningsvis ett historiskt perspektiv och analyserar Ryssland och Sovjetunionen som imperium, behandlar den ekonomiska dimensionen av rysk utrikespolitik (där Yukosaffären åter får stort utrymme) och avslutar med ett antal slutsatser som närmast är formulerade som policyråd. Även i Kivinsens kapitel görs hänvisningar till en tidigare publicerad skriftserie som gjorts för finska utrikesministeriet.

På det hela taget är *Russia and Its Foreign Policy* en bok som utan att bli alltför omfattningsrik lyckas förmedla en rad intressanta perspektiv på rysk utrikespolitik. Stundtals känns det som en något hårdare redigering skulle ha behövts. Till exempel gör referenserna till tidigare producerade skriftserier att boken vid några tillfällen känns som en biprodukt av någonting större som läsaren bara får glimtar av. Det är orättvist mot boken som står utmärkt på egna ben. Fotnoterna är heller inte konsekventa mellan de olika kapitlen och ibland dessutom ofullständiga. Till exempel letar läsaren förgäves efter källan «Barysch, K. (2004)» (s. 141) i sin helhet.

Boken saknar ett inlednings- eller avslutningskapitel som knyter ihop de olika kapitlen och lyfte fram gemensamma slutsatser. Både Fedorov och Kobrinskaja pekar på att utrikespolitiskt beslutsfat-

tande är koncentrerat till en maktvertikal under presidenten och att detta till viss del bestämmer dess innehåll. Danilovs krav på en särskild roll för Ryssland inom OSS-sfären med hänsyn till landets regionala intressen anknyter på ett intressant vis till Smiths analys av den ryska innebörden i begreppet «multilateralism». I ett avslutande kapitel kunde redaktören även förklarat varför man valt att fokusera på de perspektiv som finns representerade i boken. Kivins avslutande kapitel fyller strängt taget inte denna funktion då det inte hänvisar till något av de tidigare kapitlen utan snarast står på egna ben. De kapitel som redan finns i boken av Hanna Smith visar att hon besitter en mycket god analytisk förmåga och troligen skulle ha gjort en utmärkt syntes av boken i sin helhet.

Russian Military Reform: A Failed Exercise in Defence Decision Making

Carolina Vendil Pallin

FOI-R-1777-SE

Stockholm: Totalförsvarets forskningsinstitut (FOI) 2005

274 s., ISBN 8246409700

Recenserad av **Hanna Smith** [forskare, Aleksanteri-institutet, Helsingfors universitet]

Militärreformen är en av de reformer i dagens Ryssland som aldrig har nått längre än till planeringsstadiet. Ända sedan 1992 har man diskuterat en militärreform, men mycket lite har hänt. Detta är kanske inte så märkligt, då Rysslands status som supermakt eller stormakt aldrig har vilat på statens ekonomiska eller teknologiska styrka. Det är istället landets storlek och militära styrka som har givit landet dess stormaktsstatus. Även efter det att Sovjetunionen upplöstes år 1991 fortsatte Ryska federationen att vara en viktig aktör i världspolitiken tack vare dess kärnvapenarsenal. De väpnade styrkorna har alltid varit respekterade i Ryssland och anses av rysarna vara en av de få statliga institutioner som man kan lita på. Det återstår dock fortfarande att definiera militärens roll i dagens ryska samhälle. Den ryska statens framtida utveckling kan mycket väl komma att bero på den militära utvecklingen och hurvida man lyckas förvandla militären till en institution som stödjer och stärker en demokratisk utveckling i Ryssland snarare än hindrar och hämmar den demokratiska processen.

Carolina Vendil Pallins bok är ett välkommet bidrag till forskningen om den ryska militären. Inte sällan ser man arbeten om de ryska väpnade styrkorna som inte bygger på gedigen forskning där både västerländska och ryska källor har använts. Överraskande mycket forskning på området är i stället starkt opinionsstyrd och baserad på ett begränsat material. Vendil Pallin frågar ändå själv varför vi behöver ännu ett forskningsarbete om den ryska militärreformen, då det redan finns ett stort antal böcker och artiklar på området. Hennes svar bygger på tre argument: för det första aktualiserar den ryska militärreformen den fundamentala frågan om civil-militära relationer i Ryssland. För det andra kan den ryska militärreformen användas som en fallstudie som kan jämföras med annan forskning om militära reformer generellt; och för det tredje innebär en analys av Rysslands militärreform en utmaning som ingen som forskar om säkerhetspolitiskt beslutsfattande kan stå emot.

Boken består av sex kapitel. Det första innehåller bakgrundsinformation om forskningsprojektet. Det andra kapitlet – «The Debate on Russian Military Reform» – förklarar varför det har varit så svårt att sätta igång en militär reform i Ryssland. Två av de viktigsta anledningarna är enligt Vendil Pallin att finansieringen har varit otillräcklig och att den militära administrationen har motsatt sig reformen. Detta kapitel tar också upp ett centralt tema i hela boken – och ett genomgående led i hela den nya ryska historien från Jeltsin till Putin – nämligen avsaknaden av politisk reformvilja, vilket innefattar såväl avsaknaden av adekvat kunskap som strukturer för beslutsfattande på den politiska nivån för att reformera det stora militärkomplexet.

Det tredje kapitlet handlar om beslutsfattandet inom den ryska försvarssektorn – om sovjetarvet och om institutioner som hanterar olika aspekter av dagens säkerhets- och försvarsfrågor: presidentadministrationen, regeringen, försvarsministeriet, generalstaben och andra «maktministerier» samt Statsduman och rättsväsendet. Som slutsats föreslår Vendil Pallin en idealmodell för militärt beslutsfattande. Enligt denna måste ledningen förmå att koordinera alla delar av den militära organisationen. Strukturen för genomförandet måste vidare vara integrerad med militära och civila experter som arbetar sida vid sida, samt inkludera ett oavhängigt organ för kontroll. Även om avsikten med boken inte har varit att göra en jämförande studie skulle det i det här fallet ha varit intressant att illustrera resonemanget genom att lyfta fram en fungerande västerländsk modell. En modell som baserar sig på ett demokratiskt samhälle skulle underlätta en bedömning av om modellen som presenteras i boken

har några realistiska möjligheter att fungera i Ryssland.

Tänkandet och motiven bakom den militära reformen tas upp i det fjärde kapitlet. Vendil Pallin poängterar att för någon som observerar Ryssland utifrån kan det första intrycket vara att den ryska hållningen till militärreformen är överdrivet formalistisk och rigid. Snart inser man dock att denna hållning i själva verket har sina fördelar. Ryssarna anser att reformens mål är att förändra den militära organisationen. Man identifierar bakgrunden till reformen som den obalans som har förorsakats av den nya internationella situationen med dess nya politiska mål och militära hot, de stora förändringarna i det ryska samhället, ekonomin och den politiska strukturen sedan Sovjetunionens upplösning, samt utvecklingen inom militärteknologin. Ännu en gång dyker frågan om civil-militära relationer upp och detta förhållande, liksom det politiska ledarskapets roll i processen, tycks vara det huvudsakliga hindret för en effektiv militärreform.

Kapitlen fem och sex – «The Yeltsin Era: Virtual Reform» och «Enters Putin: The Power Vertical Obsession» – beskriver den process som militärreformen har genomgått under Jeltsins och Putins presidentadministrationer. Dessa kapitel beskriver oredan i den ryska politiken och hur olika händelser – som Jeltsins maktkonsolidering, kriget i Tjetjenien, eller Kurskincidenten – har påverkat den process som militärreformen genomgått. Dessa kapitel behandlar även spänningen mellan det civila samhället och militären och de sätt på vilka de båda presidenterna har utformat förhållandet mellan militären och den politiska ledningen. Vendil Pallin hävdar att båda presidenterna har bekymrat sig mer om sin egen makt och mindre om den militära säkerheten och att båda har varit försiktiga med att inte förarga mäktiga ministerier som kontrollerar viktiga tillgångar i den inhemska politiska maktkampen, som exempelvis underrättelsetjänsten och inrikestrupperna. En intressant detalj är att under Putins tid vid makten började militärreformen kallas «modernisering av militären». Gamla reformer får nya namn, men substansen och problemen förblir desamma.

Kanske borde Vendil Pallins studie ha utvidgats genom att i analysen ta in externa faktorer som också har haft inflytande på den ryska militärreformen. Exempel på sådana faktorer som har inverkat på det politiska ledarskapets oförmåga att genomföra reformprocessen är NATO:s utvidgning och det internationella kriget mot terrorismen. Vendil Pallin poängterar dock i sin studie att de interna faktorerna förklarar en hel del av problematiken. Eftersom personalen i de militära strukturerna inte förändrades i och med

Sovjetunionens oppløsning, forblev menneskene, institusjonene og praksis den samme som tidligere, og på så vis hindret og i visse fall rent av paralyseret det gamle tanketanken og de interne maktkampene den militære reformprosessen. Men spørsmålet kvarstår i hvilken utstrækning ytre faktorer påvirket prosessen på så måte at det brøtliga «nye tanketanken» ikke fikk noen substansiell oppbakning fra seg fra Russland eller fra Vest.

Boken *Russian Military Reform: A Failed Exercise in Defence Decision Making* er en studie som er til stor nytte for alle som interesserer seg for Russlands utrikes- og sikkerhetspolitikk – og også for dem som studerer russk innrikespolitikk – for å forstå Russland og dess handlingsmåte. Det er en høyt anbefalt lesning og et velkommet bidrag til området Russlandsstudier.

Barentsbrytninger. Norsk nordområdepolitikk etter den kalde krigen

Geir Hønneland

Kristiansand: Høgskoleforlaget 2005

186 s., ISBN 8276346499

Omtalt av **Cecilie Lille** [cand. philol. i russisk med hovedoppgave om Barentssamarbeidet]

I etterkrigstiden var forholdet mellom Norge og Sovjetunionen preget av et kjølig vennskap, noe som bunnet i at de europeiske nordområdene var en viktig arena for den kalde krigen som utspilte seg mellom NATO og warszawapaktlandene. Norsk politikk overfor Sovjetunionen tok utgangspunkt i at man grenset til en stor og litt uforutsigbar nabo med store militære ressurser konsentrert like ved den felles norsk-sovjetiske grensen. Dette medførte blant annet at norske myndigheter var skeptiske til å inngå bilaterale avtaler med Sovjetunionen, samtidig som man førte en aktiv «beroligelsespolitikk» med selvvalgte militære begrensninger. Oppløsningen av Sovjetunionen på begynnelsen av 1990-tallet gjorde det nødvendig å reformulere norsk politikk. De tradisjonelle spørsmålene hadde delvis mistet sin betydning, og nye problemstillinger så dagens lys. Samtidig som det ble vanskelig å opprettholde bildet av Russland som en sikkerhetspolitisk trussel, åpnet det nye politiske landskapet muligheter for nye kontaktflater. Utover på 1990-tallet har utviklingen i Nordvest-Russland stått høyt på den norske utenrikspolitiske

agendaen, og norske myndigheter har bevilget store summer til blant annet miljøvern og Barentssamarbeidet.

Det er dette veiskillet i norsk-russiske relasjoner Hønnelands bok tar for seg. Boken er delt inn i fire deler. Første del består foruten innledning også av et bakgrunnskapittel som er ment å gi en innføring til regionen og den betydningen den har hatt for norsk utenrikspolitikk i etterkrigstiden og fram til i dag. Her gis et innblikk i de sentrale problemstillingene i norsk utenrikspolitikk under den kalde krigen, slik som Svalbard-problematikken, fiskeriforvaltningen i Barentshavet og Sovjetunionen som en sikkerhetspolitisk trussel. Videre gir forfatteren en introduksjon til Nordvest-Russland som blant annet inkluderer et kort historisk tilbakeblikk og en innføring i befolknings sammensetting, migrasjonsmønster, næringsliv, politisk organisering, miljø, helse og sosiale forhold. Generelt kan man si at forholdene i Nordvest-Russland nok er bedre enn mange på den norske siden av grensen kanskje har et inntrykk av. Blant annet er befolkningen i Murmansk ifølge forfatteren relativt velstående i en russisk sammenheng, og Murmansk fylke er et av de få russiske føderasjonssubjektene som har vært netto bidragsytere til den russiske statskassen.

Bokens del to gir en oversikt over fire viktige kontaktflater for norsk-russisk samarbeid, nemlig Den euro-arktiske Barentsregionen, regimene for miljøvern og atomsikkerhet i nordområdene, det norsk-russiske fiskeriforvaltningsregimet for Barentshavet og helseprogrammet for Barents- og Østersjøregionen. I hvert enkelt tilfelle går Hønneland gjennom hvordan den aktuelle samarbeidsordningen oppsto, hvordan den har vært organisert og gjennomført og i hvilken grad målsettingene synes nådd. Selv om kapitlene i denne delen ikke inkluderer noen dypere analyse, er de skrevet på en informativ og oversiktlig måte. Spesielt kapitlene om fiskeriforvaltningen i Barentshavet og helsesamarbeidet i Barents- og Østersjøregionen fant undertegnede interessante.

Del tre tar for seg ulike diskurser i norsk nordområdepolitikk etter den kalde krigen. Hønneland definerer i denne sammenheng diskurs som et bestemt sett av språklige handlinger som er innleiret i sosiale relasjoner, og som setter rammer for hva som er «naturlig» eller akseptabelt å ta opp i et samfunn (s. 21). Han tar for seg blant annet nordmenns stereotypier av Russland og russere etter den kalde krigens slutt og de ulike diskursene rundt Barentssamarbeidet, den norske miljøpolitikken og fiskerisamarbeidet. Hønneland viser hvordan de ulike diskursene har oppstått, utviklet seg og avløst hverandre gjennom årenes løp. Enkelte diskurser er satt så

på spissen at man må humre litt for seg selv mens man leser, som for eksempel når han tar for seg «den store elendighetsdiskursen» og forteller hvordan norske journalister beskrev miljøsituasjonen på russisk side utover på 1990-tallet som «et radioaktivt strålehelvete» (s. 108).

Selv om de ulike diskursene er interessant og tankevekkende lesning, kan man av og til bli litt deprimeret av det bildet Hønneland tegner. Tilsynelatende eksisterer det mange misoppfatninger og kulturelle ulikheter som vanskeliggjør et samarbeid. Et eksempel på dette er hvordan enkelte russere oppfatter samhandlingen mellom stater som et nullsumspill (s. 143). Hønneland hevder at det ikke er uvanlig at man fra russisk side ser de norske sikringstiltakene på kjernekraftverket i Poljarnyje Zori som et forsøk på å ramme energiforsyningen i området og samtidig ta knekken på et helt lokalsamfunn hos «konkurrenten» (s. 143), eller at norske myndigheters ønske om å kutte fiskekvotene i Barentshavet oppfattes som et forsøk på å «knuse» et Russland som ikke har evne til å tåle de samme kuttene som rike Norge (s. 155).

Siste del oppsummerer de sentrale diskusjonene i boken. Hønneland lister opp sentrale aktører i de ulike kontaktflatene med Russland og ser på hvilke drivkrefter som ligger bak de handlingsvalg som har blitt tatt.

Boken er ment både å kunne fungere som en lærebok for laveregradsstudenter ved universiteter og høyskoler og som en debattbok, noe jeg synes forfatteren har lyktes å kombinere på en utmerket måte. Boken er bygd opp på en pedagogisk og ryddig måte. Det er positivt at det på slutten av hvert kapittel blir gitt forslag til videre lesning for dem som ønsker å fordype seg videre, selv om undertegnede savner løpende kildehenvisninger i teksten. Spesielt del en og del to av boken er godt egnet til å gi en innføring til områder som er av stor betydning i forholdet mellom Norge og Russland. De som har lest Hønnelands tidligere publikasjoner, vil nok få en følelse av déjà vu i enkelte deler av boken, spesielt i del tre som omhandler diskurser. Men alt i alt er dette en bok jeg kan anbefale på det varmeste til alle som ønsker en større forståelse av norsk nordområdepolitikk.

Nye bøger i Norden

DANMARK:

Christensen, Annie Constance (red.)

Letters from the governor's wife: a view of Russian Alaska

Århus: Aarhus Universitetsforlag

2005

275 s. ISBN 8779349056

Dochweiler, Annette

Turen går til Budapest og Ungarn

Politikens Turen går til

København: Politiken 2005

156 s. ISBN 8756770847

Erickson, John & Ljubica

Østfronten i billeder 1941–1945

Oversat fra engelsk

København: Nyt Nordisk Forlag

2005

256 s. ISBN 8717038073

Hilfling Petersen, Dan

Den koldblodige krig: Østblokken og Vesten 1945–1989

Valby: Borgen 2006

223 s. ISBN 8721026610

Johannesson, Martina R.

Ungarn

Oversat fra svensk af: Lena Walsh

Dansk bearbejdelse og redaktion:

Neel Rocco

Lande i lommeformat, Øst- og Centraleuropa

København: Det Udenrigspolitiske Selskab 2005

30 s. ISBN 8778793785

Kold, Claus

Krigen er slut – konflikterne fortsætter

København: Frydenlund 2006

450 s. ISBN 8778873002

Mørch, Jens & Radek Krajewicz

Balladen i Gdansk

Bagsværd: HO+STORM 2005

240 s. ISBN 8790170229

Nichols, Jeremy & Emilia Trembicka-Nichols

Polen

Oversat af Leif Schack-Nielsen

Lande i verden

Holte: Flachs 2005

61 s. ISBN 8762706985

Schmidt, Mette Kirstine & Nicholas T. Farr

Smider man barnet ud med badevandet? En analyse af international autoritet og demokrati i Bosnien

København: Institut for Stats-

kundskab, Københavns Universitet

2005

145 s. [Uten ISBN]

Sohn, Ole

Jeg kommer snart hjem: en dansk udvandrerfamilies dramatiske liv og skæbne

Rødovre: Forlaget Sohn 2005
320 s. ISBN 8799036142

Vesterdal, Anne

En overlevende som ikke kan glemme: biografi / Zygmut Gross

København: Gramma 2005
191 s. ISBN 8799012529

FINLAND:

Halmesvirta, Anssi

Ideology and Argument: Studies in British, Finnish and Hungarian Thought

Studia Historica 73
Helsinki: Finnish Literature Society 2006
327 s. ISBN 9517468059

Henriksson, Marketta

Essays on Euro Area Enlargement

Acta Universitatis Oeconomicae Helsingiensis A 266
Helsinki: Helsinki School of Economics 2006
110 s. ISBN 9517919883

Ivanova, Oksana, Hannu Kaipio, Päivi Karhunen, Simo Leppänen, Olga Mashkina, Elmira Sharafudinova & Jeremy Thorne

Potential for Enterprise Cooperation between Southeast Finland and Northwest Russia

Helsingin kauppakorkeakoulun julkaisu B 69

Helsinki: Helsingin kauppakorkeakoulu 2006
175 s. ISBN 9524880075

Louhivuori, Jani

Russia's Food Retail Sector from the Point of View of Finnish Food Producers

Lappeenranta University of Technology, Northern Dimension Research Centre 26
Lappeenranta: Lappeenranta University of Technology 2006
91 s. ISBN 9522141445

Nuorluoto, Juhani (red.)

Slavicization of the Russian North: Mechanisms and Chronology

Slavica Helsingiensia 27
Helsinki: Helsingin yliopisto, slavistiikan ja baltologian laitos 2006
377 s. ISBN 95211028521

Renkama, Jukka

Ideology and Challenges of Political Liberalisation in the USSR, 1957–1961: Otto Kuusinen's «Reform Platform», the State Concept, and the Path to the 3rd CPSU Programme

Bibliotheca Historica 99
Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2006
396 s. ISBN 9517468024

Samsonova, Anna

Local Responses to International Pressure: a Process of Institutionalisation of Audit Quality in Russia

Åbo: Åbo Akademi 2006

240 s. ISBN 9517653085

Spiliopoulou Åkermark, Sia (red.)

International Obligations and National Debates: Minorities Around the Baltic Sea

Mariehamn: Åland Islands Peace Institute 2006

603 s. ISBN 9525265188

Söderlund, Peter

The Dynamics of Federalism in Russia: a Study of Formal and Informal Power Resources of the Regional Chief Executives in Russian Centre–Region Relations

Åbo: Åbo Akademi University Press 2006

175 s. ISBN 9517653069

Ylä-Kojola, Anna-Mari

Assessment of Russian Food Processing Industry: Finnish Perspective

Lappeenranta University of Technology, Northern Dimension Research Centre 29

Lappeenranta: Lappeenranta University of Technology 2006

114 s. ISBN 9522141968

NORGE:

Bakke, Elisabeth (red.)

Sentral-Europa og Baltikum etter 1989

2. utgave

Samlaget's bøker for høgare utdanning

Oslo: Samlaget 2006

280 s. ISBN 8252167861

Dahlin, Erik

Reisen til Holocaust: en dokumentasjonsreise til konsentrasjonsleirer i Polen, Tsjekkia og Tyskland

Oslo: Utdanningsdirektoratet 2005

104 s. ISBN 8248609871

Devine, Vera & Harald Walter Mathisen

Corruption in Bosnia and Herzegovina 2005: Options for Swedish Development Cooperation 2006–2010

CMI Report R 2005:8

Bergen: Chr. Michelsen Institute 2005

62 s. ISBN 8280621172

Flikke, Geir

The Failure of a Movement: The Rise and Decline of Democratic Russia 1989–1992

Acta humaniora nr. 250

Doktorgradsavhandling Universitetet i Oslo 2006

Oslo: Det humanistiske fakultet, Universitetet i Oslo 2006

296 s. ISSN 08063222

Flikke, Geir & Sergiy Kisselyov (red.)

Beyond Recognition? Ukraine and Europe after the Orange Revolution

Oslo: NUPI 2006

184 s. ISBN 82 70021288

Haugen, Brit Bakker, Jan Ivar Haugen & Ivo Pranjkovic (red.)

Parlør til bruk i Kroatia, Serbia, Montenegro, Bosnia-Hercegovina

Oslo: Agave books 2005
159 s. ISBN 8299709601

Jensen, Leif Christian

Boring for miljøet: Russland og miljø i den norske petroleumsdiskursen

FNI report 2/2006
Lysaker: Fridtjof Nansens institutt
2006
62 s. ISBN8276134874

Kolle, Herdis

Social Change in Nineteenth-century Russia: Family Development in a Proto-industrial Community

Dr.art-avhandling
Bergen: University of Bergen 2006
332 s. ISBN 8230801339

Lewycka, Marina

En kort historie om traktoren i Ukraina

Oversatt fra engelsk av Eva Storsveen og Kyrre Haugen Bakke
Oslo: Gyldendal 2006
261 s. ISBN 9788205333796

Tveten, Morten Smith (red.)

Menneskeverd og fangeberetninger: en reise med holocaust, tidsvitner, menneskerettigheter og fremtidshåp

Risør: Aktive fredsforlag 2005
177 s. ISBN 8292627014

SVERIGE:

Agrell, Wilhelm

Skuggor runt Wallenberg: oppdrag i Ungern 1943–45

Lund: Historiska Media 2006

296 s. ISBN 9185377597

Andersson, Lars I.

Mellan Katyn och Auschwitz: Rysslandsmissionen, bolsjevismen och nationalsocialismen 1919–1945

Malmö: Sekel 2006
147 s. ISBN 9197522260

Basic, Goran

Krig och brott: definitioner av kriminalitet i ett bosniskt efterkrigssamhälle

Lund: Network for Research in Criminology and Deviant Behaviour, Lund University 2005
63 s. ISBN 9197020192

Browning, Christopher R.

Helt vanliga män – Reservpolisbataljon 101 och den slutliga lösningen i Polen

Stockholm: Norstedts 2006
280 s. ISBN 9113015214

Erdös, Anita

Minoritetsskyddet i Ungern: fallet romerna och juridiken

Uppsala: Iustus 2005
210 s. ISBN 9176786072

Larsson, Robert L.

Russia's Energy Policy: Security Dimensions and Russia's Reliability as an Energy Supplier

Stockholm: FOI 2006
365 s. ISSN 16501942

Resic, Sanimir

En historia om Balkan: Jugoslaviens uppgång och fall

Lund: Historiska Media 2006
318 s. ISBN 9185057754

Rindzeviciute, Egle (red.)

Contemporary Change in Kaliningrad: A Window to Europe

Huddinge: Center for Baltic & East European Studies, Södertörns högskola 2006
107 s. ISBN 9185139068

Severin, Carl-Gustaf

Ryssland stal våra hjärtan

Uppsala: Livets Ords Förlag 2005
232 s. ISBN 9178666147

Ulfving, Lars

Överraskning och vilseledning: sovjetiska och ryska vilseledningsprinciper i krig och fred

Stockholm: Svenskt militärhistoriskt bibliotek 2006
159 s. ISBN 919753157X

Summaries

The Adoption of the Russian Law on Conscientious Objection

Flemming Splidsboel Hansen

In 2002, the Russian Duma finally passed legislation on the status of the country's conscientious objectors. The right to conscientious objection had been recognized in the Russian constitution of 1993, but it was only nine years later that substance would be added to its Article 59 (3). Russian law-makers clearly had difficulties in accepting this particular human rights norm. Drawing on cognitive theory and employing a basic distinction between simple and complex learning, this study discusses the background to the law and aims to explain why it appeared when it did and in the shape that it did.

The article links the discussion of the adoption of the law with Russia's relationship with the Council of Europe (CoE). The CoE is important because it has pushed for the right to conscientious objection to be recognized by all its member states and because it remains the only major European organization in which Russia has actually gained membership. This latter fact would suggest that the Russian authorities would take care to meet in full the standards of the CoE, so as to cement their claim to "Europeanness" – and yet this was not the case. The article offers a close reading of the Duma debate and a discussion of the dominant culture in Russia to explain this.

Nordisk Øst-forum | 20 [2] 2006: 123–140

Threat Perceptions and National Community in Georgia

Niklas Nilsson

Georgia's Javakheti region has a compact settlement of ethnic Armenians. How do perceived threats – from the Georgian authorities and from the Armenian minority – influence the development of national community in Georgia? This is the main question addressed in this article. The analysis draws partly on data from previous research in this field, but is primarily based on interview data conducted by the

author during a field trip to Georgia in May and June 2005.

The article elaborates on how problems in government–minority relations are reinforced due to differing threat perceptions. The problematic nature of this relationship becomes all the more evident when put into relation with threat perceptions on the external arena, specifically the two parties' quite different views on the role of Russia in Georgian politics. It is concluded that differing threat perceptions are a pressing issue in today's Georgia, since they represent obstacles to the societal inclusion of minorities and hamper the development of a national community crucial to a civic conception of the nation.

Nordisk Øst-forum | 20 [2] 2006: 141–157

Alexandra Kollontai as Facilitator of Cultural Exchange in Norway

Daniela Büchten

The Russian revolutionary Alexandra Kollontai, the world's first female diplomat, came to Norway in 1922 to work at the Soviet embassy. She herself felt that one of her most important tasks at the embassy was to facilitate cultural exchange and dissemination of information about Norway in the Soviet Union, and vice versa. In her first period in Norway (1922–26), however, the question of official Norwegian recognition of the Soviet Union as well as trade issues took most of her time. After returning to Oslo from Mexico in 1927, however, Kollontai managed to establish contacts between Soviet authors, actors and artists, and organized several tours for Norwegian intellectuals and artists to the Soviet Union.

The article describes Kollontai's relationship with three well-known Norwegian intellectuals from this period: the leftist painter Henrik Sørensen, with whom she organized a large exhibition of Soviet art in Oslo; the conductor Johan Ludwig Mowinckel (the son of the then prime minister), for whom she arranged a concert tour to Moscow and Leningrad; and the Soviet-critical professor Olaf Broch, whom she tried to influence by facilitating his travel to the Soviet Union. Through her emphasis on cultural exchange and information, Kollontai succeeded in influencing Norwegian opinion in a positive way (as seen from Moscow) on several occasions.

Nordisk Øst-forum | 20 [2] 2006: 159–178

The Hungarian Minority in Romania – From Violent Conflict to Common Governance

Anders Blomqvist

This article investigates the development of Hungarian–Romanian relations from the violent conflict in 1990, in which eight people were killed and several hundreds wounded, until today, where there are three representatives of the Hungarian minority party in the Romanian government. The aim is to explain the development from violence to co-operation by applying a cultural approach to political analysis.

One of the main problems of Hungarian–Romanian relations has been the two groups' differing perceptions of nationality and citizenship. The Hungarians emphasize cultural belonging while the Romanians focus on citizenship and territorial belonging. The leaders of both camps utilized these different perceptions to rally political support, and, as a result, Romanian politics became divided according to ethnic lines. This division persists, but today the two groups work together closely and the tension has been defused. Factors that are explored as potential reasons for this development include the role of EU as a mediator and a soft power; decreasing support for Romanian ultra-nationalism; improving economic conditions; the pragmatism of leaders on both sides and their common wish to find peaceful solutions to ethnic political problems.

Nordisk Øst-forum | 20 [2] 2006:179–200

